Şia'da Kur'an'ın Mevsukiyeti Sorunu: el-İntisar Adlı Eser Özelinde Bir Değerlendirme*

Şaban KONDİ**

Öz

Bu makalede; Kur'an'ın korunmuşluğu ve tahrif konusu Ehl-i Sünnet ve İmâmiyye Şiası arasındaki tartışmalar, Kâdî Ebû Bekir Bâkıllânî'nin (öl. 403/1013) *el-İntisâr li'l-Kur'an* isimli eseri örnekliğinde ele alınmıştır. Makale iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım bazı Şiî âlimlerin Kur'an'ın lafzına yönelik ekleme ve çıkarma iddialarını, ikinci kısımda ise Kur'an'ın ilâhî ve beşerî tedbirlerle korunmuşluğuna yönelik tespitleri içermektedir. Bazı Şiî ulemanın Kur'an metnine yönelik tahrif iddialarının çok boyutlu olduğunu görmekteyiz. Şia'nın özellikle Hz. Ali'nin hilafeti ve Ehl-i Beyt ile alakalı âyet ve sûrelerin mevcut Kur'an'da yer almadığına, yer alanların da tahrif edildiğine, Kur'an'ın hem lafız hem de anlam düzeyinde değiştirildiğine, birtakım ekleme ve çıkarmaların yapıldığına dair iddialar ele alınmıştır. İlk dönem kaynaklarında ve klasik dönem eserlerinde, tahrif iddiasının üzerine inşa edildiği Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir'in cem ettiği, Hz. Osman'ın istinsah ederek resmi mushaf haline getirdiği Kur'an nüshasında bu iddialarla alakalı bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Vahiy, Tahrif, Mevsûkiyet, Ehl-i Sünnet, Şia.

The Matter of the Reliability of Quran in Shia: An Evaluation in Scope of the Work Titled el-İntisar

Abstract

In this article, the discussions between 'The Protection of the Qur'an and the subject of Tahrif" (Ahl al-Sunnah and Imamiyya Shia) are discussed in the example of *al-Intisar li'l-Qur'an* by Qad'i Abu Bakr Bākıllānî (d. 403/1013). The article is divided into two parts. The first part includes the claims of some Shiite scholars about the additions and subtractions to words of the Qur'an, and the second part contains the determinations of the protection of the Qur'an by divine and human precautions. We see that some Shia ulema's claims of falsification of the Qur'an are multi-dimensional. No clear statement of Shia claiming that especially Hz. Ali's caliphate and Ahl al-Bayt-related verses and surahs are not included in the current Qur'an, those involved are falsified, the Qur'an has been changed at the level of both word and meaning, to confirm the claims that some additions and subtractions. was

* Makale Gönderim Tarihi: 17.09.2019/ Makale Kabul Tarihi: 29.12.2019.

** Dr., Mersin İl Müftüsü, Mersin, Türkiye

Dr., Mufti of Mersin, Mersin, Turkey, saban_kondi61@hotmail.com

found in the Qur'an and Sunnah. When we look at the sources of the first period and the works of the classical period, Hz. Ali, Hz. Abu Bakr cem, Hz. In the copy of the Qur'an, which Osman has made an official mushaf, he has not witnessed any information to confirm this.

Keywords: Tafseer, Qur'an, Revelation, Tahrif, Mevsûkiyet, Ahl al-Sunnah, Shia.

Giriş

Kur'an-ı Kerîm, nüzulünden kıyamete kadar insanlık için her alanda kutsal bir metin, dînî, hukûkî ve ahlâkî alanda bir mesaj, aynı zamanda da bir hidâyet kaynağı ve yol gösterici rehber olmuştur. Cebrail Kur'an'ı vahiy yoluyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) getirmiş, Hz. Peygamber de onu okumuş, onda hiçbir değişiklik yapmadan kâtiplere yazdırmış, hıfz, kitabet, cem, istinsah, tebliğ, ibadetlerde okunarak tekrarlama gibi özel yöntemlerle koruma altına almıştır.[1]

Hz. Peygamber'in vefatından sonraki süreçte, sahâbe döneminden uzaklaştıkça, özellikle İslâm fütuhatının genişlemesiyle, Kur'an'ın mevsûkiyeti, tarihi ve Kur'an ilimleri içerisinde yer alan konularla alakalı farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Özellikle bazı Şiî âlimler ve son yüzyılda da bazı müsteşrikler tarafından Kur'an'ın tarihine, mevsûkiyetine ve tahrif iddialarına yönelik birçok görüş ileri sürülmüş, bunlara yönelik birçok eser kaleme alınmıştır.

Ehl-i Sünnet ulemasına göre; Kur'an'ın bütün insanlığa gönderilen Allah'a ait son kitap olduğu, daha önceki semavî kitapların aksine mevcut Kur'an metninin fazlalık veya noksanlık gibi bir tahrife maruz kalmadığı, aksine Allah'tan geldiği şekliyle nakledilip sonraki nesillere salimen ulaştığı ittifakla sabittir.[2] *"Şüphesiz o Zikri (Kur'an'ı) biz indirdik biz... Onun koruyucusu da elbette biziz."*[3], *"Bu, kendisinde şüphe olmayan Kitaptır."*[4] âyetleri Ehl-i Sünnet'in temel dayanaklarındandır.

Bununla birlikte erken dönem Şiî - İmâmî kaynaklarda Kur'an'ın hem lafız hem de anlam düzeyinde tahrif edildiğine, birtakım ekleme ve çıkarmaların yapıldığına dair birçok rivâyet mevcuttur. Lafzî tahrifle ilgili rivâyetlerin bir kısmı çok sayıda âyetin Kur'an'ın içerisinde yer almadığı iddiasını içermektedir.[5] Mesela, Şiî âlimlerin önde gelen muhaddislerinden el-Küleynî (öl. 329/941) *el-Kâfi fi'l-Usûl* isimli eserinde, (Hişam b. Sâlim'den) Ebû Abdillah'ın şu sözünü nakleder:

---

[1] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *Tefsiru'l-Kurtubî,* thk. Sâlim Mustafa Bedrî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1431/2010), 1/25-28; Ebû Abdillah Bedruddîn Muhammed Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1430/2009), I/26; Şihâbuddîn Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîr'ül-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî,* thk. Seyyid Muhammed-Seyyid İmrân (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1426/2005), I/25-26.

[2] Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* thk. Ömer Hasan el-Kıyâm (Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1425/2004), II/33; İhsan İlâhî Zâhir, *Şia'nın Kur'an, İmamet ve Takıyye Anlayışı,* çev. Sabri Hizmetli & Hasan Onat (Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984), 68.

[3] el-Hicr 15/9.

[4] el-Bakara 2/2.

[5] Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet Şia Polemikleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008), 180.

"Cebrail'in (a.s) Hz. Muhammed'e (s.a.v.) getirdiği Kur'an on yedi bin âyettir. Ehl-i Beyt ve Hz. Ali (öl. 40/661) ile ilgili âyetler tamamen Kur'an'dan çıkartılmıştır."[6] İmam Muhammed el-Bâkır'ın da (öl. 1110/1688), "Kur'an'ın tamamının [Allah] tarafından indirildiği şekliyle cem edildiğini ileri süren kimse yalancıdır. Zira Kur'an'ı Allah'ın indirdiği şekilde cem ve hıfz eden sadece Hz. Ali ve ondan sonraki imamlardır." dediği zikredilmiştir.[7]

Bu çalışmanın sınırları içinde, Şia'nın tahrifle ilgili iddialarının tamamını inceleyerek analiz etmemiz mümkün değildir. Söz konusu iddiaların reddine yönelik delilleri daha ziyade Bâkıllânî'nin *el-İntisâr li'l-Kur'an* isimli eseri bağlamında ele alacağız.

Bununla birlikte; Şiî âlimlerin önde gelenlerinden, Ebü'l-Hasen Ali b. İbrahim el-Kummî'nin (Şeyh Sadûk) (öl. 307/919) *Risâlet'ül-İ'tikâdâti'l-İmâmiyye (Şiî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)* ve *Tefsîru'l-Kummî'si*, el-Küleynî'nin *el-Kâfi fi'l-Usûl*'ü, Abdillah es-Sayrafî'nin *Nüketu'l-intisâr li-nakli'l Kur'an*'ı, Seyyid Murtezâ er-Rizvî'nin *el-Burhân 'alâ 'ademi tahrifi'l-Kur'an*'ı gibi son dönem Şia eserlerinden yararlanılmıştır. Yine Kur'an'ın tahrifiyle ilgili Şaban Karadaş'ın *Şia'da ve Sunnî Kaynaklarda Kur'an Tarihi*, Mustafa Öztürk'ün *Tefsirde Ehl-i Sünnet-Şia Polemikleri*, Hasan Elik'in *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine* vb. kaynaklardan ve makalelerden de istifade edilmiştir.

1. Kur'an Metninin Mevsûkiyeti ve Tahrif Kavramı

Ehl-i Sünnet ile İmâmiyye Şiası arasındaki temel tartışma konularından biri de Kur'an'ın mevsûkiyeti ve tahrifi hususundadır. Bu tartışmanın temelini Hz. Ali'nin imamet/hilafeti tartışmasıyla irtibatlı olarak iki mezhebin Kur'an metni ve mevsûkiyetiyle ilgili farklı yaklaşımları oluşturmaktadır. Ehl-i Sünnet'e göre Kur'an, Allah tarafından Hz. Muhammed'e nazil olan ve bütün insanlığa gönderilen son kitaptır. Asla değişmemiş ve bozulmamıştır. Kıyamete kadar da bozulmayacak ve değişmeyecektir. Kur'an, daha önceki semavî kitapların aksine her türlü tahriften, ziyade ve noksanlıktan uzak, ilâhî ve beşerî tedbirlerle koruma altındadır. Birçok Sünnî müfessir Kur'an'ın metinsel mevsûkiyeti konusunda; *"Şüphesiz o Zikri (Kur'an'ı) biz indirdik biz... Onun koruyucusu da elbette biziz."*[8] mealindeki âyeti delil göstermişlerdir. Daha önceki semavî kitaplar Kur'an'ın korunmasında uygulanan beşerî tedbirler (hıfz, kitâbet, cem, istinsah, arza, tebliğ ve ibadetlerde tekrarlama) uygulanmadığı için peygamberlerin vefatından sonra tahrif, tebdil, ziyade ve noksanlıktan kurtulamamışladır.[9]

---

[6] Küleynî, *el-Kâfi fi'l-Usûl* (Beyrut: y.y., 1426/2005), II/634, 824.

[7] Küleynî, *el-Kâfi fi'l-Usûl*, I/228.

[8] el-Hicr 15/9.

[9] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an*, II/33, *Îcâzu'l-Kur'an*, thk. Mahmud Muhammet Mezrûa (Cidde: Mektebetü Künûzil Mârife, 1427/2006), 23; Zâhir, *Şia'nın Kur'an, İmamet ve Takıyye Anlayışı*, 68.

Kur'an'ın tahrifi iddalarına geçmeden önce tahrif sözcüğünü lügat ve ıstılah açısından incelemekte yarar vardır. *Tahrif* sözcüğü sözlükte "bir şeyi eğip bükmek, değiştirmek, çarpıtmak, döndürmek, şeklini bozmak, bir şeyi bulunduğu yerden saptırmak, kaydırmak, uzaklaştırmak"[10] yahut "bir kelimeyi muhtemel iki manadan birine hamletmek, tevil yoluyla manayı değiştirmek[11], bir sözü bir tarafa çekmek"[12] gibi anlamlara gelmektedir. Metni değiştirmeye tenzîli tahrîf, mânâyı değiştirmeye ise te'vîlî tahrîf adı verilmektedir.[13] Kur'an'da *tahrif* kelimesinin yanı sıra, *tebdil, leyy (dili eğip bükmek), kitman (gizlemek), nisyan (unutmak), Allah'ın âyetlerini satmak, elleriyle kitap yazmak* gibi bazı kelime ve ifade kalıplarının da tahrifle ilgili olduğu düşünülmektedir.[14]

İslam literatüründe tahrif sonraki dönemlerde Yahudi ve Hıristiyanların kendi kutsal metinlerini kasıtlı şekilde değiştirmelerini veya yanlış yorumlamalarını ifade etmek için kullanılırken,[15] ilk dönem sözlüklerinde tahrife verilen anlamlar metinden çok yorumla ilgilidir ve anlamın çarpıtılmasını ifade etmek için kullanılmıştır.[16] Arapçadaki özellikle "tağyir" ve "tebdil" kelimeleriyle de yakın anlam ilişkisi bulunan tahrif kelimesi[17] bu bağlamda Kur'an'da Ehl-i Kitap ile ilgili olarak kelimelerin anlam ve bağlamının çarpıtıldığını ve ilâhî kelâmın tahrif edildiğini açıklamak üzere dört yerde geçmektedir.[18] Bu âyetlerin tamamına bakıldığı zaman muhatap zümre Hz. Peygamber devrindeki Medine Yahudileridir.[19] Müfessirler bu âyetlerde Medine Yahudilerine isnad edilen "tahrif" fiilini tamamen Tevrat ile ilişkilendirmekle birlikte kısmî de olsa diğer ilâhî kitaplarda da tahrifin olabileceğini belirtmişlerdir.[20] Ancak kelamcılar ve tefsircilerin genel kanaati Kur'an'ın dışındaki kitapların tahrifinin daha çok lafız ve mana olarak yapıldığı yönündedir.[21]

---

[10] Ebu'l-Fazl Cemâleddîn İbn Manzûr, *Lisân'ul-'Arab* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), II/402-403; İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an* (Beyrut: y.y., 1432/2011), 228.

[11] Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an* (Beyrut: y.y., 2005), I/412; Rasûl Câferiyyân, *Ükzübetü tahrifi'l-Kur'an beyne'ş-Şîâ ve's-Sünne* (Tahran: y.y., 1405/1985), 8.

[12] İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, 228.

[13] Arif Yıldırım, "Kelâmî Açıdan Tevrat ve İncil Meselesi", *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Aralık 2006), 12; Ahmed b. Abdulhalîm İbn Teymiyye, *İktizâu's-Sıratı'l-Mustakîm Muhâlefeti Ashabi'l-Cehîm*, thk. Muhammed Hâmid (Kahire: y.y., 1369/1950), 8.

[14] Mehmet Tarakçı, "Tevrat ve İncil'in Tahrifi ile İlgili Kur'an Ayetlerinin Anlaşılması Sorunu", *Usûl Dergisi- İslam Araştırmaları* 2/2 (Temmuz-Aralık 2004), 36.

[15] İbn Âşûr, *et-Tahrîru vet'Tenvîr*, VI/36-37; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, I, 260.

[16] İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, I, 260; Tarakçı, "Tevrat ve İncil'in Tahrifi ile İlgili Kur'an Ayetlerinin Anlaşılması Sorunu", 37.

[17] İbn Manzûr, *Lisân'ül-'Arab*, II/402.

[18] Bakara 2/75; Nisa 4/46; Mâide 5/13; Ra'd 13/41.

[19] İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, I/261; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, V/69.

[20] İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, I/260; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, V/67-69.

[21] Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Ignaz Goldziher, "Ehl-i Kitaba Karşı İslam Polemiği" çev. Cihad Tunç, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1980), 151-170; Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, (İstanbul: y.y., 2001), 208-232; Necmeddin Gökkır, "Kur'an-ı Kerim Açısından İlahi Kitapların Tahrifi Meselesi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 221-256.

Ebû Abdillâh b. Ahmed el- Kurtûbî (öl. 671/1273) ve Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl. 335/946), Yahudilerin, Tevrat'ın aslında tahrif yaptıkları gibi, Kur'an hususunda da Hz. Peygamber'in, bu tür tahrifin Tevrat'ta olabileceği gibi Kur'an'da da Yahudiler tarafından yapıldığına dikkat çekmiştir. Yahudi din adamlarının Hz. Peygamber'i dinlediğinde hoşlarına gitmeyen sözleri ve hükümleri değiştirerek anlamını tahrif ettiklerini, kendi görüşlerine göre yorum yaptıklarını, umumi olan ilâhî hükümleri gizlediklerini anlatmıştır.[22]

Fahreddin er-Râzî' (öl. 606/1209) de tahrifi, yalan yanlış yorumlar veya kelime oyunlarıyla sözün anlamının başka yönlere çekilmesi şeklinde tanımlamıştır.[23] Râzî, "en-Nisa 4/46 âyetinin tefsirinde bir dizi tahrif şeklinden söz etmiştir. Tahrifin birinci şekli, recm cezasıyla ilgili ibareyi had cezasına tahvil etmek gibi lafızda değişiklik yapmak ya da lafzın asli şeklini bozmaktır.[24] İkinci şekli, aslı esası olmayan fikirler temelinde merdud te'villere başvurmak ve birtakım kelime oyunlarıyla kutsal metinlerdeki ibarelerin nesnel anlamlarını çarpıtmaktır. Üçüncü şekli ise Yahudilerin Hz. Peygamber'den aldıkları bilgileri çarpıtmaları ve yalan yanlış biçimde aktarmış olmaları ve söylemediği sözleri ona isnad etmeleridir."[25] şeklinde izah etmiştir.

2. Şia'nın Kur'an Metninde Tahrif İddiası

Şia'nın Kur'an metnine yönelik tahrif iddiası çok boyutludur. Bunun bir boyutu Kur'an metnine ekleme ve çıkarma meselesiyle ilgilidir. İkinci bir boyutu Kur'an metninde lahn (imla ve gramer hatası) iddiasıyla ilgilidir. Bir diğer boyut Kur'an'daki tekrarlarla ilişkilidir. Bütün bunların dışında, mecazlı ve kinayeli ifadeler ile bazı zamirler ve edatlar, mukattaa harfleri, hitap şekilleri, âyet ve sûrelerin sayı ve tertipleri de tahrif iddiasının başka bir boyutuna karşılık gelmektedir.

Erken dönem Şiî-İmâmî kaynaklarda Kur'an'ın hem lafız hem anlam düzeyinde tahrif edildiğine, birtakım ekleme ve çıkarmaların yapıldığına dair birçok rivâyet mevcuttur. Lafzî tahrifle ilgili rivâyetlerin bir kısmı çok sayıda âyetin Kur'an'ın içerisinde yer almadığı iddiasını içermektedir.[26] Mesela, Şiî âlimlerin önde gelen muhaddislerinden olan el-Küleynî *el-Kâfi fi'l-Usûl'* isimli eserinde, Hişam b. Sâlim'den Ebû Abdillah'ın şu sözünü nakleder. "Cebrail'in Hz. Muhammed'e (s.a.v.) getirdiği Kur'an on yedi bin âyettir."[27]

---

[22] Geniş bilgi için bk.Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* I/411-413.; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz,* I/259-260; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhit*, I/436-438.
[23] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, X/95.
[24] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, X/94-96.
[25] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, III/124; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, V/67-69.
[26] Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet Şia Polemikleri,* 180.
[27] Küleynî, *el-Kâfî fi'l-Usûl*, II/824.

Ahmed b. Muhammed b. Ebî Nasr, el-Beyyine sûresinin ilk âyetinde Kureyş'ten yetmiş kişinin tek tek zikredildiğini söylemiştir.[28] Keza Küleynî başka bir rivâyette İmam Muhammed el-Bâkır'ın, Kur'an'ın tamamının Allah tarafından indirildiği şekliyle cem edildiğini ileri sürenin yalancı olduğunu, zira Kur'an'ı Allah'ın indirdiği şekilde cem ve hıfz edenin sadece Hz. Ali ve ondan sonraki imamlar olduğunu nakletmektedir.[29] Bu son beyan Kur'an'ın tam ve otantik şeklinin Ehl-i Beyt imamlarıyla birlikte mezara gittiğine işaret etmektedir.[30] Bunlarla birlikte bir kısım Şiî ulema Kur'an'dan bazı sûrelerin tamamen çıkartıldığını iddia etmişlerdir. Mesela kırk bir âyetten oluştuğu iddia edilen Kur'an'da da hiç yer almayan Nûreyn sûresi ve Hz. Ali'ye itaat ve hürmetin gerekliliğinden söz eden yedi âyetlik Velâye sûresi buna birer örnektir.[31] Ancak bu iddiaları doğrulayacak Kur'an'da hiçbir emare mevcut değildir.

2.1. Şiî Gelenekte Kur'an Âyetlerinin Tahrif Edildiğine Yönelik İddialar

2.1.1. Hz. Ali ve on iki imamın isimlerinin düşürüldüğüne yönelik iddialar

Erken dönem Şiî-İmâmî hadis ve tefsir kaynaklarında birçok âyetin kısmen tahrif edildiği iddiasına rastlanır. Umumiyetle İmam Muhammed el-Bâkır ve Câfer es-Sadık'a isnad edilen bu iddiaya göre kısmî metin tahrifine maruz kalan âyetlerin hemen hepsi genelde Ehl-i Beyt ve imamların faziletleri, özelde de Hz. Ali ve onun velâyeti ile ilgilidir.[32] Örneğin Câfer es-Sâdık;

كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَاْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ *"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz."* mealindeki Âli İmrân 3/110 âyetinde geçen اُمَّةٍ kelimesinden, sıradan bir topluluk bir ümmet değil اَئِمَّةٍ ortaya çıkarılmış hayırlı ve faziletli imamlar topluluğunun (on iki imamın) kast edildiğini söylemiştir.[33] el-Kıyâme sûresinin 75/17 âyetteki, اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْاٰنَهُ *"Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir."* yerine اِنَّ عَلِيَّنا جَمْعَهُ وَقَرَا بِهِ *"Şüphesiz onu toplamak ve okumak Ali'mize aittir."* şeklinde yorumlamıştır. Keza en-Nisa 4/166 âyetindeki لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَا اَنْزَلَ اِلَيْكَ اَنْزَلَهُ بِعِلْمِه وَالْمَلٰئِكَةُ يَشْهَدُونَ *"Fakat Allah sana indirdiğini kendi ilmiyle indirmiş olduğuna şahitlik eder. Melekler de buna şahitlik eder..."* لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَا اَنْزَلَ اِلَيْكَ فِى عَلِيَّ *"ne var ki Allah sana Ali hakkında indirdiği buyruğa tanıklık eder."* Yine, اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْدي لِلَّتي هِيَ اَقْوَمُ *"Bu Kur'an en*

[28] Küleynî, *el-Kâfî fi'l-Usûl*, II/634.
[29] Küleynî, *el-Kâfî fi'l-Usûl*, I/228.
[30] Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet Şia-Polemikleri*, 180-181.
[31] Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet Şia Polemikleri*, 182; Garcin de Tassy, "Chaptire inconnu du Coran", *Journal Asiatigue* 3 (1842), 431-439.
[32] Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet-Şia Polemikleri*, 180-183.
[33] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an*, II/52,53.

doğru olana iletir."[34] âyetindeki لِلَّتِي ismi mevsûlünü *imam* olarak belirleyen İmâmiyye müfessirleri âyetin anlamını, *"Bu Kur'an* يَهْدِي لِلْإِمام *imama (on iki imama) iletir."* şekline dönüştürmüşlerdir. Şiâ, Kur'an'daki müphem ifadeleri kendi kabulleri doğrultusunda yorumlamıştır. Buna ilişkin en önemli örneklerden birisi de el-Mâide sûresinin 5/67. âyetidir. Zira bu âyet, İmâmiyye mezhebinin ileri sürdüğü *ilâhî hak nazariyesi*nin en temel argümanını oluşturmaktadır. يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ *"Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun."*[35] mealindeki âyette (ما) ismi mevsûlü zikredilmek sûretiyle müphem bırakılan husus, İmâmiyye müfessirleri tarafından *Hz. Ali'nin hilafet hakkı* olarak yorumlanmış ve bu yoruma göre Hz. Peygamber'den kendisine indirilip tebliğ edilmesi istenen şey de bu hakkın açıkça ilan edilmesi şeklinde telakki edilmiştir.[36] يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ *"Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et"* den sonra âyetin devamında, مَاأُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ فِي عَلِيّ *"Ey Peygamber! Rabbin katından Ali hakkında sana indirilen buyrukları tebliğ et"*[37] diye ilave edilmiştir. Zikri geçen bu âyetlere ilaveten benzer ibareler en-Nisâ 4/168, el-En'âm 6/93 ve 26, eş-Şuarâ 26/227 âyetlerde Ehl-i Beyt'in hakkına tecavüz edildiğini bildiren ifadelerde bir şekilde tahrif ve tağyir edildiği iddia edilmiştir.[38]

İmâmiyye müfessirlerinden bazıları, Furkan 25/28. âyette kullanılan, يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ اَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا *"Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim!"*[39] âyetindeki "فُلَانًا" kelimesinden kast edilenin herkesçe tanınan *Hz. Ömer* olduğunu,[40] ancak Hz. Osman'ın, bunu *falanca* şeklinde kinevî ve müphem lafızla değiştirmek sûretiyle Kur'an'da tahrifat yaptığını[41], Allah'ın böyle müphem ve manası açık olmayan âyetleri indirmesinin mümkün olamayacağını söylemişlerdir. Yine el-Furkân 25/27. âyette وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلٰى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا *"O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırıp şöyle diyecektir: 'Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!"* ifadesinde müphem bırakılan yerde Hz. Ebu Bekir'in "Ah keşke Rasul ile beraber Ali'yi de veli edinseydim" demek istediğini ileri sürmüşlerdir.[42]

---

[34] el-İsrâ 17/9.
[35] el-Mâide 5/67.
[36] Süleyman Ateş, "İmamiyye Şiasının Tefsir Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (1975), 162.
[37] Ebu'l-Hasen İbrâhim el- Kummî, *Tefsîru'l-Kummî (*Beyrut: y.y., 1991), I/22-23.
[38] Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, I/22-23.
[39] Furkan 25/28.
[40] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an*, II/116; Sayrafî, *Nüketü'l-İntisâr*, 43.
[41] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an*, II/116; Sayrafî, *Nüketü'l-İntisâr*, 29.
[42] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an*, II/50, 116-117; Ayrıca bk. Karadaş, *Şia'da ve Sünni Kaynaklarda Kur'an Tarihi*, s. 190.

Şia'nın tahrif iddiaları bunlarla sınırlı değildir. Bilindiği gibi Allah, Kur'an'ı Arapça olarak indirmiş, muhataplarına Arap dilinin imkân sınırları çerçevesinde hitap etmiştir. Bu itibarla O, insana yönelik hitabında, vahyin ilk ve doğrudan muhatapları olan Arapların konuşup anlaştıkları dile özgü üsluplarını kullanmıştır. Bâkıllanî'nin naklettiğine göre; Şiî ulema, Kur'an'da manası açık olmayan ve anlaşılmasında bir karineye ihtiyaç duyulan mecaz[43] ve kinayenin,[44] zamirlerin,[45] hurûfu mukataânın,[46] müphem kelimelerin,[47] tekrarların[48] olamayacağını, bu tür sözlerin ancak inandığının dışında bir söz söyleme ihtiyacı duyan ya da insanları idare etmekten korkan bir insana ait anlamsız sözlerin olabileceğini[49] ileri sürmüşlerdir.

Bazı Şiî ulema, es-Sâffât 37/147. âyetindeki; اَرْسَلْنَاهُ اِلٰى مِائَةِ اَلْفٍ اَوْ يَزِيدُونَ *"Nihâyet onu (tekrar) nüfusu yüz binden fazla olan bir kavme peygamber olarak gönderdik."* ayetindeki "اَوْ" kelimesinin mana itibari ile şek ve zann ifade ettiğini, hâlbuki Allah'a şek ve şüphe isnad edilemeyeceğini, Allah'ın bütün şek ve şüpheden uzak olduğunu, Tâhâ 20/17. âyette وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسٰى *"Şu sağ elindeki nedir ey Musa!"*[50] âyetinde de bir soru ve haber alma ifadesi kullanıldığını, halbuki Allah'ın bütün gaybı bildiğini, soru sormanın mana itibarıyla bir bilinmezliği ifade ettiği için Allah'ın böyle bir şeyle vasfedilemeyeceğini söylemişlerdir.[51] Yine er-Rûm 30/27. وَهُوَ الَّذِي يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِ *"İnsanları ilkin yaratan o'dur. Günü gelince onları tekrar hayata kavuşturacak olan da yine O'dur. Üstelik bu iş O'nun için pek kolaydır."* âyetinde de وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِ *"bu daha kolaydır"* ifadesinden demek ki Allah'a zor olan

---

[43] Bk. Yusuf 12/82. Bu âyette mürsel mecâzı oluşturan ilgi (alâka) türlerinden *hâl-mahall ilgisi* üzerinden, mahal (şehir) zikredilmiş ancak hâl (şehrin sakinleri) zikredilmemiştir. *"Şehre sor."* ifadesinde, aslında *şehir sakinlerine sor* anlamı kast edilmiştir. (Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l- Kur'an,* II, 239.)

[44] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/116; Sayrafî, *Nüketü'l-İntisâr,* 44; Bk. Yusuf 12/82, en-Nisâ 4/43 ve el-Mâide 5/6. âyetlerde geçen, اَوْلٰمَسْتُمُ النِّسَاءَ ifadesinde ki لَمَسَ fiilini hem hakiki hem de mecâzî olarak anlamlandırmak mümkündür. Bu kelimeden maksat cima olabileceği gibi dokunma manasında da kullanılmıştır. Farklı örnekler için bk. Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an,* II/188.

[45] Bk. el-Âdiyât 112/4, eş-Şems 91/3-4, el-Kadr 97/1; Cüneyt Eren, "Kur'an-ı Kerim'de Tekrar Olduğu İddiasının Belagat Açısından Değerlendirilmesi", *Ekev Akademi Dergisi* 3/2 (2001), 94.

[46] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/115.

[47] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/116-117. Ayrıca bk. Karadaş, *Şia'da ve Sünni Kaynaklarda Kur'an Tarihi,* 190.

[48] Kur'an'da tekrarlar, bir sûre içerisinde aynı âyetin tekrarlanması, aynı âyetlerin ardışık olarak gelmesi ve aynı âyetin sûrenin farklı yerlerinde geçmesi seklinde olabilir. el-Müddessir 74/18-20, el-Kıyâme 75/34-35, Rahman sûresinde 31 kere geçen فَبِاَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ *"Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?"* âyetleri örnek olarak gösterilebilir. Yine bir âyetin değişik sûrelerde tekrar edilmesine örnek olarak Yûnus Sûresi 10/48 âyette geçen وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"Eğer doğru söyleyenler iseniz, (söyleyin) bu tehdit ne zaman (gerçekleşecek)? diyorlar."*[48] ifadesi altı ayrı sûrede tekrarlanmıştır. Yûnus 10/48; el-Enbiyâ 21/38; en-Neml 27/71; Sebe 34/29; Yasin 36/48; el-Mülk 67/25.

[49] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/116; Sayrafî, *Nüketü'l-İntisâr,* 44.

[50] Tâhâ 20/17.

[51] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/170, 171-190.

şeylerin de olabileceğini, hâlbuki her şeyi yaratan, gören ve işiten Allah için hiçbir şeyin zor olamayacağını, dolayısıyla böyle bir âyetin Kur'an'ın nazmına aykırı olduğunu,[52] bu ve benzeri hataların ancak Kur'an'ı cem ve istinsah edenlerin inatları, hataları ve onda olmayanları ona dâhil etmeleri yüzünden meydana geldiğini iddia etmişlerdir.[53]

2.1.2. Gramer yönünden Kur'an'da tahrif yapıldığına dair iddialar

Şiî ulema, gramer yönünden de Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın Kur'an'ı tahrif ettiklerini, ona birbiriyle uyumlu olmayan açık ve yanlış kelimeler dahil ettiklerini, sağlam ve îcaz vasfına sahip olmayan bu kelimelerin asla Allah'a isnat edilemeyeceğini, Allah'ın bu tür yanlış kelimelerle konuşamayacağını, Kur'an'ın böyle gramere aykırı olan ve doğru olmayan kelimelerle indirilemeyeceğini, Hz. Peygamber'in de bunları dile getiremeyeceğini iddia etmişlerdir. Bu tür yanlışların olsa olsa Kur'an'ın cemi ve yazımı esnasında cem edenler ya da kâtipler tarafından kasten Allah'ın kitabını ifsad için yapılmış olabileceğini söylemişlerdir.[54] Örnek olarak da aşağıdaki âyetleri vermişlerdir. Lokmân 31/3. âyette الصَّلٰوةَ الزَّكٰوةَ kelimeleri elifle değil vâv ile yazılmıştır. Yine, el-En'âm 6/74. âyette, اِبْرٰهِيمُ el-En'âm 6/84. âyette, اِسْحٰقَ – سُلَيْمٰنَ Kehf 18/46. âyette, الْحَيٰوةِ şeklinde[55] yazılarak lafızda vâv ile telaffuz edilmemesine rağmen elif düşürülmüştür.[56] Yine el-Bakara 2/135. âyette قَالُوا –كُونُوا , en-Nisâ 4/142. âyette قَامُوا şeklinde sonlarında sabit olmayan bir elif yazılmıştır. Dolayısıyla yazılışta ve okunuşta farklılık arz etmektedir.[57] Bu âyetlerde harflerin yazılışından kaynaklanan ve hata olarak algılanan durumun aslında gerçek bir hata olmadığı, farklı kabilelere mensup kâtiplerden (şive ve lehçe farklılıklarından) kaynaklanan bir durum olduğu Ehl-i Sünnet uleması tarafından belirtilirken,[58] bazı Şiî ulema da, Allah'ın gramer eksiklikleri içeren böyle hatalı cümleler kullanmayacağını, bu tür hataların varlığının Kur'an'ın tahrif edildiğinin açık bir delili olduğunu ileri sürmüşlerdir.[59]

İnsanlık tarihine bakıldığı zaman her toplumun kullandığı dil, farklı şive ve lehçelerden oluşmaktadır. Kur'an'ın indiği Arap toplumu da, aynı dili konuşmasına rağmen, farklı şive ve lehçeleri telaffuz eden gruplardan meydana gelmiştir.[60] Birçok Ehl-i Sünnet âlimi, Kur'an'ın tevatür yoluyla nakledildiğini, onda

---

[52] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/172-173; Fussilet 41/11; en-Naziât 79/27-30.
[53] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/172-173.
[54] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/130.
[55] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/144-145.
[56] el-En'âm 6/74-85; el-Fâtiha 1/3; el-Kehf 18/46.
[57] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/145-146.
[58] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/149.
[59] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/131.
[60] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an,* I/293.

gramer ve yazım dâhil hiçbir eksikliğin ve tahrifin olmadığını dile getirmişlerdir.[61] Şiî ulema tarafından, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaf'ın tilavetinde ve yazılışında hataların ve değişikliklerin olduğuna yönelik iddialar da mevcuttur. Bu iddialara örnek olarak; bazı âyetlerin evvelinde huzurda bulunan (muhatap) kişiye hitap ederken sonunda huzurda olmayan (gâipteki) kişilere hitap edilmesinin Kur'an'ın nazmına uymadığını iddia ettikleri âyetleri vermişlerdir. el- Hucûrât 49/7. ayette, وَاعْلَمُوا اَنَّ فيكُمْ رَسُولَ اللّٰهِ لَوْ يُطيعُكُمْ في كَثيرٍ مِنَ الْاَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْايمَانَ وَزَيَّنَهُ في قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ اُولٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ. *"Bilin ki, aranızda Allah'ın elçisi bulunmaktadır. Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkarcılığı, fasıklığı ve (İslam'ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir. İşte onlar doğru yolda olanların ta kendileridir."* Âyette, فيكُمْ (sizin aranızda), لَوْ يُطيعُكُمْ (Eğer size uysaydı), في قُلُوبِكُمْ (sizin kalplerinizde) buralarda كُمْ muhatap zamirleriyle hazırda bulunanlara hitap edilirken âyetin sonunda أُولٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ (İşte onlar doğru yolda olanların ta kendileridir) هُمُ zamiriyle hazırda olmayanlara hitap edilmiştir.[62]

Yine er-Rûm 30/39. âyette, وَمَا اٰتَيْتُمْ مِنْ زَكٰوةٍ تُريدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ ""*Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek her ne zekat verirseniz; işte bunu yapanlar sevaplarını kat kat arttıranlardır."* Bu âyette de وَمَا اٰتَيْتُمْ (siz ne verirseniz) تُريدُونَ (istiyorsunuz) zamirleri hazırda bulunanlara hitap ederken âyetin devamında فَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ diyerek gaipte olanlara hitap edilmiştir.[63] Bâkıllânî, Arap lügatini en iyi bilenlerce malum olduğu üzere ittifakla hazırda olan birisine hitap ederken, hitabın hazırda olmayan birisine dönüşmesinin mümkün olabileceğini, bu durumun birçok Arap şiirinde ve Arap kültüründe mevcut olduğunu, bu ithamların ravi senet ve sıka açısından problem teşkil ettiğini ifade etmiştir.[64] Yine Hz. Ali'nin kölesi Kamber ile birlikte taşıyabilecekleri kadar ağır olan Kur'an'ın Hz. Muhammed'in vefatından sonra Hz. Ali tarafından cem edildiğini,[65] bu Kur'an'ın dörtte birinin Ehl-i Beyt'in fazileti hakkında, dörtte birinin Ehl-i Beyt'in düşmanları hakkında, dörtte birinin siyer ve örnekler hakkında, dörtte birinin de farzlar ve Kur'an'ın fazileti hakkında indirilmiş olmasına rağmen[66], elimizde mevcut olan Kur'an da bu bölümlerin yer almadığını iddia etmişlerdir.[67]

Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu dil olan Arapçada kelime, mana, telaffuz veya imla farklılığı gösteren çeşitli lehçeler, şiveler, muhatap ve gaib zamirleri, mecaz, kinaye gibi muhatapların dikkatini çekmek için tasarlanmış, anlatım

[61] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an te'vîl-i âyi'l-Kurân*, II/363-364.
[62] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/1954. Ayrıca bk. Yûnus 10/22.
[63] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/1954.
[64] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/195.
[65] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/51.
[66] Küleynî, *el-Kâfî fi'l-Usûl*, II/812.
[67] Küleynî, *el-Kâfî fi'l-Usûl*, II/824-828.

zenginliği içeren türlü dil öğelerine rastlamak mümkündür. Ancak bu durum asla Kur'an'da bir tahrif olduğunun gerekçesi değildir. Zira Kur'an'ın bütün parçaları, kelime, cümle, âyet ve sûreleri arasında son derece dikkat çekici bir irtibat ve uyum vardır. O, gerçekten her türlü tenakuz ve ihtilaftan, tahrif ve tağyirden uzak ilâhî bir kitaptır. Ne nazmında, ne îcâzında, ne gramerinde ne de tertip ve düzeninde bir tenakuz söz konusudur.

Kuşkusuz Ehl-i Sünnet ile Şia arasında Kur'an'ın bu şekilde değerlendirilmesi daha çok siyâsî ve ideolojiktir. Özellikle Şia'nın aşırı grupları dinin aslını ve Kur'an'ı, bu vasıflara sahip imamlardan aldıklarını söyleyerek, her Şiî'nin bu imamlara inanması ve itaat etmesinin farz olduğunu, imamlardan gelen rivâyetlerin asla cerh ve tadile tabi tutulamayacağını, imamet makamında bulunan kişi sadece İslam toplumunun dünyevî lideri değil aynı zamanda masumiyet ve gizli bilgilere de sahip olduğunu, bu itibarla imamın dinî ve dünyevî işlerde peygamberin vekili olduğunu, imâmetin meşruiyetinin de nassa (haber-i sâdık'a) dayandığını ve bu konuda birçok âyet ve hadisin mevcut olduğunu söylemişlerdir.[68] Bu delillerin kahir ekseriyeti *imâmet*ten ziyade Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk halife olması gerektiği iddiasını temellendirmeye yöneliktir.[69] Ancak İslam geleneğinde *"Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye layık olan Allah tarafından indirilmiştir."*[70] gibi âyetler Şia'nın bu iddialarının reddi yönünde delil niteliğindedir.

Şiî ulema Kur'an ile alakalı düşüncelerini genelde Hz. Ali'nin velâyeti üzerinden yürütmektedir. Hz. Ali, Hz. Osman'ın istinsah ettiği Kur'an'ı onaylamış, Kur'an'ı cem eden komisyona dâhil olmuş, onun dışındakileri reddetmiş ve Kur'an'da değiştirilen, ziyade ve noksan bir harf ve bir kelimenin dahi olmadığını söylemiştir.[71] Bazı Şiî ulemânın iddia ettiği gibi Kur'an'ın âyetleri değiştirilmiş, yok edilmiş, eksiltilmiş ya da ziyade edilmiş ve bunu da Hz. Ali söylemiş ise o zaman Hz. Ali'nin Kur'an'ın neresinin değiştirildiğini, hangi âyetlerin çıkarıldığını, hangi âyetlerin ziyade edildiğini söylemesi gerekmez miydi? Bu tespitler yapılmadan Hz. Ali'nin bunları söylemesi mümkün müdür?[72] Kanaatimizce Muaviye'nin Şam'a vali olmasına karşı çıkarak savaşı göze alan Hz. Ali'nin, dinin özü olan Kur'an'ın tahrif edilmesi durumunda bunu mutlaka dile getirirdi.[73]

Konu ile alakalı yaptığımız çalışmada; tahrifle ilgili iddiaların sadece Şiî kaynaklarda değil, sahihlik derecesi tartışmalı olsa da Ehl-i Sünnet kaynaklarındaki rivâyet malzemelerinde de mevcut olduğuna şahit olduk. Bu konuda el-Ahzâb sûresi ve recm ile ilgili rivâyetler bize yeterli bilgi vermektedir. Hz. Aişe'den

---

[68] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/47; İlâhî Zahir, *Şia'nın Kur'an, İmamet ve Takıyye Anlayışı,* 85.
[69] Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet Şia Polemikleri*, 15-37.
[70] Fussilet 41/42.
[71] İbn Sa'ad, *Tabakât,* VI/172; Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/57; Sayrafî, *Nüketü'l-İntisâr*, 29.
[72] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/55-56.
[73] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/57, 59- 61.

rivâyet edilen bir hadiste, Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemde el-Ahzâb sûresinin iki yüz âyetlik bir sûre olmasına rağmen, Hz. Osman'ın istinsah ettiği mushafta sûrenin 73 âyet olduğu belirtilmiştir.[74] Bu konuda Hz. Ömer ve Übey b. Kâ'b'ın, Kur'an'da recm âyetinin olduğunu ve bu âyetin de el-Ahzâb sûresinde olduğunu, bu sûrenin vaktiyle el-Bakara sûresi kadar uzun olduğunu belirtmişlerdir.[75]

İbn Mâce (öl. 273/887) tarafından nakledilen bir hadiste de, Hz. Aişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Yeminle söylüyorum ki vaktiyle recm âyeti ile süt emzirme (radâ) âyeti nazil olmuştu. Bu âyetler divanımın altında bulunan bir sahifede yazılı idi. Ne var ki biz Hz. Peygamber'in vefatı ile ilgili işlerle meşgul olduğumuz sırada (koyun keçi türünden) bir evcil hayvan içeri girmiş ve o sahifeyi yemişti."[76]

Şia'nın tahrif konusunda Ehl-i Sünnet'e ait eserlere yaptıkları bu tür atıfların genel itibariyle mensuh âyetlerle ilgili rivâyetler, zayıf hadisler, bağlamından koparılan bazı ifadeler ve rivâyetler üzerinde yoğunlaştığını da görmekteyiz. Yine de Ehl-i Sünnet kaynaklarında bu tür rivâyetlerin zikredilmesi Kur'an'ın mevsûkiyetine ciddi anlamda zarar vermektedir. Çünkü bazı Şiî ulema ve müsteşrikler Kur'an'da tahrif iddialarını bu tür görüşlerle temellendirmektedirler.

Sonuç olarak; Kur'an'ı bir araya getirip derleyenler, dört halife ve Hz. Peygamber'in sahâbeleridir. Onlar Kur'an'ın nüzulüne, kitabetine, hıfzına, cem ve istinsahına, mevsûkiyetine bizzat tanıklık eden seçkin insanlardır. Onların Allah'ın kitabında gördükleri bir hatayı düzeltmeyip bu halde sonraki nesillere bırakması söz konusu değildir. Kaldı ki onlar Kur'an'ı bizzat Hz. Peygamber'den öğrenmişler ve onu derleyip bir araya getirmişlerdir. Kur'an'ın tahrif edildiğine dair başta dört halife olmak üzere sahabeden bir eleştiriye şahit olunmamıştır.[77]

3. Kur'an'ın Korunmuşluğu

Allah Kur'an âyetlerini levh-i mahfuzda, beytü'l-izze'de, nüzul aşaması ve sonrasında her türlü cin ve şeytanların şerrinden ve hilesinden korumuştur. Şeytanlar ve cinler melekleri dinlemek ve göklerden bilgi çalmak için göklere çıkmaya teşebbüs ettiklerinde Allah onları delici ateş hüzmeleriyle oradan uzaklaştırarak[78] vahyi koruma altına almıştır.[79] Vahiy meleği Cebrail Kur'an âyetlerini ummu'l-kitap'tan mahiyetini bilmediğimiz bir biçimde almış[80], Hz. Peygamber'e farklı zamanlarda lafız ve mana bütünlüğü içerisinde değişik

[74] Hâkim, 510-511; İbn Hibbân, 4429; İbn Abdi'l- Berr, *el-İstizkâr*, 6/495.
[75] Buhârî, "Hudûd", 31; Dârimî, "Hudûd", 16; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 23; İbn Mâce, Hudûd, 9.
[76] İbn Mâce, "Nikah", 1944.
[77] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an,* II/*60,* 64, 66, 72.
[78] el-Cinn 72/8-9; el-Hicr 15/ 17-18.
[79] Taberî, *Tefsîru't-Taberî,* XII/265-267.
[80] Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'an,* I/164.

şekillerde getirmiştir. Getirilen her âyet Hz. Peygamber tarafından ezberlenmiş (hıfz), vahiy kâtiplerine titizlikle yazdırılmış (kitabet), her yıl vahiy meleği Cebrail'e mukabele şeklinde okunmuş (arz), sahabeye öğretilmiş, onlarında okuması ve ezberlemesi sağlanmış, Hz. Peygamber'in vefatından sonra cem ve istinsah gibi beşeri tedbirlerle koruma altına alınmış ve aslına uygun olarak günümüze kadar salimen ulaşmıştır.[81] Böylece Kur'an Allah'tan geldiği şekliyle ezberlenen ve yazıya geçirildiği şekliyle lafız ve mana olarak korunabilmiş tek kutsal metin haline gelmiştir.

3.1. Kur'an'ın Levh- i Mahfuz'da Korunması

"Korunmuşluk" terkîbi ile vahyin Hz. Peygamber'e salimen ulaşması ve nüzulünden itibaren aslını muhafaza ederek günümüze kadar intikal etmiş olması[82], levh-i mahfuz terkîbi ile de, mahlûkata ait bütün bilgilerin ve Kur'an'ın kayıtlı olduğu, her türlü müdahaleden, tahrif ve tağyirden korunmuş Allah'ın değişmeyen bilgilerinin yazılı olduğu *levha* ilahî kayıt merkezi diğer adıyla *ummu'l-kitâb* kast edilmektedir.[83] Burada Kur'an'ın asıl korunma merkezi olan levh-i mahfuz terkîbine kısaca değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyim.

Levh-i mahfuz terkîbi; Kur'an'da vahyin nüzulü ile bağlantılı olarak zikredilen en önemli terkîblerden birisi levh-i mahfuz'dur. Kur'an'ın korunmasında en önemli etkendir. Tamlama şeklinde kullanılan levh-i mahfuz, Kur'an'da sadece el-Bürûc sûresinin 85/22. âyetinde geçmektedir. Âlimler levh-i mahfuz terkîbine birbirinden farklı anlamlar yüklemişlerdir. Mesela; levh-i mahfuz'u, Allah katında bütün bilgilerin kayıtlı olduğu, cin ve şeytanlardan korunmuş ana merkez,[84] yaratılanlarla ilgili Allah'ın değişmeyen bilgilerinin kayıtlı olduğu levha,[85] yazıcı meleklerin ilahî ilmi kaydettikleri yer veya semavî kitapları oradan istinsah ederek Cebrail'e sundukları bir makam[86], ummu'l-kitâb[87], bütün ilahi kitapların çoğaltıldığı levha, "yer ve gökteki bütün gizlilikleri kapsayan[88], olacak her şeyin bütün bilgilerini saklayan"[89] bir kavram olarak yorumlamışlardır.[90] Ayrıca, levh-i

---

[81] Kurtubî, *Tefsîr'ul-Kurtubî*, I/25-28; Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, I/172-173; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîr'ıl-Kur'ani'l-azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, I/25-26.

[82] Hasan Elik, *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine* (İstanbul: *İFAV* Yayınları), 2009, 15.

[83] Kurtubî, *Tefsîr'ul-Kurtubî*, IXX/196; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XIII, 219; Seyyid Şerif Ali b. Muhammed Cürcânî, *Kitabu't-Tâ'rifat*, Dar'ul Kutubi'l İlmiyye, (Beyrut: y.y., 1995), 130; Takiyyuddin Ahmed b. Abdulhâlim İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Feteva*, (Dabat: y.y., ts.), VII/126.; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağda Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), VIII/238.

[84]Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, XII/530-531; İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, IIX/152-154.; Zemahşerî, *Keşşâf*, II/536.; Cemâlu'd-Dîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmit'-Tefsîr*, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslamî, 1987), IX/78.

[85] Kurtubî, *el-Câmi li Ahkami'l Kur'an*, IXX/196.

[86] Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI/403, IX/102.

[87] Ebu İshak İbrahim İbnü's-Seri Zeccâc, *Meâni'l Kur'an ve İrâbuhu*, (Beyrut: y.y., 1988), V/309.

[88] en-Neml 27/75.

[89] Kaf 50/4.

mahfuz terkibinin bazı âyetlerde yer alan kitâb[91], kitâb-ı mübîn,[92] îmam-ı mübîn[93], ümmü'l kitâb[94] ve kitâb-ı meknûn[95] terkîbleri ile eş anlamlı olarak kullanıldığını da görüyoruz.[96]

Bazı âlimler de, levh-i mahfuz terkîbini ummu'l-kitâb terkîbiyle eş anlamlı olarak değerlendirmişlerdir.[97] Zira bu anlamı güçlendiren Kur'an'da birden çok âyet mevcuttur. *"Şüphesiz o, katımızdaki ana kitapta mevcut olup çok yücedir, hikmetlerle doludur.[98]", "Ana kitap onun yanındadır."[99]* Allah bu âyetlerde bütün bilgilerin, ilahî mesajların kendi katında olduğunu açık bir şekilde *indehû* ve *ledeynâ* kelimeleriyle beyan etmiştir. Bu bilgi bize Kur'an'ın Allah'ın zatının dışında başka bir yerde kayıtlı olduğu, önce dünya semasına sonra oradan da toptan ya da peyderpey Hz. Peygamber'e indirildiği noktasında ki tartışmaların çokta isabetli olmadığını gösteriyor.

Bu âyetlerle şan ve şerefi yüksek, hikmetli ve muciz vasıflara sahip Kur'an'ın, Hz. Peygamber'e indirilmeden önce levh-i mahfuz'da (ummu'l-kitâb) cin ve şeytanlar dâhil her türlü müdahaleye karşı muhafaza altına alınmış *"yüce bir Kitap"* olduğu, *"O, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmedir."*[100], *"Biz onu hak olarak indirdik, o da hak olarak indirilmiştir."*[101] âyeti ile de Allah tarafından indirilerek beşer sözü olmadığı ve beşer sözü karıştırılmadığı açıkça belirtilmiştir. *"Eğer (Peygamber) bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı mutlaka onu kudretimizle yakalardık. Sonra da onun şah damarını mutlaka keserdik. Hiçbiriniz de bu cezayı engelleyip ondan savamazdı."*[102] buyurarak da Allah, vahyin cin, şeytan ve insanlardan gelebilecek her türlü müdahaleden, vesveseden, tahrif ve tağyirden korunduğunu, dolayısıyla müşriklerin Kur'an ve Hz. Peygamber hakkındaki iddialarını boşa çıkarmıştır.[103]

Kur'an'ın korunmasında, levh-i mahfuz'un korunması kadar, vahiy meleği Cebrail ve Hz. Peygamber'in güvenirliği ve korunması da önemlidir. Vahiy meleği Cebrail'in güvenilirliği Kur'an-ı Kerîm'de; Cibrîl, Rûhu'l-kudüs, Rûhu'l-emîn, Rûh ve Resûl şeklinde beş değişik isimle ifade edilir. İlgili âyetlerde belirtildiğine göre

---

[90] Kurtubî, *el-Câmi li Ahkami'l Kur'an,* IXX/218; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* XIII/219; Mücteba Altındaş, "Bir Kitap Olarak Levh-i mahfuz ve Ummu'l kitâb", *Kelam Araştırmaları* 1/11 (2013), 225; Isfahânî, *Müfredât,* 456.

[91] Tâhâ 20/51; el-Hadîd 57/22; er-Râ'd 13/39, el-Bürûc 85/21-22.

[92] Hud 11/6; en-Neml 27/76, 77; En'âm 6/59.

[93] Yâsin 36/11.

[94] er-Rad 13/39; ez-Zuhrûf 43/4.

[95] el-Vâkıa 56/78.

[96] Taberî, *Tefsîrut'Taberî,* VII/405; Kurtubî, *Tefsîru'l-Kurtubî,* IX/219; Muhammed Reşid Riza, *Tefsiru'l Kurani'l-Kerim (*Mısır: Menar Matbaası, 1353/1934), VII/470.

[97] Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an,* V/402-405, XII/323.

[98] ez-Zuhrûf 43/4.

[99] er-Ra'd, 13/39. *Ana kitap* için ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/7; eş-Şuarâ, 26/192, 193; Fussilet 41/2.

[100] Fussilet 41/2.

[101] el-İsrâ 17/105.

[102] el-Hakkâ 69/38- 47.

[103] M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), V/158.

Cebrail karşı konulamayan müthiş bir güce ve kesin bilgilere sahiptir.[104] Meleklerin kendisine mutlaka itaat ettiği şerefli, güvenilir bir vahiy meleğidir.[105] Kur'an'ın mevsûkiyeti için Allah, vahiy meleği Cebrail'i ve Hz. Muhammed'i korumuş, güvenli kılmış sonra da vahyi göndermiştir.

3.2. Kur'an'ın Beytü'l-İzze'de Korunması

Kur'an'ın ummu'l-kitâb'dan önce "beytü'l-izze"ye sonra tencîmen yeryüzüne indirildiğini savunanlara göre Allah Kur'an'ı "beytu'l-izze"de cin ve şeytanlardan yıldızlarla korumuştur. Zira Allah yıldızları, gökleri süslemek, vahyi korumak amacıyla şeytanlara ateş hüzmeleri olarak atmak ve insanların yön bulmalarına kolaylık sağlamak için yaratmıştır.[106]

Taberî'nin ifade ettiğine göre, cinler ve şeytanlar öteden beri göklerde dolaşır, oradaki meleklerin aralarında ki konuşmalarını dinler, aldıkları bilgilere kendilerinden de yorumlar ekleyerek onlarla irtibat kuran kâhinlere anlatırlardı.[107] "Kuşkusuz biz göğe ulaşmak istedik, fakat onu çetin bekçilerle ve yakıcı ışıklarla dolu bulduk. Hâlbuki biz, (daha önce) göğün bazı yerlerinde gayb haberlerini dinlemek için otururduk. Fakat şimdi her kim dinlemeye kalkacak olursa, kendini gözetleyen yakıcı bir ışık bulur."[108] Cin sûresinin nüzûl sebebini anlatan İbn Abbas da önceden cinlerin, Allah'ın meleklere evrenin yönetimiyle ilgili olarak gönderdiği vahyi dinlediklerini, ancak Hz. Peygamber'in gönderilmesiyle birlikte onların gökleri dinlemelerinin yasaklandığını,[109] Ebû Hayyân da göklerin cin ve şeytanlardan korunduğunu, vahyi dinlemeye kalkışanlar da görevli melekler tarafından ateş hüzmeleriyle uzaklaştırıldığını söylemiştir.[110]

Abdullah İbn Ömer, daha önce göklerden haber alıp kâhinlere getiren cin ve şeytanlar, vahyin Hz. Peygamber'e inmeye başladığı gün itibarıyla göklerden haber alamadıklarını ve oradan kovulduklarını söylemiştir. Yine İbn Abbas'ın; "Bir gün Hz. Peygamber ile otururken gökten bir yıldız düştüğünü gördük. Hz. Peygamber; 'siz cahiliye döneminde bu yıldız kaymasına ne anlam verirdiniz' diye sordu. İbn Abbas da; böyle bir durumu biz büyük bir şahsiyetin ya doğum ya da ölümü olarak algılardık diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in 'hayır, bu olay bir

---

[104] Yusuf Şevki Yavuz & Zeki Ünal, "Cebrail", *Diyanet İşleri Ansiklopedisi* VII/202-204; Konu ile ilgili bk. Meryem 19/17; el- Mü'min 40/15; el-Meâric 70/4; en- Nebe 78/38; el-Bakara 2/87, 253; el-Mâide 5/110; en-Nahl 16/102.

[105] Bk. eş-Şuarâ 26/193; en- Necm 53/5-6; et-Tekvîr 81/19-21; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/393; Fîruzabâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, 58; Lütfullah Cebeci, *Kur'an'a Göre Melek Cin Şeytan* (İstanbul: Şule Yayınları, 1998), 23.

[106] Kurtûbî, *Tefsîru'l-Kurtubî*, XVIII/138.

[107] Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, XII/265-267.

[108] el-Cinn 72/8-9.

[109] Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, V/499-501, XI/265-265; Kurtubî, *Tefsîru'l-Kurtubî*, XV/44-45;, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr* (Beyrut: Mektebi'l-İslâmî, 1987), VIII/380.

[110] Ebû Hayyan, *Bahru'l-Muhit*, IX/92.

şahsın doğum ve ölümü için meydana gelen bir olay değildir. Bu cin ve şeytanların göklerden vahiyden alacakları gizli haberleri önlemek içindir.'[111] buyurması vahyin göklerde cin ve şeytanların şerrinden korunduğunu gösterir." Burada ki olaylar gaybî olaylardır. Biz bunun künhüne vakıf değiliz. Mahiyetini de bilemeyiz. Biz ne melekler nede şeytanlar hakkında Kur'an ve sünnette verilen bilginin dışında bir bilgiye sahip değiliz.[112]

3. 3. Vahyin Korunmasına Yönelik Beşerî Tedbirler

3. 3. 1. Hıfz Yoluyla Koruma

Kur'an tarihine baktığımız zaman en önemli konulardan birisinin hiç şüphesiz vahyin Allah katında, nüzûl aşaması ve sonrasında korunması olayı olduğunu görürüz. Kur'an'ın beşerî tedbir olarak korunmasının en önemli ve ilk yolu, kendisi de ilk hafız olan[113] Hz. Peygamber ile şekillenen hafızlık müessesesi ve hıfzdır. Hafızlık müessesesi, Kur'an'ın ilk muhatabı Hz. Peygamber ve onun gözetimindeki seçkin sahabe ile başlamış,[114] Müslümanlar tarafından kesintisiz günümüze kadar devam etmiştir.

Hz. Peygamber, sözlü ve ezbere dayalı kültürün yaygın olduğu Mekke'de, vahyin muhafazası konusunda ciddi bir endişeye kapılmış, kendisine vahyolunan âyetleri bir an önce ezberlemek ve muhafaza edebilmek amacıyla içten içe okuyarak acele etmişti. Hâlbuki Allah, Kur'an'ı onun hafızasında muhafaza edeceğini, lafız ve mana olarak kolay anlaşılacağını, kendisine okutulacağını ve unutulmayacağını, bu konuda bir endişeye ve telaşa gerek olmadığını özellikle vurgulanmıştır. *"Sana Kur'an'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın…"*[115] Allah bu âyetle Kur'an'ı Hz. Peygamber'in hafızasında muhafaza edeceğinin garantisini vermiştir.[116] Hz. Peygamber ne zaman Kur'an'dan bir bölüm okumak istese, hiç yanılmadan, şaşırmadan veya ilave ve eksiltme yapmadan okuyacaktır.

Hz. Peygamber, Kur'an öğretimine özel bir ihtimam göstermiş ve bizzat kendisi ashaba Kur'an öğretmiş,[117] öğrenmelerini tavsiye etmiş,[118] "ümmetimin en şereflileri Kur'an'ı ezberleyenlerdir"[119] buyurarak da Kur'an'ın ezberlenmesine dikkat çekmiştir. Sahâbe nazil olan âyetleri farz, nafile ve teheccüd namazlarında, gece gündüz okuyarak muhafaza yoluna gitmiştir.

---

[111] Kurtubî, *Tefsîru'l-Kurtubî*, IXX/10.
[112] Hasan Elik, *Kur'an'ın Korunmuşluğu*, 81.
[113] Kurtubî, *Tefsîr'ul-Kurtubî*, I/25-28; Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, I/172-173; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîr'ıl-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, I/25-26.
[114] Zerkeşî, *el- Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, I/164.
[115] el-A'lâ 87/ 6, 7.
[116] Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, I/165.
[117] Ahmed Bin Hanbel, *Müsned*, II/157.
[118] Ebû'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr* (Musul: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1983), VIII/291.
[119] Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, XI/42,125.

Kur'an'ın ezberlenerek korunmasına katkıda bulunan önemli hafız sahâbeler vardır. Ancak bunların sayısı hakkında farklı rivâyetler mevcuttur. Katâde'nin Enes b. Malik'ten rivâyet ettiği bir hadiste; Hz. Peygamber hayatta iken Ensar'dan dört kişinin Kur'an'ı cem ettiği belirtilmiştir. (Cemden maksat bazılarına göre ezberlemek, bazılarına göre de bir araya toplamaktır.) Bunlar, Übey b. Ka'b, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit ve ebû Zeyd'dir. Bir başka rivâyette Hz. Osman ve Temîm ed-Dâri de bunlara eklenmiştir.[120] İbn Ebî Dâvûd'dan gelen bir rivâyette, Übey b. Ka'b, Muaz b. Cebel, Ubade b. Samit, Ebud'-Derda ve Ebu Eyyub el-Ensarî olmak üzere beş kişinin, farklı bir rivâyette ise, biri kadın olmak üzere dört ile sekiz kişinin[121] bir başka rivâyette ise, sayı aynı kalmakla birlikte sahâbelerin isimlerinin değiştiğini görmekteyiz.[122] Ancak Hz. Peygamber'in döneminde Kur'an'ı ezberleyenlerin sayısı elbette ki bunlarla sınırlı değildir.[123] Bi'ri Maûne ve Yemâme savaşlarının her birinde yetmişer[124] hafız sahâbenin şehit düşmesi Hz. Peygamber dönemindeki hafızların sayısı hakkında bilgi veren önemli bir olaydır.[125] Bu savaşlara bakılırsa, hâfız olduğu halde şehit olmayan ve harbe katılmayanlarla birlikte bu rakamın daha fazla olma ihtimali yüksektir.

Hz. Peygamber'den itibaren orijinal haliyle kuşaktan kuşağa çok sayıda insanın hafızasında korunan Kur'an'ın tahrif, tağyir ve tebdile uğraması söz konusu değildir. Kur'an'ın dışında diğer semavî kitapların mensupları arasında kuşaktan kuşağa kesintisiz olarak vahiy metnini ezberleyen bir geleneğe rastlanmamıştır. Mesela bir Yahudi teolojisinde *Tevrat hâfızı* Hıristiyan teolojisinde *İncil hafızı* gibi bir kavrama rastlanmamaktadır. Bu durum sadece Kur'an mensupları için söz konusudur.[126] Kur'an, tarifinde de zikredildiği gibi, gönüllerde ezberlenen, sahifelerde yazılan, dillerde okunan, ilahî ve beşerî tedbirlerle korunan Allah'a ait tek kitaptır.[127] Kur'an'ın korunmasında, ilâhî taahhüdün *"Şüphesiz o Zikri (Kur'an'ı) biz indirdik biz. Onun koruyucusu da elbette biziz."*[128] yanısıra, Hz. Peygamber'in yürürlüğe koyduğu ve titizlikle uyguladığı beşeri emniyet tedbirlerinin, son kutsal kitabın tahrif ve tağyire uğramaksızın günümüze kadar gelmesinde ve mevsûkiyetinde önemli katkısı olmuştur.

Kur'an'ın bir diğer muhafaza şekli; Cebrail ile Hz. Peygamber'in her yıl Ramazan ayında tekrarladıkları *arza* olayıdır. Hz. Peygamber ezberlerin doğruluğunu tespit için *arza* yöntemi ile her yıl Ramazan ayında mukabele şeklinde Kur'an'ı Cebrail'e okumuş, bu durum Hz. Peygamber'in vefatından önceki *son arza*

[120] Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, I/170; Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'an*, 24-25.
[121] Ahmed B. Hanbel, *Müsned*, VI/405; Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, I/164.
[122] Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, 188.
[123] İbn Sâd, *Tabakât* (Beyrut: Darus- Sadır, 1968), II/355-358.
[124] Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, 185; Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, I/173.
[125] Hakkı Dursun Yıldız (Heyet), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), I/475.
[126] Hasan Elik, *Kur'an'ın Korunmuşluğu*, 177.
[127] İbn Akîl, *ez-Ziyâdetu ve'l-İhsân fi Ulûmi'l-Kur'an* (Kahire: y.y., 2016), I/102.
[128] el-Hicr 15/9.

da iki defa vuku bulmuştur.[129] Müslümanlar bu olayın hatırasını, yüz yıllardır devam ettirdikleri ramazan aylarında ezber mukabele geleneği ile yaşatmaktadırlar.

3. 3. 2. Kitâbet Yoluyla Koruma

Kur'an'ın korunmasına yönelik yapılan en önemli çalışmalardan birisi belki de en önemlisi kitâbet yöntemidir. Bu yöntemle tarihte ilk defa kutsal bir kitap, daha nüzûl aşamasında sadece ilahî değil beşerî tedbirlerle de koruma altına alınmıştır. Kur'an, nâzil olmaya başladığı andan itibaren Hz. Peygamber'in ağzından çıktığı şekliyle vahiy kâtipleri tarafından yazıyla kayıt altına alınmış, bu durum Hz. Peygamber'in sağlığında tamamlanmıştır.[130] Kur'an'ın yazılma sürecine baktığımızda; Hz. Peygamber nâzil olan âyetlerin sadece ezberlenmesini yeterli bulmadığını, vahyin gelecek kuşaklara eksiksiz intikalini sağlayabilmek için vahiy kâtipleri edindiğini görüyoruz.

Kur'an'ın yazılmasının zımnen ilâhî korumaya yönelik bir talimatın sonucu olarak, serahaten de nebevi bir tedbir olarak ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Zira Kur'an'ın yazılmasını emreden sarih bir ayet mevcut değildir. Ancak Mekke döneminin ilk yıllarından itibaren yazıldığına zımnen işaret eden âyetler de mevcuttur.[131] Sözgelimi, Alak sûresinin oku emriyle başlaması ve devamında Allah'ın kalemle (yazmayı) öğrettiğine vurgu yapılması, *"İnsana kalemle (yazmayı) öğretti."*[132] el-Kalem sûresinde, *"Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına"*[133] *"kalem ve satıra"* yemin edilerek yazının önemine dikkat çekilmesi,[134] Kur'an'ın kendisinden ısrarla *el-Kitâb* adıyla yazılı bir şey olarak bahsetmesi, bazı âyetlerde yazının önemine dikkat çekilmesi,[135] okuma ve yazma ile ilgili emirlerin bizzat vahyin kendisinde mevcut olması, vahyin başlangıcından itibaren yazıldığına dair zımnen delil olarak kabul edilmiştir.

Vahyin, Mekke döneminin ilk yıllarından itibaren yazıya geçirildiğine dair birçok rivâyet mevcuttur.[136] Zeyd b. Sabit'in; "Hz. Peygamber'in komşusu idim, kendisine vahiy geldiğinde beni çağırır ve gelen vahyi bana yazdırırdı. Yazı işlemi

---

[129] Zerkeşî, *el Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an,* I/170. Muhaysîn, *Târîhu'l-Kur'an'il-Kerîm,* 131.
[130] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an,* I/170; Muhaysîn, *Târîhu'l-Kur'an'i'l-Kerim,* 128, 129; Subhi's-Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: y.y., 1990), 73-74; Hasan Elik, *Kur'an'ın Korunmuşluğu*, 180.
[131] el-Furkân 25/5; et-Tûr 52/1-3; Abese 80/11-16; el- Beyyine 98/2; el- Enbiyâ 21/104; en-Necm 53/36; el-En'âm 6/7.
[132] el-Alak 96/4.
[133] el-Kalem 68/1.
[134] İbn Hişâm, *es Sîratu'n-Nebeviyye,* I/27; İbn Fâris, *es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Luga,* 15; Kalkaşendî, *Subhu'l-Â'şâ fî Sıâati'l-İnşâ (fî Kitâbeti'l-İnşâ)*, III/9; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an,* I/263.
[135] Muhammed Mustafa Â'zâmî, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi,* çev. Ömer Türker & Fatih Serenli (İstanbul: İz Yay., 2011), 105.
[136] Buhârî, "Cihâd", 129; Müslim, "İmâre", 24/92-94; "Zühd", 16/72; İbn Mâce, "Cihâd", 45; Zerkeşî, *Menâhîlu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an,* I/172; Ganim Kaddûrî, *Resmu'l-Mushaf* (Bağdat: Dirâsetu'l Lugaviyyetu't Târihiyye, 1982), 98.

bitince yazdıklarımı Hz. Peygamber'e okurdum eğer bir eksiklik varsa onu düzeltirdi."[137] ve "Biz Hz. Peygamber zamanında Kur'an'ı deri parçalarına yazardık."[138] demesi, vahyedilen âyetlerin, develerin kürek ve kaburga kemikleri, tabaklanmış deri parçaları, yassı taşlar, hurma dalları, odun parçaları vb. şeylere yazıldığının belirtilmesi Kur'an'ın Mekke döneminden itibaren yazıldığının kanıtıdır.[139] Ayrıca Hz. Ömer'in de Müslüman oluşuna vesile olan Kur'an âyetleinin yazılı olduğu sahifelerin ortaya çıkması,[140] Sahâbeden Übey b.Kâ'b, Abdullah İbn Mesûd ve Hz. Ali gibi şahsiyetlerin kendilerine has Mushaf oluşturmaları,[141] Hz. Peygamber'in Akabe Biatı'nda kendisi ile karşılaşan Zurayk oğullarından Râfi' b. Mâlik ez-Zuraykî' ye o güne kadar (on yıllık sûre zarfında) nâzil olan bütün vahiy metinlerini içine alan bir nüsha sunması, [142] Kur'an'ın yazılmasının sonradan meydana gelen bir iş olmadığını, her vahiy geldiğinde bizzat Hz. Peygamber'in emriyle yazıya geçirildiğini gösteren delillerdendir.

Kur'an'ın nüzûl sürecine baktığımızda; Hz. Peygamber nâzil olan âyetlerin sadece ezberlenmesini yeterli bulmadığını, vahyin gelecek kuşaklara eksiksiz intikalini sağlayabilmek için vahiy kâtiplerine yazdırdığını da görüyoruz. Çünkü yazı unutmamayı, yanılmamayı ve vahyi korumayı gerçekleştiren önemli bir etkendir.[143] Başta ilâhî metinler olmak üzere toplumlar açısından önem arz eden metinler ancak yazı sayesinde daha sonraki asırlara eksiksiz aktarılabilmişlerdir. Bunun en güzel örneği de Kur'an'dır. Ayrıca Kur'an'ın cem'i[144] ve istinsahı[145] da korunmasına yönelik önemli beşerî tedbirlerdendir.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim, Allah tarafından vahiy meleği Cebrail vasıtasıyla mahiyetini bilemediğimiz bir şekilde, Hz. Peygamber'e indirilen ilâhî bir kelamdır. Nâzil olmaya başladığı andan itibaren, Hz. Peygamber'den günümüze sahih biçimde ulaşmıştır. İslam geleneğindeki yaygın inancın aksine birtakım Şiî ulema bunun aksi yönünde iddialarda bulunmuştur.

---

[137] Buhârî, "Fedâîlu'l-Kur'an",4¸ Zerkeşî, *el-Burhân fl Ulûmi'l-Kur'an*, I/168; Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kurân*, 134; Kaddûrî, *Resmu'l-Mushaf*, 98.

[138] Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kurân,* I/170; Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kurân*, 153; Kurdî, *Târîhu'l-Kur'an*, 39; Kaddûrî, *Resmu'l-Mushaf*, 97.

[139] Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kurân,* 157; Kurdî, *Târîhu'l-Kur'an ve Ğarâibu Resmihî ve Hukmihî*, 40; Muhaysîn, *Târîhu'l-Kur'an'i'l-Kerîm*, 130.

[140] Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi,* çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yay., 1993), I/105.

[141] Bâkıllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an*, I/32.

[142] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't- Târîh,* II/157; A'zâmî, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, I/201-202.

[143] Zerkânî, *Menâhîlu'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an*, I/362.

[144] Buhârî, "Fedâilu'l-Kur'an", 8; İbnü'n Nedîm, *el-Fihrist*, 41; Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kurân*, I/67; Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, 154; Sicistânî, *Kitâbu'l-Mesâhif,* I/162-165; Kurdî, *Târîhu'l-Kur'an ve Ğarâibu Resmihî ve Hukmihî*, 39-40; et-Tevbe 9/128-129.

[145] Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an,* I/169; Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an,* 157; Kaddûrî, *Resmu'l-Mushaf,* 115.

Ehl-i Sünnet, Kur'an'ın ilahî ve beşerî tedbirlerle lafız ve mana olarak koruma altında olduğunu belirtirken, bazı Şiî ulema özellikle Hz. Ali'nin hilafeti ve Ehl-i Beyt ile alakalı âyet ve sûrelerin mevcut Kur'an'da yer almadığını, yer alanların da tahrif edildiğini iddia etmiştir. Bu konuda Ehl-i Sünnet ile Şiî ulema arasındaki tartışmaların daha çok ideolojik ve siyâsî kaygılarla yapıldığı, Şiî ulemanın iddialarını doğrulayacak Kur'an ve hadis kaynaklarında sarih bir beyanın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Şiî ulemanın bir kısmının, Kur'an'da tahrif iddialarını güçlü kılabilmek için, şahsî düşüncelerini Hz. Ali ve ilk imamlar üzerinden yürüttükleri, iddialarını temellendirmek için âyet, cümle ve kelime bazında net bir delil getiremedikleri, bundan dolayı da gerçek Kur'an'ın aslî orijinal metnini ve Kur'an'daki eksiklikleri beklenen Mehdi'nin gelip açıklayacağı mazeretine sığındıkları anlaşılmaktadır. Ancak şunu da belirtelim ki, Ehl-i Sünnet kaynaklarındaki rivâyetler, örneğin el-Ahzâb sûresiyle ilgili olanlar Şiî ulema'ya malzeme oluşturmuştur.

Bir takım erken dönem Şiî kaynaklarda Kur'an'ın hem lafız hem de mana olarak tahrif edildiğine, ekleme ve çıkarmaların yapıldığına dair birden çok rivâyetin olduğu, vahiy meleği Cebrail'in Hz. Muhammed'e getirdiği Kur'an'ın onyedi bin âyetten oluştuğu, Ehl-i Beyt'in fazileti ve Hz. Ali'nin hilafeti ile ilgili âyetlerin tamamının Kur'an'dan çıkartıldığı ya da tahrif edildiği, Kur'an'daki tekrarlar, mukattaa harfleri, mecazlı, kinayeli ifadeler ile bazı zamirler ve edatların mevcut olması gibi husular, hem lafız hem de anlam düzeyinde Kur'an'da tahrif iddiasının çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Ancak Şia'nın bu konularla ilgili iddialarının tamamının senet, râvî ve rivâyet aktarımı açısından problemli, mesnetsiz ve ideolojik yaklaşımlar olduğu kanaatine varılmıştır.

İlk dönem kaynakları ve klasik dönem eserleri incelendiğinde, tahrif argümanının üzerine inşa edildiği Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir'in cem ettiği, Hz. Osman'ın istinsah ederek resmî Mushaf haline getirdiği Kur'an nüshasını kabul ettiği, Kur'an'ı cem eden komisyona dâhil olduğu, Kur'an'da değiştirilen, tahrif edilen, ziyade ve noksan bir kelime ya da harfin olmadığına dair beyanda bulunduğu, kendisinin de Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman'ın yerinde olsaydı onlardan farklı bir şey yapmayacağını ifade ettiği görülmektedir. Şiî ulemanın iddia ettiği gibi Hz. Ali ve Ehl-i Beyt ile ilgili Kur'an âyetleri, değiştirilmiş, tahrif edilmiş ve bunu da Hz. Ali söylemiş ise Hz. Ali'nin Kur'an'ın hangi sûresinin değiştirildiğini, hangi âyetlerin çıkartılıp hangilerinin ziyade edildiğini söylemesi gerekirdi. Ancak Hz. Ali'nin böyle bir ifadesine rastlanmamıştır.

Sonuç olarak, Kur'an'ın asli hüviyetiyle muhafazasına yönelik ilâhî taahhüdün yanısıra, Hz. Peygamber'in yürürlüğe koyduğu ve titizlikle uyguladığı bu beşeri emniyet tedbirlerinin, son kutsal kitabın tahrif ve tağyire uğramaksızın günümüze kadar gelmesinde ve mevsûkiyetinde önemli katkısı olmuştur.

Kaynakça

Adam, Baki. "Tevrat ve İncil'in Tahrifi ile İlgili Kur'an Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 27* (1997), 368-379.

Adam. *Yahûdi Kaynaklarına Göre Tevrat.* İstanbul: Pınar Yayınları, 2001.

Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillah. *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî.* Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2005.

Âlûsî. *Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab.* Nşr. Muhammed Behcetü'l-Eserî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

Bâkıllânî, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib. *el-İntisâr li'l-Kur'an.* thk. Ömer Hasan el-Kıyâm. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2004.

Bâkıllânî. *Îcâzu'l-Kur'an.* Thk. Mahmud Muhammet Mezrûa. Cidde: Mektebetü Künûzil Mârife, 2006.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail el. *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: y.y., 1992.

Câferiyyân, Rasûl. *Ükzübetü Tahrifi'l-Kur'an Beyne'ş-Şîâ ve's-Sünne.* Tahran: y.y., 1985.

Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed. *Kitabu't-Tâ'rifat*. Beyrut: Dar'ul Kutubi'l İlmiyye, 1995.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. İstanbul: y.y., 1992.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Endelüsî. *el-Bahru'l-Muhît*. Beyrut: 2010.

Elik, Hasan. *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*. İstanbul: İFAV Yay., 2009.

Kaddûrî, Ganim. *Resmu'l-Mushaf*, Bağdat: Dirâsetu'l-Luğaviyyetut'Târihiyye, 1982.

Goldziher, Ignaz, *Klasik Arap Literatürü*. çev. Azmi Yüksel & Rahmi Er. Ankara: İmaj Yay., 1993.

Goldziher. "Ehl-i Kitaba Karşı İslâm Polemiği". çev. Cihad Tunç. *İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi* 5/7 (1980), 257.

Gökkır, Necmeddin. "Kur'an-ı Kerim Açısından İlahi Kitapların Tahrifi Meselesi" *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 212-256.

Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi.* Çev. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayımcılık, 1993.

Hamîdullah. *Kur'an-ı Kerim Tarihi.* çev. Salih Tuğ. İstanbul: İFAV Yay., 2010.

Hizmetli, Sabri. *İslam Tarihi: Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar.* Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1991.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm. *es Sîratu'n-Nebeviyye.* nşr. Mustafa es-Sekâ-Îbrâhîm el Ebyârî-Abdülhafîz Şelebî. Beyrut: Dâr'ul-Mârife, 2012.

İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer ed-Dımeşkî. *Tefsîru'l-Kur'an'il-Azîm.* Beyrut: y.y., 1991.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim. *Lisân'ul-'Arab.* Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2003.

İbn Teymiyye, Takiyyuddin Ahmed b. Abdulhâlim. *Mecmau'l-Fetâvâ.* Dabat: y.y., ts.

İbn Teymiyye. *İktizâu's-Sırâtı'l Mustakîm Muhâlefete Ashabi'l-Cehîm.* thk. Muhammed Hamîd. Kahire: y.y., 1369/ 1950.

İbn Teymiyye. *Muvâfakatu Sarîhi'l-Ma'kûl li-Sahîhi'l-Menkûl.* Beyrut: y.y., 1985.

İbn Akîl. e*z-Ziyâdetü ve'l-İhsân fi Ulûmi'l-Kur'an.* Kahire: y.y., 2016.

İbnu'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali. *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr.* Beyrut: Mektebi'l İslâmî, 1987.

İhsan İlahi Zahir. *Şia'nın Kur'an, İmamet ve Takıyye Anlayışı.* çev. Sabri Hizmetli & Hasan Onat. Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984.

Kalkaşendî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali. *Subhu'l-Â'şâ fî Sıâati'l-İnşâ (fî Kitâbeti'l-İnşâ).* Mısır: el-Muessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, ts.

Karadaş, Şaban. *Şia'da ve Sünni Kaynaklarda Kur'an Tarihi*. İstanbul: Ekin Yay., ts.

Küleynî, Ebû Câfer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk er-Râzî**.** *el-Kâfî fi'l-Usûl, Kitâbi Fadli'l Kur'an*. Beyrut: y.y., 2005.

Kummî, Ebû Ca'fer İbn Bâbeveyh (Şeyh Sadûk). *Risâlet'ül-İ'tikâdâti'l-İmâmiyye. Şiî- İmâmiyye'nin İnanç Esasları.* çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1978.

Kummî. *Tefsîru'l-Kummî.* Beyrut: y.y., 1991.

Kurdî, Muhammed Tahir b. Abdu'l-Kadir. *Târîhu'l-Kur'an ve Ğarâibu Resmihî ve Hükmihî.* Thk. Ahmed Îsa el-Mâsırâvî. Riyad: y.y., 2009.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Tefsîr'ul-Kurtubî.* Thk. Sâlim Mustafa Bedrî. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 2010.

Makrîzî, Takiyyuddîn b. Abbas Ahmed b. Ali. *Kitabu'l Mevâiz ve'l-Î'tibar bi Zikri'l-Hıtât ve'l-Âsâr. el-Ma'ruf bi'l-Hitât el-Makrizî.* Kahire: y.y., 1270.

Muhaysîn, Muhammed Sâlim. *Târihu'l-Kur'an'il-Kerim.* Medine: Davetu'l-Hak, 2008.

Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî. *es-Sünen*, İstanbul: y.y., 1992.

Nas, Taha. "İcmâ Teorisi ve Bâkıllânî'nin Etkisi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* Dergisi 27/30 (2014), 1-37.

Nasr Hamîd, Ebû Zeyd. *İşkâliyyâtu'l-Kırâe ve Âliyyâtu't-Te'vîl.* Beyrut: el-Merkezu's-Sekâfıyyu'l-Arabî, 1996.

Necefî, Muhammed Ahmed. *Şiâ ve tahrif'il-Kur'an*. Beyrut: y.y., 1982

Önder, Mehmet. *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu.* Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1988.

Öztürk, Mustafa. *Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2014.

Öztürk. *Kur'an Dili ve Retoriği.* Ankara: Ankara Okulu Yay., 2010.

Öztürk. *Tefsirde Ehl-i Sünnet Şia Polemikleri.* Ankara: Ankara Okulu Yay., 2008.

Öztürk. *Kur'an'ın M'utezilî Yorumu Ebû Müslim el- İsfahânî Örneği.* Ankara: Ankara Okulu Yay., 2008.

Öztürk, Mustafa & Ünsal, Hadiye. *Kur'an Tarihi.* Ankara: Ankara Okulu Yay., 2016.

Râzî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer b. Huseyn el-Kureşî. *Mefâtîhu'l-Ğayb.* Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, 1990.

Rıza, Muhammed Reşid. *Tefsiru'l Kurani'l-Kerim.* Mısır: Menar Matbaası, 1353.

Rıza. *Muhammedî Vahiy*. çev. Salih Özer. Ankara: y.y., 1991.

Sayrafî, Ebû Abdillah. *Nuketu'l-İntisâr li Naakli'l Kurân l'il Bâkillânî,* Nşr. Muhammed Zağlûl. İskenderiye: y.y., 1971.

Subhi's-Sâlih. *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an.* Beyrut: y.y., 1990.

Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an.* thk. Fevvaz Ahmet Zemerlî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 2011

Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*. Beyrut: y.y., 2005.

Tarakçı, Muhammet. "Tevrat ve İncil'in Tahrifi ile İlgili Kur'an Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu". *Usûl Dergisi, İslam Araştırmaları,* 2/2 (Temmuz-Aralık 2004), 34-54.

Tabarânî, Ebû'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed. *Mu'cemü'l-kebîr*. Musul: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1983.

Yıldırım, Arif. "Kelâmi Açıdan Tevrat ve İncil Meselesi". *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* 26, (2006), 12-20.

Zeccâc, Ebu İshak İbrâhîm İbnü's-Seri. *Meâni'l Kur'an ve İrâbuhu.* Beyrut: y.y., 1988.

Zerkânî, Muhammed Abdu'l-Azîm. *Menâhîlu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an.* Beyrut: y.y., 1998.

Zerkeşî, Ebû Abdillah Bedruddîn Muhammed b. Abdillah. *el-Burhân fî'Ulûmi'l-Kur'an.* Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 2009.

The Matter of the Reliability of the Quran in Shia: An Evaluation in Scope of the Work Entitled al-Intisar*

Şaban KONDİ**

Abstract

In this article, the discussions between "The Protection of Quran and the subject of Tahrif" (Ahl al-Sunnah and Imamiyya Shia) were performed based on the example of *al-Intisar li al-Quran* by Qadi Abu Bakr Baqillani (d. 403/1013). The article is divided into two sections. The first section includes the claims of some Shiite scholars about the addition and subtraction to the words of the Quran, and the second contains the determinations regarding the protection of the Quran through divine and human precautions. It is clear that the claims of certain Shia scholars regarding the falsification of the Quran are multi-dimensional. Certain Shiite claims that the verses and surahs regarding Ali's caliphate and Ahl al-Bayt are not present in the Quran, that the relevant verses have already been changed, that wordings and meanings in the Quran have been altered, and that certain additions and reductions have been performed were all reviewed. Evidence regarding these claims were searched in the early sources, classical period works, and the Quran, verses which were collected by Ali and Abu Bakr, and converted into an official book by Uthman.

Keywords: Tafsir, the Quran, revelation, alteration, reliability, Ahl al-Sunnah, Shia.

Şia'da Kur'an'ın Mevsukiyeti Sorunu: el-İntisar Adlı Eser Özelinde Bir Değerlendirme

Öz

Bu makalede; Kur'an'ın korunmuşluğu ve tahrif konusu Ehl-i Sünnet ve İmâmiyye Şiası arasındaki tartışmalar, Kâdî Ebû Bekir Bâkıllânî'nin (öl. 403/1013) *el-İntisâr li'l-Kur'an* isimli eseri örnekliğinde ele alınmıştır. Makale iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım bazı Şiî âlimlerin Kur'an'ın lafzına yönelik ekleme ve çıkarma iddialarını, ikinci kısımda ise Kur'an'ın ilâhî ve beşerî tedbirlerle korunmuşluğuna yönelik tespitleri içermektedir. Bazı Şiî ulemanın Kur'an metnine yönelik tahrif iddialarının çok boyutlu olduğunu görmekteyiz. Şia'nın özellikle Hz. Ali'nin hilafeti ve Ehl-i Beyt ile alakalı âyet ve sûrelerin mevcut Kur'an'da yer almadığına, yer alanların da tahrif edildiğine, Kur'an'ın hem lafız hem de anlam düzeyinde değiştirildiğine, birtakım ekleme ve çıkarmaların yapıldığına dair iddialar ele alınmıştır. İlk dönem kaynaklarında ve klasik dönem eserlerinde, tahrif iddiasının

---

* Date of Submission: 17.09.2019/ Date of Acceptance: 29.12.2019.
This paper is the English translation of the study titled "Şia'da Kur'an'ın Mevsukiyeti Sorunu: el-İntisar Adlı Eser Özelinde Bir Değerlendirme" published in the 10th issue of *İlahiyat Akademi.* (Şaban KONDİ, "Şia'da Kur'an'ın Mevsukiyeti Sorunu: el-İntisar Adlı Eser Özelinde Bir Değerlendirme", *İlahiyat Akademi,* sayı: 10, Aralık 2019, s. 171-194.) The paper in Turkish should be referred to for citations.
** Dr., Mufti of Mersin, Mersin, Turkey
Dr., Mufti of Mersin, Mersin, Turkey, saban_kondi61@hotmail.com

üzerine inşa edildiği Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir'in cem ettiği, Hz. Osman'ın istinsah ederek resmi mushaf haline getirdiği Kur'an nüshasında bu iddialarla alakalı bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Vahiy, Tahrif, Mevsûkiyet, Ehl-i Sünnet, Şia.

Introduction

The Quran has been a sacred book, a religious, legal or moral message, and a source of guidance for humanity since the days it was revealed. Through revelations, Gabriel introduced the Quran to the Prophet (p.b.u.h.) who read the book, had clerks write down the revelations without making any changes, and protected the book via certain methods such as memorizing, composing, collecting, copying, notifying or reading in prayers.[1]

After the Prophet passed away, different ideas about the Quran's reliability, history and topics emerged as time passed following the sahabah period and Islamic lands expanded through conquests. Certain Shiite scholars and orientalists have presented their ideas of the history, reliability and amendment of the Quran in the last years, and they have authored many works in this regard.

According to Ahl al-Sunnah scholars, it is certain that the Quran is the latest divine book sent to the entire humanity, that the Quran has not been expanded or downsized like the previous divine books, and that it has been conveyed to the following generations in the way it was revealed by God.[2] The following verses are the main sources for Ahl al-Sunnah:*" Indeed, it is We who sent down the Quran and indeed, We will be its guardian."*[3], *"This is the Book about which there is no doubt."*[4]

However, the Shiite-Imami sources from the earlier periods indicate that wordings and meanings in the Quran were amended and that certain additions and removals were performed. Some of the narratives on wording-related amendments include the claim that many verses are not present in the Quran.[5] For instance, al-Qulayni (d. 329/941), an important Shiite scholar, conveyed the following statement of Abu Abdillah (from Hisham ibn Salim) in his work entitled *al-Qafi fi al-Usul*:

[1] Abu Abdillah Muhammad ibn Ahmad Qurtubi, *Tafsiru al-Qurtubi,* Ed. Salim Mustafa Badri (Beirut: Daru al-Qutubi al-Ilmiyya, 1431/2010), 1/25-28; Abu Abdillah Badr ad-Din Muhammad Zarqashi, *al-Burhan fi 'Ulumi al-Quran* (Beirut: Maktabatu al-Asriyya, 1430/2009), I/26; Shihab ad-Din Mahmood Alusi, *Ruhu al-Maani fi Tafsiru al-Qurani al-Azim wa as-Sabi al-Masani,* Ed. Sayyid Muhammad-Sayyid Imran (Cairo: Daru al-Hadis, 1426/2005), I/25-26.

[2] Abu Bakr Muhammad ibn Tayyib Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* Ed. Umar Hasan al-Qiyam (Beirut: Muassasatu ar-Risala, 1425/2004), II/33; İhsan İlâhî Zâhir, *Şia'nın Kur'an, İmamet ve Takıyye Anlayışı,* Trans. Sabri Hizmetli & Hasan Onat (Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984), 68.

[3] al-Hijr 15/9.

[4] al-Baqarah 2/2.

[5] Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet Şia Polemikleri (*Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008), 180.

"Having been revealed through Gabriel (a.s) to the Prophet (p.b.u.h.), the Quran consists of seventeen thousand verses. Verses related to Ahl al-Bayt and Ali (d. 40/661) were totally removed from the Quran."[6] Imam Muhammad al-Baqir (d. 1110/1688) was noted to have stated the following: "Whoever says that the Quran was totally compiled in the way it was revealed by God is a liar. The only people who collected and memorized the Quran in the way it was revealed by God are Ali and the following imams."[7]

It is not possible to review and analyze all Shiite claims regarding the Quran verses in this study. The evidence in terms of rejecting these claims were reviewed in regard to *al-Intisar li al-Quran* by Baqillani in this study.

Moreover, the following important Shiite scholars and their works were used in this regard: Abu al-Hasan Ali ibn Ibrahim al-Qummi's (Sheikh Saduq) (d. 307/919) *Risalatu al-Itiqadati al-Imamiyya (Theological Principles of Shiite Imamiyya)* and *Tafsiru al-Qummi*, al-Qulayni's *al-Qafi fi al-Usul*, Abdillah as-Sayrafi's *Nuqatu al-intisar li-naqli al Quran*, Sayyid Murtaza ar-Rizwi's *al-Burhan 'ala 'adami tahrifi al-Quran* were used in this regard. In addition, articles and works such as *Şia'da ve Sunnî Kaynaklarda Kur'an Tarihi* by Şaban Karadaş, *Tefsirde Ehl-i Sünnet-Şia Polemikleri* by Mustafa Öztürk, and *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine* by Hasan Elik were also used.

1. Reliability of the Quran Text and Concept of Amendment

One of the controversial topics between Ahl al-Sunnah and Imamiyya Shia is the Quran's reliability and amendment. These discussions are based on different approaches of two different sects regarding the Quran's text and reliability in relation to the discussions of Ali's imamah and caliphate. According to Ahl al-Sunnah, the Quran is the latest book sent by God to all of humanity through the Prophet. It has never been amended or distorted and will stay so until Judgment Day. Contrary to previous divine books, the Quran is free from amendments and deficits and under protection thanks to divine and human precautions. Many Sunni tafsir authorities indicated the following verse as an evidence: "*Indeed, it is We who sent down the Quran and… indeed, We will be its guardian.*"[8] Previous divine books were amended, distorted and downsized following the deaths of relevant Prophets as they were not protected through human precautions (memorizing, compiling, collecting, copying, notifying, praying and repeating through prayers).[9]

---

[6] Qulayni, *al-Qafi fi al-Usul* (Beirut: s.n., 1426/2005), II/634, 824.

[7] Qulayni, *al-Qafi fi al-Usul*, I/228.

[8] al-Hijr 15/9.

[9] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran*, II/33, *Ijazu al-Quran*, Ed. Mahmood Muhammat Mazrua (Jeddah: Maktabatu Qunuzil Marifa, 1427/2006), 23; Zahir, *Şia'nın Kur'an, İmamet ve Takıyye Anlayışı*, 68.

Before reviewing the claims that the Quran has been distorted, the concept of distortion should be assessed lexically and terminologically. *Distortion* lexically means "bending, changing, twisting, rotating, deforming, deviating, sliding or removing something"[10] or "using one of two meanings of a word, changing meaning through the action of tawil[11], or twisting the meaning of term"[12]. Changing a text is called tanzili tahrif (superficial distortion) while changing the meaning is called tawili tahrif (interpretation-based distortion).[13] In addition *to the* concept of distortion, *the concepts of amendment, layy (twisting the tongue), kitman (hiding), nisyan (forgetting), selling God's verses, and writing book manually* in the Quran are believed to be related to the process of distortion.[14]

The concept of distortion in the Islamic literature is used to indicate the deliberate distortion or misinterpretation made by Jews or Christians toward their own divine books,[15] but the meanings assigned to distortion in the early-period glossaries are related to the interpretation, rather than the text, and this concept was then used to reflect the process of twisting the essential meaning.[16] This term, which is closely related to the Arabic concepts of *taghyir* and *tabdil*[17], is mentioned four times in the Quran to indicate that the meanings and contexts of words are twisted in regard to Ahl A-Kitap and that the divine statements are distorted.[18] These verses reflect that the addressees were the Jews of Madinah during the era of the Prophet.[19] Tafsir authorities relate the concept of "amendment", which is actually associated with Madinah Jews, to the Torah, but they also state that other divine books can also be distorted.[20] Kalam and tafsir authorities generally believe that wordings and meanings of books other than the Quran have been distorted.[21]

---

[10] Abu al-Fazl Jamal ad-Din ibn Manzur, *Lisan al-'Arab* (Cairo: Daru al-Hadith, nd.), II/402-403; Isfahani, *al-Mufradat fi Garibi al-the Quran* (Beirut: nd., 1432/2011), 228.

[11] Abu Jafar Muhammad ibn Jarir Tabari, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Quran* (Beirut: s.n., 2005), I/412; Rasul Jafariyyan, *Uqzubatu tahrifi al-Quran bayna ash-Shia wa as-Sunna* (Tehran: s.n., 1405/1985), 8.

[12] Isfahani, *al-Mufradat fi Garibi al-Quran,* 228.

[13] Arif Yıldırım, "Kelâmî Açıdan Tevrat ve İncil Meselesi", *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 26 (December 2006), 12; Ahmad ibn Abd al-Halim ibn Taymiyya, *Iqtizau as-Sirat al-Mustaqim Muhalafati Ashabi al-Jahim*, Ed. Muhammad Hamid (Cairo: s.n., 1369/1950), 8.

[14] Mehmet Tarakçı, "Tevrat ve İncil'in Tahrifi ile İlgili Kur'an Ayetlerinin Anlaşılması Sorunu", *Usûl Dergisi- İslam Araştırmaları* 2/2 (June-December 2004), 36.

[15] Ibn Ashur, *at-Tahriru wa at 'Tanwir*, VI/36-37; Ibn Atiyya, *al-Muharraru al-Wajiz,* I, 260.

[16] Ibn Atiyya, *al-Muharraru al-Wajiz fi Tafsiri al-Kitabi al-Aziz,* I, 260; Tarakçı, "Tevrat ve İncil'in Tahrifi ile İlgili Kur'an Ayetlerinin Anlaşılması Sorunu", 37.

[17] Ibn Manzur, *Lisanu al-'Arab*, II/402.

[18] Al-Baqarah 2/75; an-Nisa 4/46; al-Maidah 5/13; ar-Ra'd 13/41.

[19] Ibn Atiyya, *al-Muharraru al-Wajiz*, I/261; Alusi, *Ruhu al-Maani,* V/69.

[20] Ibn Atiyya, *al-Muharraru al-Wajiz*, I/260; Alusi, *Ruhu al-Maani,* V/67-69.

[21] For discussions on this issue, see: Ignaz Goldziher, "Ehl-i Kitaba Karşı İslam Polemiği", Trans. Cihad Tunç, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1980), 151-170; Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat,* (Istanbul: s.n., 2001), 208-232; Necmeddin Gökkır, "Kur'an-ı Kerim Açısından İlahi Kitapların Tahrifi Meselesi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 221-256.

Abu Abdillah ibn Ahmad al-Qurtubi (d. 671/1273) and Abu Jafar Muhammad ibn Jarir at-Tabari (d. 335/946) noted that the Quran might have actually been distorted by Jews, who also did the same toward the original Torah, based on the Prophet's remarks. They stated that Jewish religious authorities amended the words and statements they did not like when they listened to the Prophet, presented interpretations based on their opinions, and hid the divine provisions addressing the people.[22]

Fahr ad-Din ar-Razi (d. 606/1209) defined the concept of distortion as twisting meaning through false interpretations or wordplay.[23] Ar-Razi mentioned a couple of distortion methods regarding the tafsir of an-Nisa 4/46. The first form of distortion is related to changing the wording or twisting the essential form of wording (e.g. amending a phrase on the penalty of being stoned to death as a fixed penalty).[24] The second form is related to using rejected tawils in regard to the ideas with no grounds and twisting the objective meanings of phrases in divine texts through certain wordplays. The third form is related to Jews' actions of twisting and falsely conveying the information they received from the Prophet and attributing the words to the Prophet, although he did not say so."[25]

2. Shiite Claims Regarding the Distortion in the Quran's Text

Shiite claim that the Quran's text was distorted is multi-dimensional. One of the dimensions is related to the issue of adding to or removing from the Quran's text. The second dimension is related to lahn (spelling and grammar errors) in the Quran. Another dimension is related to repetitions in the Quran. Moreover, metaphorical and sarcastic terms, certain pronouns and prepositions, muqatta'at letters, addressing styles, and numbers and orders of verses and surahs are all related to another dimension in this regard.

The early-period Shiite-Imami sources have many narratives indicating that wording and meanings in the Quran have been distorted and that certain additions and removals have been performed. Some of the narratives on wording-related amendments include the claim that many verses are not present in the Quran.[26] For instance, al-Qulayni, an important Shiite scholar, narrated the following statement of Abu Abdillah from Hisham ibn Salim in *al-Qafi fi al-Usul.* "Having been revealed through Gabriel (a.s) to the Prophet (p.b.u.h.), the Quran consists of seventeen thousand verses."[27]

[22] For more details, see: Tabari, *Jamiu al-Bayan,* I/411-413.; Ibn Atiyya, *al-Muharraru al-Wajiz,* I/259-260; Abu Hayyan, *Bahru al-Muhit*, I/436-438.
[23] Razi, *Mafatihu al-Ghaib*, X/95.
[24] Razi, *Mafatihu al-Ghaib*, X/94-96.
[25] Razi, *Mafatihu al-Ghaib*, III/124; Alusi, *Ruhu al-Maani*, V/67-69.
[26] Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet Şia Polemikleri,* 180.
[27] Qulayni, *al-Qafi fi al-Usul*, II/824.

Ahmad ibn Muhammad ibn Abi Nasr indicated that seventy people from the Quraysh tribe are mentioned in the first verse of Surah al-Bayyina.[28] Moreover, in another narrative, Qulayni noted that whoever says the Quran was totally compiled in the way it was revealed by God is a liar and that the only people who collected and memorized the Quran in the way it was revealed by God are Ali and the following imams.[29] The afore-noted statement indicates that the full and authentic form of the Quran went to the grave with Ahl al-Bayt imams.[30] However, certain Shiite scholars claimed that some surahs in the Quran were totally removed. For instance, Surah an-Nurayn that was claimed to have forty one verses and is not present in the Quran and Surah Walaya that mentions the necessity of obeying Ali and consists of seven verses are examples in this regard.[31] However, there is no evidence in the Quran confirming these claims.

2.1. Shiite Claims That Verses in the Quran Have Been Distorted

2.1.1. After the name of Ali and twelve imams were removed

Early-period Shiite-Imami hadith and tafsir sources claim that many verses were partially distorted. According to these claims that were generally associated with Imam Muhammad al-Baqir and Jafar as-Sadiq, almost all verses that were partially distorted were related to Ahl al-Bayt, imams' benevolence, Ali, and his authority.[32] For instance, Jafar as-Sadiq said the term

أُمَّةٍ in the verse "كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ *You are the best nation produced [as an example] for mankind. You enjoin what is right and forbid what is wrong and believe in Allah."* in Surah Ali 'Imran 3/110 meant اَلِمَّةِthe benevolent and right imam group (twelve imams), rather than a random group.[33] He interpreted the phrase اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْاٰنَهُ" *Indeed, upon Us is its collection [in your heart]."* in Surah al-Qiyamah 75/17 as بِهِ اِنَّ عَلِيًّا جَمَعَهُ وَقَرَاَ *"Indeed, upon Ali is its collection [in your heart]."* Moreover, he explained the phrase لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَا اَنْزَلَ اِلَيْكَ اَنْزَلَهُ بِعِلْمِه وَالْمَلٰئِكَةُ يَشْهَدُونَ *"But Allah bears witness to that which He has revealed to you, and the angels bear witness [as well]..."* in an-Nisa 4/166 as فِي عَلِيِّ لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَا اَنْزَلَ اِلَيْكَ *"But Allah bears witness to that which He has revealed to you about Ali."* Moreover, the Imamiyya tafsir authorities who regarded the ism al-mawsul اَللّتى in the verse اِنَّ هٰذَا

[28] Qulayni, *al-Qafi fi al-Usul*, II/634.
[29] Qulayni, *al-Qafi fi al-Usul*, I/228.
[30] Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet Şia-Polemikleri*, 180-181.
[31] Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet Şia Polemikleri*, 182; Garcin de Tassy, "Chaptire inconnu du Coran", *Journal Asiatigue* 3 (1842), 431-439.
[32] Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet-Şia Polemikleri*, 180-183.
[33] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/*52,53.*

اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ اَقْوَمُ "*Indeed, this Quran guides to that which is most suitable.*"[34] as imam *changed* the meaning of the verse as "*This Quran addresses* لِلْاِمامِ يَهْدي *imams (twelve imams).*". Shia interpreted the ambiguous statements in the Quran based on their approaches. One of the most important examples in this regard is Surah al-Maidah 5/67. This verse constitutes the most fundamental argument of *the divine theory* of Imamiyya sect. By mentioning the ism al-mawsul (ما) in the verse يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ" *O Messenger, announce that which has been revealed to you from your Lord, and if you do not, then you have not conveyed His message.*"[35], the ambiguous point was interpreted by Imamiyya tafsir authorities as *Ali's right to be caliph,* and accordingly, what Prophet was asked to declare is this right of Ali[36]. Following the verse يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ "*O Messenger, announce that which has been revealed to you from your Lord*", they added مَااُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ فِي عَلِيّ" *O Messenger, announce that which has been revealed to you about Ali from your Lord*"[37]. In addition, similar phrases claiming that Ahl al-Bayt's rights were violated are used in an-Nisa 4/168, al-An'am 6/93 and 26, and ash-Shuara 26/227 along with the claims of alteration and denaturation.[38]

Some Imamiyya tafsir authorities claimed that the verse al-Furqan 25/28 يَا وَيْلَتٰى لَيْتَنِي لَمْ اَتَّخِذْ فُلَانًا خَليلًا "*Oh, woe to me! I wish I had not taken that one as a friend!*"[39] and the phrase "فُلَانًا" in the verse is *Umar* known by everybody,[40] that Uthman distorted this verse and changed the person in this verse as "one" through sarcastic and ambiguous wording[41], and that God would not reveal such ambiguous and unclear verses. They claimed that regarding the ambiguous section in al-Furqan 25/27 وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلٰى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبيلًا" *And the Day the wrongdoer will bite on his hands [in regret] he will say: "Oh, I wish I had taken with the Messenger a way,"* Abu Bakr aimed to say "*Oh, I wish I had taken Ali along with the Messenger as a guide*".[42]

---

[34] al-Isra 17/9.
[35] al-Ma'idah 5/67.
[36] Süleyman Ateş, "İmamiyye Şiasının Tefsir Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (1975), 162.
[37] Abu al-Hasan Ibrahim al-Qummi, *Tafsiru al-Qummi (*Beirut: s.n., 1991), I/22-23.
[38] Qummi, *Tafsiru al-Qummi,* I/22-23.
[39] al-Furqan 25/28.
[40] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/116; Sayrafi, *Nuqatu al-Intisar,* 43.
[41] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/116; Sayrafi, *Nuqatu al-Intisar,* 29.
[42] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/50, 116-117; Also see: Karadaş, *Şia'da ve Sünni Kaynaklarda Kur'an Tarihi*, s. 190.

Shiite claims in this regard are not limited to the afore-noted. As known to all, God revealed the Quran in Arabic and addressed the people using the qualities of Arabic. Accordingly, God used the Arabic styles as Arabs were the first and direct addressees of revelations. According to Baqillani's narratives, Shiite scholars claimed that the Quran does not have metaphors[43] and sarcasm[44] which are unclear and require a presumption to be understood, pronouns,[45] huruf al-muqatta'at,[46] ambiguous terms[47] and repetitions[48], and that these words are meaningless statements generated by those who need to say anything other than what they believe or are afraid of managing people[49].

Certain Shiite scholars stated that the term "اَوْ" in as-Saffat 37/147 اَرْسَلْنَاهُ اِلٰى مِائَةِ اَلْفٍ اَوْ يَزِيدُونَ "*And We sent him to [his people of] a hundred thousand or more.*" indicated doubts and thoughts, that God cannot be related to doubts, that God is free from all doubts, that there is a question and informative expression in at-Taha 20/17 وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسٰى "*And what is that in your right hand, O Moses?*"[50], that God knows all the unseen, and that God cannot be considered as deficit as asking questions by God indicates that God may not know something.[51] Moreover, they added that the phrase وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِ "*and that is [even] easier for Him*" in ar-Rum 30/27 وَهُوَ الَّذي يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعيدُهُ وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْه "*And it is He who begins creation; then He repeats it, and that is [even] easier for Him.*" may indicate that there are difficult things for God, that there

---

[43] See: Yusuf 12/82. The place (city) was mentioned over the concept of *state-place relationship* as one of the terms constituting the metonym in this regard but, the state (residents of the city) were not mentioned in this verse. The statement *"And ask the city."* actually reflects asking the residents of the city. (Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II, 239.)

[44] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/116; Sayrafi, *Nuqatu al-Intisar,* 44; See: The verb لَمَسَ in the phrase اَوْلَمَسْتُمُ النِّسَاءَ in Yusuf 12/82, an-Nisa 4/43 and al-Maidah 5/6 can be interpreted lexically and metaphorically. The purpose in this verb may indicate a sexual relationship or touching. For different examples, see: Zarkashi, *al-Burhan fi Ulumi al-Quran,* II/188.

[45] See: al-Adiyat 112/4, ash-Shams 91/3-4, al-Qadr 97/1; Cüneyt Eren, "Kur'an-ı Kerim'de Tekrar Olduğu İddiasının Belagat Açısından Değerlendirilmesi", *Ekev Akademi Dergisi* 3/2 (2001), 94.

[46] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/115.

[47] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/116-117. Also see: Karadaş, *Şia'da ve Sünni Kaynaklarda Kur'an Tarihi,* 190.

[48] Repetitions in the Quran may include repeating the same verse in a surah, successive presence of the same verses and presence of the same verse in different sections of the surah. The statement فَبِاَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ" *So which of the favors of your Lord would you deny?*" which is mentioned 31 times in al-Muddassir 74/18-20, al-Qiyama 75/34-35, and Surah Rahman can be an example. Besides, as an example to the repetitions in different surahs, the statement in Surah Yunus 10/48 وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ" *And they say, "When is [the fulfillment of] this promise, if you should be truthful?"*[48] was repeated in six different surahs. Yunus 10/48; al-Anbiya 21/38; an-Naml 27/71; Saba 34/29; Yasin 36/48; al-Mulk 67/25.

[49] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/116; Sayrafi, *Nuqatu al-Intisar,* 44.

[50] at-Taha 20/17.

[51] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/170, 171-190.

cannot be anything difficult for God who is the creator, observer and hearer of everything, that such a verse is contradictory to the Quran's general structure,[52] and that such mistakes arise from the stubbornness and wrong actions of adding foreign statements to the Quran by the people who compiled and copied the Quran.[53]

2.1.2. Claims that the grammar of the Quran was distorted

Shiite scholars claimed that the grammar of the Quran was distorted by Abu Bakr, Umar and Uthman, that they added clearly discordant and wrong words to the Quran, that these words which are not true and laconic cannot be associated with God, that God would not use these wrong words, that the Quran would not be revealed with these wrong words opposing grammar rules, and that the Prophet would not use these words to declare the divine message. They stated that these errors were deliberately made by the people or clerks who compiled and copied the Quran to refute the divine book.[54] They mentioned the following verses as examples: The terms الصَّلٰوةَ الزَّكٰوةَ were written with waw, rather than alif, in Lokman 31/3. Moreover, alif was removed, although waw was not used in the wording, in al-An'am 6/74 اِبْرٰهيمُ, al-An'am 6/84 اِسْحٰقَ – سُلَيْمٰنَ, and al-Qahf 18/46 الْحَيٰوةِ[55].[56] In addition, an unstable alif was added to the end of al-Baqarah 2/135 as قَالُوا –كُونُوا and an-Nisa 4/142 as قَامُوا. Therefore, there are differences in writing and reading.[57] Ahl al-Sunnah scholars stated that the case, which is interpreted as an error arising from writing the letters in these verses is not actually an error, and that it arose from the clerks from different tribes (with different accents and dialects)[58]. Certain Shiite scholars claimed that God does not use such sentences with grammar deficits and that the presence of such mistakes is clear evidence that the Quran has been distorted.[59]

The languages of every society have had different accents and dialects throughout history. The Arabic society, which was the first addressee of the Quran, consisted of groups speaking different accents and dialects despite speaking the same language.[60] Many Ahl al-Sunnah scholars stated that the Quran was narrated verbally and that the Quran does not have any deficits or distortions in its grammar or structure.[61] As noted before, Shiite scholars claimed that there are mistakes and

---

[52] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/172-173; Fussilat 41/11; an-Naziat 79/27-30.
[53] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/172-173.
[54] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/130.
[55] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/144-145.
[56] al-Anam 6/74-85; al-Fatiha 1/3; al-Qahf 18/46.
[57] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/145-146.
[58] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/149.
[59] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/131.
[60] Zarqashi, *al-Burhan fi Ulumi al-Quran,* I/293.
[61] Tabari, *Jamiu al-Bayan an tawil al-ayi al-Quran*, II/363-364.

changes in the recitation and structure of the Quran, which was compiled as a book upon the efforts of Uthman. As an example of these claims, they mentioned certain verses that addressed the people as addressee and which interested the addressees that are unseen, which does not suit the Quran's structure according to them. For instance, al- Hujurat 49/7 وَاعْلَمُوا اَنَّ فيكُمْ رَسُولَ اللّٰهِ لَوْ يُطيعُكُمْ في كَثيرٍ مِنَ الْاَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْايمَانَ وَزَيَّنَهُ في قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ اُولٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ. *"And know that among you is the Messenger of Allah. If he were to obey you in much of the matter, you would be in difficulty but Allah has endeared to you the faith and has made it pleasing in your hearts and has made hateful to you disbelief, defiance and disobedience. Those are the [rightly] guided."* Through the pronoun كُمْ, addressees that are present are meant as understood from the phrases فيكُمْ (among you), لَوْ يُطيعُكُمْ (if he were to obey you), في قُلُوبِكُمْ (in your hearts). However, the pronoun هُمْ at the end of the verse اُولٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ (Those are the [rightly] guided) indicates those that are not present.[62]

Another verse in this regard is ar-Rum 30/39 وَمَا اٰتَيْتُمْ مِنْ زَكٰوةٍ تُريدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ"*" But what you give in zakah, desiring the countenance of Allah - those are the multipliers."* The pronouns وَمَا اٰتَيْتُمْ (But what you give in zakah) تُريدُونَ (desiring) reflect those present but فَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ indicated those that are not present.[63] Baqillani stated that it is possible to change the addressing toward somebody present into somebody that is not, as known by the people speaking Arabic well, that this case is present in many Arabic poems and culture, and that such a process can constitute a problem for the evidence and imputations in this regard.[64] Moreover, scholars indicated that the Quran, which was so heavy that Ali could carry it thanks to his slave's (Qambar) help, was compiled by Ali following the passing of Muhammad,[65] and that although one-quarter of the Quran is about the benevolence of Ahl al-Bayt while the other quarters are related to Ahl al-Bayt's enemies, biographies and examples, and obligations and Quran's benevolence[66], the current Quran does not have these sections.[67]

Arabic, which is the language the Quran was revealed in, has various linguistic elements such as words, meanings, pronunciations, dialects, accents, pronouns for addressing and unseen subjects, metaphors and sarcasm, all of which serve the purpose of attracting addressees' attention. However, this does not mean that the Quran has been distorted because there is an interesting connection and harmony between the terms, sentences, verses and surahs of the Quran, a book

[62] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/1954. Also see: Yunus 10/22.
[63] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/1954.
[64] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/195.
[65] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/51.
[66] Qulayni, *al-Qafi fi al-Usul,* II/812.
[67] Qulayni, *al-Qafi fi al-Usul,* II/824-828.

which is free from all sorts of contradictions, controversies, amendments and alterations. There is not a single contradiction in the structure, grammar, laconic quality and order of the Quran.

It is without a doubt that such differences regarding the assessment of the Quran between Ahl al-Sunnah and Shia are rather political and ideological. Particularly the extreme Shiite groups stated that the essence of Islam and the Quran arises from the imams with these characteristics, that it is an obligation for every Shiite member to believe and obey these imams, that the narratives from imams cannot be refuted or amended, that imams are not only the mortal leaders of Muslims but also the possessors of secret knowledge, that imams are the representatives of the Prophet in religious and moral issues, that legitimacy of imams is based on religious information (khabar al-sadiq), and that there are many verses and hadiths in this regard.[68] The vast majority of this evidence serves the purpose of justifying the claim that Ali should be the first caliph following the death of the Prophet, rather than the concept of *imamah*.[69] However, verses such as *"Falsehood cannot approach it from before it or from behind it; [it is] a revelation from a [Lord who is] Wise and Praiseworthy."*[70] is the evidence to such Shiite claims.

Shiite scholars reflect their Quran-related thoughts through the authority of Ali. After Ali, Hz. Uthman, joined the commission compiling the book, and rejected anything irrelevant. Moreover, he said that there is not a single word or letter that was changed or have deficits. As claimed by certain Shiite scholars, if the Quran verses were changed and removed and if this was reported by Ali, then would not Ali explain which part of the Quran was changed and which verses were removed or distorted? Is it possible for Ali to say these without reviewing the issues? We strongly believe that Ali, who accepted the risk of going to war objecting to the governorship of Damascus by Muawiyya, would mention the issue if the Quran, the essence of Islam, was distorted.[71]

The results of this study indicated that distortion-related claims are not only present in Shiite sources but also in certain narrative materials in certain controversial Ahl al-Sunna sources. Surah al-Ahzab and narratives related to the penalty of stoning to death provide adequate information. After from Aisha implied that Surah al-Ahzab, which consisted of 200 verses during the Prophetic era, had 73 verses in the Quran version compiled by Uthman.[72] Umar and Ubay ibn Qab noted that the Quran has verses on the penalty of stoning to death, which are within the Surah al-Ahzab, and that this surah was once as long as al-Baqarah.[73]

---

[68] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran*, II/47; İlâhî Zahir, *Şia'nın Kur'an, İmamet ve Takıyye Anlayışı*, 85.
[69] Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet Şia Polemikleri*, 15-37.
[70] Fussilat 41/42.
[71] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran*, II/57, 59- 61.
[72] Haqim, 510-511; Ibn Hibban, 4429; Abdi al- Barr, *al-Istizqar*, 6/495.
[73] Bukhari, "Hudud", 31; Darimi, "Hudud", 16; Abu Dawud, "Hudud", 23; Ibn Majah, Hudud, 9.

According to a hadith narrated by Ibn Majah (d. 273/887), Aisha stated the following: "I swear that verses on the penalty of stoning to death and breastfeeding were once revealed. These were written on a page under my couch. However, when we were busy with the passing of the Prophet, a domestic animal (like a sheep or goat) went inside and ate the paper."[74]

Evidence indicates that Shiite references to the works of Ahl al-Sunnah generally focus on the removed narratives, weak hadiths, decontextualized statements and narratives. However, these narratives mentioned in Ahl al-Sunnah sources harm the reliability of the Quran because certain Shiite scholars and orientalists associate the claims of distortion in the Quran to these opinions.

In brief, those who compiled the Quran are four caliphs and Sahabah of the Prophet. They are the outstanding people who witnessed the revelation, compilation, memorization, copying and reliability of the Quran. It is clear that they would not pass down the book of God to following generations without revising any errors. Moreover, they learned the Quran directly from the Prophet and compiled accordingly. No criticism regarding the distortion of the Quran was directed by anybody, particularly four caliphs.[75]

3. Protected Status and Content of the Quran

God protected the Quran verses from all sorts of jinn and evils during and after lawh al-mahfuz, bayt al-izza and revelation. When evils and jinns attempted to ascend to the sky to listen to angels and steal information from them, God kept them away, sending beams of fire[76] and protected the revelations.[77] Gabriel, the angel of revelation, received the Quran verses from ummu al-kitap in a manner we do not know[78] and revealed them to the Prophet in different wording and meanings. Each revealed verse was memorized by the Prophet (hifz), authored by revelation clerks meticulously (kitabat), read to Gabriel as demanded by the angel (arz), taught to Sahabah members, read and memorized by them, protected through human methods of compilation and copying after the Prophet passed away, and conveyed to the present time without changes.[79] Thus, the Quran has been the only divine book that is memorized in the manner as revealed by God and protected as how it was authored along with its wording and meanings.

[74] Ibn Majah, "Nikah", 1944.

[75] Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* II/*60,* 64, 66, 72.

[76] al-Jinn 72/8-9; al-Hijr 15/ 17-18.

[77] Tabari, *Tafsiru at-Tabari,* XII/265-267.

[78] Zarqashi, *al-Burhan fi 'Ulumi al-Quran,* I/164.

[79] Qurtubi, *Tafsiru al-Qurtubi,* I/25-28; Zarqashi, *al-Burhan fi Ulumi al-Quran*, I/172-173; Alusi, *Ruhu al-Maani fi Tafsir al-Qurani al-azim wa as-Sabi al-Masani,* I/25-26.

3.1. Protection of the Quran During Lawh al-Mahfuz

The concept of protection indicates the proper delivery of revelations to the Prophet and conveying the verses to the present time while protecting the original form[80], while lawh al-mahfuz reflects that all divine information related to creatures are protected from distortion and amendment. Moreover, *lawha* „which has God's eternal information indicates the divine center of information called *ummu al-kitab*.[81] The concept of lawh al-mahfuz, the essential center of protecting the Quran, should be briefly detailed.

The concept of lawh al-mahfuz; one of the most important concepts regarding the revelation of the Quran verses. It is the most important factor regarding the protection of the Quran. Used as a noun phrase, lawh al-mahfuz is only mentioned in al-Buruj 85/22. Scholars assigned different meanings to the concept of lawh al-mahfuz. For instance, they defined lawh al-mahfuz as the center where all divine information is recorded and which is protected from jinns and evils,[82] as the board where eternal information regarding creatures is present,[83] as the place where relevant angels recorded the divine information or compiled this information and presented the compilation to Gabriel[84], ummu al-kitab[85], the board where all divine books are copies, and as the element covering "all secrets on the world and in the sky[86] and covering the details of everything to occur"[87].[88] Moreover, the concept of lawh al-mahfuz were used as the equivalent of kitab[89], kitab al-mubin,[90] imam al-mubin[91], ummu al kitab[92] and kitab al-maqnun[93].[94]

---

[80] Hasan Elik, *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine* (Istanbul: *İFAV* Yayınları), 2009, 15.

[81] Qurtubi, *Tafsiru al-Qurtubi*, IXX/196; Alusi, *Ruhu al-Maani*, XIII, 219; Sayyid Sharif Ali ibn Muhammad Jurjani, *Kitabu at-Tarifat*, Daru al-Qutubi al Ilmiyya, (Beirut: s.n., 1995), 130; Taqi ad-Din Ahmad ibn Abd al-Halim ibn Taymiyya, *Majmu al-Fatawa*, (Dabat: s.n., nd.), VII/126.; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağda Tefsiri*, (Istanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), VIII/238.

[82]Tabari, *Tafsiru at-Tabari*, XII/530-531; Ibn Manzur, *Lisanu al Arab*, IIX/152-154.; Zamahshari, *Qashshaf*, II/536.; Jamalu ad-Din Abd ar-Rahman ibn Ali ibn Muhammad Jawzi, *Zadu al-Masir fi İlmit'-Tafsir*, (Beirut: al-Maktabu al-Islami, 1987), IX/78.

[83] Qurtubi, *al-Jami li Ahqami al Quran*, IXX/196.

[84] Muhammad Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI/403, IX/102.

[85] Abu Ishaq Ibrahim ibnu as-Sari Zajjaj, *Maani al Quran wa Irabuhu*, (Beirut: nd., 1988), V/309.

[86] an-Naml 27/75.

[87] Qaf 50/4.

[88] Qurtubi, *al-Jami li Ahqami al Quran*, IXX/218; Alusi, *Ruhu al-Maani*, XIII/219; Mücteba Altındaş, "Bir Kitap Olarak Levh-i mahfuz ve Ummu'l kitâb", *Kelam Araştırmaları* 1/11 (2013), 225; Isfahani, *Mufradat*, 456.

[89] at-Taha 20/51; al-Hadid 57/22; ar-Ra'd 13/39, al-Buruj 85/21-22.

[90] Hud 11/6; an-Naml 27/76, 77; An'am 6/59.

[91] Yasin 36/11.

[92] ar-Rad 13/39; az-Zuhruf 43/4.

[93] al-Waqia 56/78.

[94] Tabari, *Tafsiru at-Tabari*, VII/405; Qurtubi, *Tafsiru al-Qurtubi*, IX/219; Muhammad Rashid Riza, *Tafsiru al Qurani al-Qarim* (Egypt: Menar Matbaası, 1353/1934), VII/470.

Certain scholars considered the concept of lawh al-mahfuz as the equivalent of ummu al-kitab.[95] There are many Quran verses supporting this relationship. *"And indeed it is, in the Mother of the Book with Us, exalted and full of wisdom.*[96]*", "with Him is the Mother of the Book."*[97] God clearly reflected through the concepts of *indahu wa ladayna* that all divine messages are from the divine authority. According to the afore-noted statement, the discussions that the Quran was first recorded at somewhere from the divine authority, that it was first totally or partially brought to world and revealed to the Prophet later do not seem logical.

These verses indicate that esteemed the Quran with wisdom and laconic structure was protected from jinns and evils in lawh al-mahfuz before being revealed to the Prophet, and that the Quran consists of divine statements without any human interferences as understood from the verses *"[This is] a revelation from the Entirely Merciful, the Especially Merciful."*[98], *"And with the truth, We have sent the Quran down, and with the truth, it has descended."*[99]. Having revealed the verses, *" And if Muhammad had made up about Us some [false] sayings, We would have seized him by the right hand; Then We would have cut from him the aorta. And there is no one of you who could prevent [Us] from him"*[100], God stated that revelations are free from all sorts of interventions, corruptions, distortions and amendments from jinns, evils and people, nullifying polytheists' claims regarding the Quran and the Prophet.[101]

For the protection of the Quran, reliability of Gabriel and Prophet is as important as the protection of lawh al-mahfuz. Reliability of Gabriel: This angel is mentioned in five names as Jibril, Ruhu al-qudus, Ruhu al-amin, Ruh and Rasul in the Quran. As understood from the relevant verses, Gabriel has amazing, irresistible power and absolute knowledge.[102] Gabriel is an esteemed and reliable angel obeyed by other angels.[103] For the reliability of the Quran, God protected and made Gabriel and the Prophet reliable, and then God sent the revelations.

---

[95] Tabari, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Quran,* V/402-405, XII/323.

[96] az-Zuhruf 43/4.

[97] ar-Rad, 13/39. For the *main book,* see: Ali 'Imran 3/7; ash-Shuara, 26/192, 193; Fussilat 41/2.

[98] Fussilat 41/2.

[99] al-Isra 17/105.

[100] al-Haqqah 69/38- 47.

[101] M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (Istanbul: Beyan Yayınları, 2012), V/158.

[102] Yusuf Şevki Yavuz & Zeki Ünal, "Cebrail", *Diyanet İşleri Ansiklopedisi* VII/202-204; For more details, see: Maryam 19/17; al-Mumin 40/15; al-Maarij 70/4; an-Naba 78/38; al-Baqarah 2/87, 253; al-Maidah 5/110; an-Nahl 16/102.

[103] See: ash-Shuara 26/193; an- Najm 53/5-6; at-Taqwir 81/19-21; Ibn Manzur, *Lisanu al-Arab,* X/393; Firuzabadi, *Qamusu al-Muhit,* 58; Lütfullah Cebeci, *Kur'an'a Göre Melek Cin Şeytan (*Istanbul: Şule Yayınları, 1998), 23.

3.2. Protection of Quran in Baytu al-Izza

According to those who claimed that the Quran was descended from ummu al-kitab to baytu al-izza first and then the world later, God protected the Quran from jinns and evils in baytu al-izza using starts because God created stars to ornament the sky, to throw beams of fire to evils to protect revelations, and to help people find directions.[104]

According to Tabari, jinns and evils have been in the sky, listened to the conversations of angels, added remarks to what they hear, and reported this information oracles who establish contact with them.[105] "And we have sought [to reach] the heaven but found it filled with powerful guards and burning flames. And we used to sit therein in positions for hearing, but whoever listens now will find a burning flame lying in wait for him."[106] Having stated the reasons for the revelation of Surah al-Jinn, Ibn Abbas stated that jinns listened to the revelation that is about the management of the universe and was sent to the angels and that after the Prophet was assigned the divine duty, they were banned from listening to angels[107]. Moreover, Abu Hayyan noted that the skies are protected from jinns and evils, that those who try to listen to the revelations are expelled through the beams of fire by the relevant angels.[108]

Abdallah ibn Umar stated that the jinns and evils that used to get information from the skies and report this information to oracles were banned from skies and failed to get information after revelations were sent to the Prophet. Ibn Abbas' statement, "I saw a shooting star when I was sitting with the Prophet. After asked: 'How do you interpret shooting stars in the ignorance period?' I said this was considered as the birth or death of an important person. The Prophet said this was not related to the birth or death of such a person. Instead, it was to prevent jinns and evils from getting the secret revelations from the sky.'[109]" indicates that revelations are protected from jinns and evils. These are metaphysical events, so we cannot determine the essence of the topic or know the details of it. We do not know anything about angels or evils other than what is indicated in the Quran and sunnah.[110]

---

[104] Qurtubi, *Tafsiru al-Qurtubi*, XVIII/138.

[105] Tabarî, *Tafsiru at-Tabari*, XII/265-267.

[106] al-Jinn 72/8-9.

[107] Tabari, *Tafsiru at-Tabari*, V/499-501, XI/265-265; Qurtubi, *Tafsiru al-Qurtubi*, XV/44-45; Abu al-Faraj Jamal ad-Din Abd ar-Rahman ibn Ali Ibnu al-Jawzi, *Zadu al-Masir fi ilmi at-Tafsir* (Beirut: Maktabi al-Islami, 1987), VIII/380.

[108] Abu Hayyan, *Bahru al-Muhit*, IX/92.

[109] Qurtubi, *Tafsiru al-Qurtubi*, IXX/10.

[110] Hasan Elik, *Kur'an'ın Korunmuşluğu*, 81.

3. 3. Human Precautions to Protect Revelations

3. 3. 1. Through Memorization

History of the Quran indicates that one of the most important topics is the revelations and protection of revelations in skies and on earth. The most important and first way to protect the Quran through human methods is the title of hafiz and memorizing the Quran just like the Prophet who is the[111] first hafiz. The title of hafiz started with the Prophet and his Sahabah,[112] the first addressee of the Quran, and it has been maintained by Muslims thus far.

After was seriously concerned with the protection of revelations in Mecca, where the verbal culture based on memorization was common, and he read the revelations continuously to memorize and protect them as soon as possible. However, God particularly stressed that the Quran would be kept in Prophet's mind, that the Quran's wordings and meanings would be understood easily, that the Prophet would read and remember the Quran, and that there would be no need to be concerned or to hurry in this regard. *"We will make you recite, [O Muhammad], and you will not forget…"*[113] God guaranteed that the Quran would be kept in the Prophet's mind.[114] After Prophet read the Quran without any mistakes, confusions, additions or deductions whenever he wanted to do so.

After Prophet showed particular importance to teaching the Quran, teaching his first followers by himself or[115] suggesting them to learn the Quran,[116] and he stressed the importance of memorizing the Quran by stating "the most esteemed ones in my ummah are those who memorized the Quran"[117]. Sahabah members aimed to protect the verses by reading them day and night in various prayers including the optional, supererogatory or tahajjud prayers.

There are important hafiz Sahabah members who made contributions to protecting the Quran by memorizing it. However, there are different narratives about their number. According to a hadith Qatada narrated from Anas ibn Maliq, four Ansar people compiled the Quran when the Prophet was alive. (The Arabic concept of *jam* means memorizing for some and compiling for others.) They are Ubay ibn Qab, Muaz ibn Jabal, Zayd ibn Sabit and Abu Zayd. Another narrative added Uthman and Tamim ad-Dari to this group.[118] A narrative from ibn Abi Dawud reflected this group as Ubay ibn Qab, Muaz ibn Jabal, Ubada ibn Samit,

---

[111] Qurtubi, *Tafsiru al-Qurtubi*, I/25-28; Zarqashi, *al-Burhan fi Ulumi al-Quran*, I/172-173; Alusi, *Ruhu al-Maani fi Tafsir al-Qurani al-Azim wa as-Sabi al-Masani*, I/25-26.

[112] Zarqashi, *al- Burhan fi Ulumi al-Quran*, I/164.

[113] al-Ala 87/ 6, 7.

[114] Zarqashi, *al-Burhan fi Ulumi al-Quran*, I/165.

[115] Ahmad ibn Hanbal, *Musnad*, II/157.

[116] Abu al-Qasim Suleiman ibn Ahmad Tabarani, *Mu'jamu al-qabir* (Mosul: Maktabatu al-Ulum wa al-Hiqam, 1983), VIII/291.

[117] Tabarani, *Mu'jamu al-qabir*, XI/42,125.

[118] Zarqashi, *al-Burhan fi Ulumi al-Quran*, I/170; Bukhari, *Fadailu al-Kur'an*, 24-25.

Abud'-Darda and Abu Ayyub al-Ansari while another narrative indicated four-eight people including a woman[119]. Moreover, another narrative reflected different narratives although the number stayed the same.[120] However, the number of people who narrated the Quran during the Prophetic era is not limited to them.[121] A total of 70 hafizs who fell martyr in Batlle of Biri Maunah and Yamamah[122] provides important evidence regarding the number of hafizs in Prophet's era.[123] Accordingly, this number can be higher considering the possibility that there were hafizs who did not fall martyr or join the battles.

After which has been passed down to generations in its original form and protected in the memories of many people cannot be distorted, amended or changed. There is no such tradition of memorizing or passing down the divine book to the following generations among the followers or readers of other religions. For instance, concepts such as *the Torah hafiz* or *the Bible hafiz* cannot be found in Jewish or Christian theological approaches. The afore-noted tradition is specific to the Quran.[124] As mentioned in relevant definitions, the Quran is the only divine book that was memorized, written in pages, read in different languages, and protected through divine and human measures.[125] For the protection of the Quran from distortion and amendments and the Quran's reliable quality until the present day, the promises in verses *" Indeed, it is We who sent down the Quran, and indeed, We will be its guardian."*[126] and Prophet's meticulously-practiced human measures have played key roles.

Another method of protecting the Quran is the action of recitation performed by Prophet before Gabriel in every *Ramadan* month. After Prophet recited the Quran before Gabriel to check the correctness of his knowledge every Ramadan month, which is called the method of *arza.* The last *arza* before the passing of the Prophet occurred twice.[127] Muslims have maintained the memory of this tradition through the habit of memorization they perform every Ramadan month.

---

[119] Ahmad ibn Hanbal, *Musnad*, VI/405; Zarqashi, *al-Burkhan fi Ulumi al-Quran*, I/164.
[120] Suyuti, *al-Itqan fi Ulumi al-Quran,* 188.
[121] Ibn Sad, *Tabaqat* (Beirut: Daru as-Sadir, 1968), II/355-358.
[122] Suyuti, *al-Itqan fi Ulumi al-Quran,* 185; Zarqashi, *al-Burkhan fi Ulumi al-Quran*, I/173.
[123] Hakkı Dursun Yıldız (Group), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (Istanbul: Çağrı Yayınları, 1992), I/475.
[124] Hasan Elik, *Kur'an'ın Korunmuşluğu*, 177.
[125] Ibn Aqil, *az-Ziyadatu wa al-Ihsan fi Ulumi al-Quran (*Cairo: s.n., 2016), I/102.
[126] al-Hijr 15/9.
[127] Zarqashi, *al Burkhan fi Ulumi al-Quran,* I/170. Muhaysin, *Tarihu al-Qurani al-Karim,* 131.

3. 3. 2. Protection Through Composition

One of the most important activities to protect the Quran is the method of composition. A divine book was protected through divine and human methods when it was being revealed for the first time in history. After the Quran was revealed, the book was recorded by the clerks as how it was reflected by the Prophet, and this process was completed when he was alive.[128] Regarding the process of recording the Quran, it is clear that the Prophet did not consider memorizing the revelations as adequate, and that he assigned clerks to record the revelations and pass them down to following generations.

The process of recording the Quran must have probably arisen from a divine directive or as a Prophetic measure in this regard because there is no verse ordering people to record the Quran. However, there are verses indicating that the Quran verses were written following the first years of the Mecca period.[129] In other words, the facts that the surah al-Alaq starts with the order "read" and reflects the implication that God taught writing with pen, *"Who taught by the pen."*[130] that the importance of writing is reflected in al-Qalam *" Nun. By the pen and what they* inscribe*"*[131] *with the expressions of swearing on "pen and lines"*,[132] that the Quran indicates itself as a written work under the title *al-Kitab*, that certain verses show the importance of writing,[133] and that orders related to reading and writing can be found in verses regarded as subtle evidence indicating that verses were being written as they were being revealed.

There are many narratives indicating that verses were written following the Mecca period.[134] Zayd ibn Sabit's statement "I was the neighbor of the Prophet. He used to call me when he received a revelation, and he told me to write them down. After the process ended, I recited them to the Prophet and he would revise them if there were deficiencies."[135] and "We used to write the Quran on leather pieces during the time of the Prophet,"[136] and the evidence that verses were written on

---

[128] Zarqashi, *al-Burkhan fi Ulumi al-Qur'an,* I/170; Muhaysin, *Tarihu al-Qurani al-Karim*, 128, 129; Subhi as-Salih, *Mabahis fi Ulumi al-Quran (*Beirut: s.n., 1990), 73-74; Hasan Elik, *Kur'an'ın Korunmuşluğu*, 180.

[129] al-Furqan 25/5; at-Tur 52/1-3; Abasa 80/11-16; al-Bayyina 98/2; al-Anbiya 21/104; an-Najm 53/36; al-An'am 6/7.

[130] al-Alaq 96/4.

[131] al-Qalam 68/1.

[132] Ibn Hisham, *as Siratu an-Nabawiyya*, I/27; Ibn Faris, *as-Sahibi fi Fiqhi al-Luga,* 15; Qalqashandi, *Subhu al-Asha fi Siaati al-Insha (fi Kitabati al-Insha*), III/9; Zarqashi, *al-Burkhan fi Ulumi al-Quran*, I/263.

[133] Muhammad Mustafa Azami, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi*, Trans. Ömer Türker & Fatih Serenli (Istanbul: İz Yay., 2011), 105.

[134] Bukhari, "Jihad", 129; Muslim, "Imara", 24/92-94; "Zuhd", 16/72; Ibn Majah, "Jihad", 45; Zarqashi, *Manahilu al-Irfan fi Ulumi al-Quran,* I/172; Ganim Qadduri, *Rasmu al-Mushaf* (Baghdad: Dirasatu al Lugawiyyatu at Tarihiyya, 1982), 98.

[135] Bukhari, "Fadailu al-Quran",4¸ Zarqashi, *al-Burkhan fi Ulumi al-Quran***,** I/168; Suyuti, *al-Itqan fi Ulumi al-Quran*, 134; Qadduri, *Rasmu al-Mushaf,* 98.

[136] Zaqashi, *al-Burkhan fi Ulumi al-Quran*, I/170; Suyuti, *al Itqan fi Ulumi al-Quran*, 153; Qurdi, *Tarihu al-Quran*, 39; Qadduri, *Rasmu al-Mushaf*, 97.

shoulder bones and ribs of camels, tanned leather pieces, flat stones, palm branches, wooden pieces etc. indicate that the Quran was recorded following the Mecca period.[137] Moreover, the emergence of pages with the Quran verses, which enabled Umar to be Muslim,[138] specific Quran versions of certain Sahabah members such as Ubay ibn Qab, Abdallah ibn Masud and Ali, and [139]Prophet's present to Rafi' ibn Maliq az-Zurayqi from Zurayk family, which was a Quran copy containing all verses revealed until that day (in ten years), [140] is clear evidence that the Quran was written at that time and that every verse was recorded when they were revealed upon the order of the Prophet.

The revelation period indicates that Prophet did not consider memorizing the verses as adequate and had clerks record revelation books to pass the book down to following generations without deficits because writing is an important action preventing people from forgetting and making mistakes and helping them protect revelations.[141] Socially-important texts, particularly the divine texts, were passed down to following generations only through the written records. The most proper example in this regard is the Quran. Moreover, compilations[142] and copying[143] are important human measures for protecting the Quran.

Conclusion

The Quran is a divine book revealed by God to the Prophet through Gabriel in a manner we do not know. After it was revealed first, it has reached this day without any changes. Contrary to the common belief in Islam, certain Shiite scholars presented opposing claims.

Ahl al-Sunnah stated that wording and meanings of the Quran were protected through divine and human measures, but certain Shiite scholars claimed that verses and scholars regarding Ali's caliph and Ahl al-Bayt are not presented in the Quran, and those that are already present have been distorted. Results indicated that the discussions between Ahl al-Sunnah and Shiite scholars were based on ideological and political concerns and that the Quran and hadith sources have no statements confirming the claims of Shiite scholars.

---

137 Suyuti, *al-Itqan fi Ulumi al-Quran,* 157; Qurdi, *Tarihu al-Quran wa Gharaibu Rasmihi wa Huqmihi*, 40; Muhaysin, *Tarihu al-Qurani al-Karim,* 130.

138 Muhammad Hamidallah, *İslam Peygamberi,* Trans. Salih Tuğ, (Istanbul: İrfan Yay., 1993), I/105.

139 Baqillani, *al-Intisar li al-Quran,* I/32.

140 Ibnu al-Asir, *al-Qamil fi at-Tarih,* II/157; Azami, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, I/201-202.

141 Zarqani, *Manahilu al-Irfan fi Ulumi al-Quran*, I/362.

142 Bukhari, "Fadailu al-Quran", 8; Ibnu an Nadim, *al-Fikhrist*, 41; Zarqashi, *al-Burkhan fi Ulumi al-Quran,* I/67; Suyuti, *al-Itqan fi Ulumi al-Qur'an,* 154; Sijistani, *Kitabu al-Masahif,* I/162-165; Qurdi, *Tarihu al-Quran wa Gharaibu Rasmihi wa Huqmihi*, 39-40; at-Tawbah 9/128-129.

143 Zarqashi, *al-Burkhan fi Ulumi al-Quran,* I/169; Suyuti, *al-Itqan fi Ulumi al-Quran,* 157; Qadduri, *Rasmu al-Mushaf,* 115.

It is also clear that some of Shiite scholars related their personal ideas to Ali and first imams to strengthen their claims, that they could not provide clear evidence as sentences and words to justify their claims, and that they used the excuse that Mahdi will come and explain the original Quran and deficits in the book in this regard. However, it should be noted that the narratives in the sources of Ahl al-Sunnah, e.g. those related to Surah al-Ahzab, were the materials for Shiite scholars.

Certain claims in certain early-period Shiite sources that wording and meanings of the Quran have been distorted, that the Quran version revealed by Gabriel to Muhammad consisted of seventeen thousand verses, that verses regarding the benevolence of Ahl al-Bayt and caliphate of Ali were removed from the Quran or distorted, and that repetitions, muqatta'at letters, metaphors, sarcasm, certain pronouns and prepositions all indicate that the claims of distortion in the Quran, both in terms of wording and meaning, are multi-dimensional. However, results also indicated that all Shiite claims are problematic and false ideological approaches with no imputations for narrators and narrating.

Early-period sources and classical works indicate that Ali accepted the copy of the Quran compiled by Abu Bakr and were collected by Ali and Abu Bakr, and converted into argument of distortion was based, that Ali joined the group that compiled the Quran, that he made statements indicating that the Quran does not have any words or letters that were changed or distorted, and that he would not do different actions if he were in the shoes of Abu Bakr and Uthman. As claimed by Shiite scholars, if the Quran verses regarding Ali and Ahl al-Bayt were changed or distorted and if this was reported by Ali, he would indicate which Quran surahs were changed, removed or added. However, the number of people who narrated the Quran Ali was found.

In conclusion, for the protection of the Quran from distortion and amendments and the Quran's reliable quality until the present day, the promises in certain verses and Prophet's meticulously-practiced human measures have played key roles.

References

Adam, Baki. "Tevrat ve İncil'in Tahrifi ile İlgili Kur'an Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 27* (1997), 368-379.

Adam. *Yahûdi Kaynaklarına Göre Tevrat.* Istanbul: Pınar Yayınları, 2001.

Alusi, Abu as-Sana Shihab ad-Din Mahmud ibn Abdallah. *Ruhu al-Maani fi Tafsiri al-Qur'ani al-Azim wa as-Sabi al-Masani.* Cairo: Daru al-Hadis, 2005.

Alusi. *Bulughu al-Arab fi Ma'rifati Ahwali al-Arab.* Ed. Muhammad Bahjatu al-Asari, Beirut: Daru al-Qutubi al-Ilmiyya, nd.

Baqillani, Abu Bakr Muhammad ibn Tayyib. *al-Intisar li al-Qur'an.* Ed. Umar Hasan al-Qiyam. Beirut: Muassasatu ar-Risala, 2004.

Baqillani. *Ijazu al-Qur'an.* Ed. Mahmood Muhammat Mazrua. Jeddah: Maktabatu Qunuzil Marifa, 2006.

Bukhari, Abu Abdillah Muhammad ibn Ismail al. *al-Jamiu as-Sahih*. Istanbul: s.n., 1992.

Jafariyyan, Rasul. *Uqzubatu Tahrifi al-Qur'an Bayna ash-Shia wa as-Sunna.* Tehran: s.n., 1985.

Jurjani, Sayyid Sharif Ali ibn Muhammad. *Kitabu at-Ta'rifat.* Beirut: Daru al-Qutubi al Ilmiyya, 1995.

Abu Dawud, Suleiman ibn Ash'as as-Sijistani. *as-Sunan*. Istanbul: s.n., 1992.

Abu Hayyan, Muhammad ibn Yusuf ibn Ali al-Andalusi. *al-Bahru al-Muhit*. Beirut: 2010.

Elik, Hasan. *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*. Istanbul: İFAV Yay., 2009.

Qadduri, Ganim. *Rasmu al-Mushaf,* Baghdad: Dirasatu al-Lughawiyyatu at-Tarihiyya, 1982.

Goldziher, Ignaz, *Klasik Arap Literatürü***.** Trans. Azmi Yüksel & Rahmi Er. Ankara: İmaj Yay., 1993.

Goldziher. "Ehl-i Kitaba Karşı İslâm Polemiği". Trans. Cihad Tunç. *İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi* 5/7 (1980), 257.

Gökkır, Necmeddin. "Kur'an-ı Kerim Açısından İlahi Kitapların Tahrifi Meselesi" *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 212-256.

Hamidallah, Muhammad. *İslâm Peygamberi.* Trans. Salih Tuğ, Istanbul: İrfan Yayımcılık, 1993.

Hamîdullah. *Kur'an-ı Kerim Tarihi.* Trans. Salih Tuğ. Istanbul: İFAV Yay., 2010.

Hizmetli, Sabri. *İslam Tarihi: Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar.* Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1991.

Ibn Hisham, Abu Muhammad Abd al-Maliq ibn Hisham. *as Siratu an-Nabawiyya.* Ed. Mustafa as-Saqa-Ibrahim al Abyari-Abd al-Hafiz Shalabi. Beirut: Daru al-Marifa, 2012.

Ibn Qasir, Imad ad-Din Abu al-Fida Ismail ibn Umar ad-Dimashqi. *Tafsiru al-Quran il-Azim.* Beirut: s.n., 1991.

Ibn Manzur, Abu al-Fadl Jamal ad-Din Muhammad ibn Muqrim. *Lisan al-'Arab.* Cairo: Daru al-Hadis, 2003.

Ibn Taymiyya, Taqi ad-Din Ahmad ibn Abd al-Halim. *Majmau al-Fatawa.* Dabat: s.n., nd.

Ibn Taymiyya. *Iqtizau as-Sirati al Mustaqim Muhalafata Ashabi al-Jahim*. Ed. Muhammad Hamid. Cairo: s.n., 1369/ 1950.

Ibn Taymiyya. *Muwafaqatu Sarihi al-Ma'qul li-Sahihi al-Manqul.* Beirut: s.n., 1985.

Ibn Aqil. *az-Ziyadatu wa al-Ihsan fi Ulumi al-Qur'an.* Cairo: s.n., 2016.

Ibnu al-Jawzi, Abu al-Faraj Jamal ad-Din Abd ar-Rahman ibn Ali. *Zadu al-Masir fi Ilmi at-Tafsir.* Beirut: Maktabi al-Islami, 1987.

İhsan İlahi Zahir. *Şia'nın Kur'an, İmamet ve Takıyye Anlayışı.* Trans. Sabri Hizmetli & Hasan Onat. Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984.

Qalqashandi, Abu al-Abbas Ahmad ibn Ali. *Subhu al-Asha fi Siaati al-Insha (fi Kitabati al-Insha).* Egypt: al-Muassasatu al-Misriyyatu al-Amma, nd.

Karadaş, Şaban. *Şia'da ve Sünni Kaynaklarda Kur'an Tarihi*. Istanbul: Ekin Yay., nd.

Qulayni, Abu Jafar Muhammad ibn Ya'qub ibn Ishaq ar-Razi**.** *al-Qafi fi al-Usul, Kitabi Fadli al Qur'an*. Beirut: s.n., 2005.

Qummi, Abu Ja'far ibn Babawayh (Sheikh Saduk). *Risalatu al-Itiqadati al-Imamiyya. Şiî- İmâmiyye'nin İnanç Esasları.* Trans. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1978.

Qummi. *Tafsiru al-Qummi.* Beirut: s.n., 1991.

Qurdi, Muhammad Tahir ibn Abdu al-Qadir. *Târîhu'l-Kur'an ve Ğarâibu Resmihî ve Hükmihî.* Ed. Ahmad Isa al-Masirawi. Riyadh: s.n., 2009.

Qurtubi, Abu Abdallah Muhammad ibn Ahmad. *Tafsiru al-Qurtubi.* Ed. Salim Mustafa Badri. Beirut: Daru al-Qutubi al-Ilmiyya, 2010.

Maqrizi, Taqi ad-Din ibn Abbas Ahmad ibn Ali. *Kitabu al Mawaiz wa al-Itibar bi Ziqri al-Hitat wa al-Asar. al-Ma'ruf bi al-Hitat al-Maqrizi.* Cairo: s.n., 1270.

Muhaysin, Muhammad Salim. *Tarihu al-Qur'an al-Karim.* Madina: Dawatu al-Haq, 2008.

Muslim, Abu al-Husein Muslim ibn al-Hajjaj al-Qushayri an-Nisaburi. *as-Sunan*, Istanbul: s.n., 1992.

Nas, Taha. "İcmâ Teorisi ve Bâkıllânî'nin Etkisi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* Dergisi 27/30 (2014), 1-37.

Nasr Hamid, Abu Zayd**.** *Ishqaliyyatu al-Qira wa Aliyyatu at-Ta'wil.* Beirut: al-Marqazu as-Saqafiyyu al-Arabi, 1996.

Najafi, Muhammad Ahmad. *Shia wa tahrif al-Qur'an*. Beirut: s.n., 1982

Önder, Mehmet. *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu.* Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1988.

Öztürk, Mustafa. *Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2014.

Öztürk. *Kur'an Dili ve Retoriği.* Ankara: Ankara Okulu Yay., 2010.

Öztürk. *Tefsirde Ehl-i Sünnet Şia Polemikleri.* Ankara: Ankara Okulu Yay., 2008.

Öztürk. *Kur'an'ın M'utezilî Yorumu Ebû Müslim el- İsfahânî Örneği.* Ankara: Ankara Okulu Yay., 2008.

Öztürk, Mustafa & Ünsal, Hadiye. *Kur'an Tarihi.* Ankara: Ankara Okulu Yay., 2016.

Razi, Abu Abdillah Muhammad ibn Umar ibn Husein al-Qurashi. *Mafatihu al-Ghaib.* Beirut, Daru al-Qutubi al-Ilmiyya, 1990.

Riza, Muhammad Rashid. *Tafsiru al-Qurani al-Qarim.* Egypt: Menar Matbaası, 1353.

Riza. *Muhammadi Wahiy*. Trans. Salih Özer. Ankara: s.n., 1991.

Sayrafi, Abu Abdillah. *Nuqatu al-Intisar li Naaqli al-Quran li al-Baqillani*, Ed. Muhammad Zaghlul. Alexandria: s.n., 1971.

Subhi as-Salih. *Mabahis fi Ulumi al-Qur'an.* Beirut: s.n., 1990.

Suyuti, Jalal ad-Din Abd ar-Rahman ibn Abi Bakr. *al-Itqan fi Ulumi al-Quran.* Ed. Fawwaz Ahmad Zamarli. Beirut: Daru al-Qutubi al-Arabi, 2011

Tabari, Abu Jafar Muhammad ibn Jarir. *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*. Beirut: s.n., 2005.

Tarakçı, Muhammet. “Tevrat ve İncil’in Tahrifi ile İlgili Kur’an Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu”. *Usûl Dergisi, İslam Araştırmaları,* 2/2 (July-December 2004), 34-54.

Tabarani, Abu al-Qasim Suleiman ibn Ahmad. *Mujamu al-qabir*. Mosul: Maktabatu al-Ulum wa al-Hiqam, 1983.

Yıldırım, Arif. “Kelâmi Açıdan Tevrat ve İncil Meselesi”. *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* 26, (2006), 12-20.

Zajjaj, Abu Ishaq Ibrahim Ibnu as-Sari. *Maani al-Qur’an wa Irabuhu.* Beirut: s.n., 1988.

Zarqani, Muhammad Abdu al-Azim. *Manahilu al-Irfan fi Ulumi al-Qur’an.* Beirut: s.n., 1998.

Zarqashi, Abu Abdillah Badr ad-Din Muhammad ibn Abdillah. *al-Burkhan fi Ulumi al-Qur’an.* Beirut: Maktabatu al-Asriyya, 2009.

إشكالية موثوقية القرآن عند الشيعة: تقييم خاص لكتاب الانتصار*

د. شعبان كوندي**

ملخص:

يتناول هذا المقال النقاشات الجارية بين أهل السنة والشيعة الإمامية فيما يتعلق بموضوع موثوقية نقل القرآن الكريم والحفاظ عليه من التحريف وفقاً لنموذج كتاب الانتصار للقرآن للقاضي أبو بكر الباقلاني (و.٤٠٣/ ١٠١٣). ينقسم المقال إلى قسمين: يشتمل القسم الأول على ادعاءات بعض علماء الشيعة حول إضافة وحذف ألفاظ من القرآن، أما القسم الثاني فيشمل توضيحات بشأن الحفاظ على القرآن الكريم بالتدابير الإلهية والبشرية. نرى أن ادعاءات بعض العلماء الشيعة بشأن تحريف النص القرآني ذات أبعاد متعددة. ويتناول المقال ادعاءات الشيعة بشأن عدم وجود آيات وسور قرآنية متعلقة بخلافة سيدنا علي بن أبي طالب وأهل البيت، وتحريف بعض آيات القرآن، وتغيير القرآن على مستوى اللفظ والمعنى، وحدوث إضافات وحذف أجزاء من القرآن الكريم.

في مصادر الفترة الأولى وكتب الفترة الكلاسيكية الإسلامية، كانت هناك محاولات للوصول إلى معلومات متعلقة بادعاءات التحريف هذه في نسخة القرآن الكريم الذي جمعه علي بن أبي طالب وأبو بكر الصديق، ونسخه عثمان بن عثمان ووضعه في مصحف رسمي.

الكلمات المفتاحية: التفسير، القرآن، الوحي، التحريف، الموثوقية، أهل السنة، الشيعة الإمامية

Şia'da Kur'an'ın Mevsukiyeti Sorunu: el-İntisar Adlı Eser Özelinde Bir Değerlendirme

Şaban KONDİ

Özet

Bu makalede; Kur’an’ın korunmuşluğu ve tahrif konusu Ehl-i Sünnet ve İmâmiyye Şiası arasındaki tartışmalar, Kâdî Ebû Bekir Bâkıllânî’nin (öl. 403/1013) el-İntisâr li’l-Kur’an isimli eseri örnekliğinde ele alınmıştır. Makale iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım bazı Şiî âlimlerin Kur’an’ın lafzına yönelik ekleme ve çıkarma iddialarını, ikinci kısımda ise Kur’an’ın ilâhî ve beşerî tedbirlerle korunmuşluğuna yönelik tespitleri içermektedir. Bazı Şiî ulemanın Kur’an metnine yönelik tahrif iddialarının çok boyutlu olduğunu görmekteyiz. Şia’nın özellikle Hz. Ali’nin hilafeti ve Ehl-i Beyt ile alakalı âyet ve sûrelerin mevcut Kur’an’da yer almadığına, yer alanların da tahrif edildiğine, Kur’an’ın hem lafız hem de anlam düzeyinde değiştirildiğine, birtakım ekleme ve çıkarmaların yapıldığına dair iddialar ele alınmıştır. İlk dönem kaynaklarında ve klasik dönem eserlerinde, tahrif iddiasının üzerine inşa edildiği Hz. Ali’nin, Hz. Ebû Bekir’in cem ettiği, Hz. Osman’ın istinsah ederek resmi mushaf haline getirdiği Kur’an nüshasında bu iddialarla alakalı bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur’an, Vahiy, Tahrif, Mevsûkiyet, Ehl-i Sünnet, Şia

---

* هذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان " Şia'da Kur'an'ın Mevsukiyeti Sorunu: el-İntisar Adlı Eser Özelinde Bir Değerlendirme" التي نشرت في العدد العاشر من مجلة الإلهيات الأكاديمية. تاريخ إرسال المقال: ١٧/ ٠٩/ ٢٠١٩ – تاريخ قبول المقال: ٢٩/ ١٢/ ٢٠١٩. (شعبان كوندي، إشكالية موثوقية القرآن عند الشيعة: تقييم خاص لكتاب الانتصار، الإلهيات الأكاديمية، كانون الأول ٢٠١٩، العدد: ١٠، ص ١٧١-١٩٤).

** متفي محافظة مرسين: saban_kondi61@hotmail.com.

The Matter of the Reliability of Quran in Shia: An Evaluation in Scope of the Work Titled el-İntisar

Abstract

In this article, the discussions between 'The Protection of the Qur'an and the subject of Tahrif" (Ahl al-Sunnah and Imamiyya Shia) are discussed The example of al-Intisar li'l-Qur'an by Qad'i Abu Bakr Bākıllānî (d. 403/1013). The article is divided into two parts. The first part includes the claims of some Shiite scholars about the additions and subtractions to words of the Qur'an, and the second part contains the determinations of the protection of the Qur'an by divine and human precautions. We see that some Shia ulema's claims of falsification of the Qur'an are multi-dimensional. No clear statement of Shia claiming that especially Hz. Ali's caliphate and Ahl al-Bayt-related verses and surahs are not included in the current Qur'an, those involved are falsified, the Qur'an has been changed at the level of both word and meaning, to confirm the claims that some additions and subtractions. was found in the Qur'an and Sunnah. When we look at the sources of the first period and the works of the classical period, Hz. Ali, Hz. Abu Bakr cem, Hz. In the copy of the Qur'an, which Osman has made an official mushaf, It didn't witness any information to confirm this.

Keywords: Tafseer, Qur'an, Revelation, Tahrif, Mevsûkiyet, Ahl al-Sunnah, Shia

مدخل:

يظل القرآن نصاً مقدساً، يحمل رسائل دينية وقانونية وأخلاقية، فضلاً عن كونه مصدراً لإرشاد وهداية البشرية، منذ نزوله وحتى يوم القيامة. حمل جبريل القرآن بالوحي إلى الرسول ﷺ، ومن ثم قرأ الرسول هذا القرآن، ثم كُتب هذا القرآن في الصحف دون تغيير أو تحريف، وحُفظ بطرق خاصة مثل الحفظ والكتابة والجمع والاستنساخ والتبليغ وتكرار قراءته في الصلوات[1].

خلال الفترة التي أعقبت وفاة النبي، برزت وجهات نظر مختلفة حول موثوقية القرآن، وتاريخه، وعلومه، خاصة مع الابتعاد عن فترة الصحابة وتوسع الفتح الإسلامي. كما تم طرح العديد من وجهات النظر وكتبت الكثير من الكتب حول تاريخ القرآن وموثوقيته وادعاءات تحريفه، وخاصة من قبل بعض العلماء الشيعة وبعض المستشرقين في القرن الماضي.

ويؤمن علماء أهل السنة، أن القرآن الكريم هو آخر الكتب السماوية التي أنزلها الله للبشرية، وبعكس الكتب السماوية السابقة عليه، فالنص القرآني بعيد كل البعد عن التحريفات، بل نقل سليماً للأجيال التالية كما

(١) أبو عبد الله محمد بن أحمد القرطبي، تفسير القرطبي، تحقيق: سالم مصطفى بدري (بيروت: دار الكتب العلمية، ١٤٣١/ ٢٠١٠)، ١/ ٢٥-٢٨؛ أبو عبد الله بدر الدين محمد الزركشي، البرهان في علوم القرآن (بيروت: المكتبة العصرية، ١٤٣٠/ ٢٠٠٩)، ١/ ٢٦؛ شهاب الدين محمود الألوسي، روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني، تحقيق: سيد محمد سيد عمران (القاهرة: دار الحديث، ١٤٢٦/ ٢٠٠٥)، ١/ ٢٥-٢٦.

جاء من الله[٢]. وآيات: ﴿ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ۝٩ ﴾ [الحجر ١٥/ ٩]، و ﴿ ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ۝٢ ﴾ [البقرة ٢/ ٢] تعد الركائز الأساسية لأهل السنة.

علاوة على ذلك، تحتوي المصادر الأولى للشيعة – الإمامية، على العديد من الروايات حول تحريف القرآن على مستوى اللفظ والمعنى، وحدوث بعض إضافات وحذف للنصوص القرآنية. ويشتمل جزء من الروايات المتعلقة بالتحريف اللفظي على ادعاءات بشأن عدم وجود العديد من الآيات بين نصوص المصحف[٣]. على سبيل المثال، نقل الكليني (و.٣٢٩/ ٩٤١)، أحد أهم محدثي علماء الشيعة، الكلمات التالية عن أبي عبد الله (هشام بن سالم)، في كتابه *الكافي في الأصول والفروع*: «يتكون القرآن الذي نزل به جبريل (عليه السلام) إلى الرسول ﷺ من سبعة عشر ألف آية كريمة. ولكن حُذفت الآيات التي تتعلق بأهل البيت والإمام علي (و.٤٠/ ٦٦١)، تماماً من القرآن الكريم»[٤]. كما ذُكر قول الإمام محمد الباقر (و.١١١٠/ ١٦٨٨)، «لقد كذب من أدعى أن القرآن جُمع كله كما أنزل الله. ولم يجمع القرآن الكريم ويحفظه كما أنزله الله، سوى الإمام علي والأئمة من بعده»[٥].

لا يمكننا مراجعة وتحليل جميع ادعاءات الشيعة فيما يتعلق بتحريف القرآن ضمن حدود هذه الدراسة، ولكن سنتناول الأدلة التي تثبت بطلان هذه الادعاءات في سياق كتاب *الانتصار للقرآن* للباقلاني.

وعلاوة على ذلك، إستعنا بكتب لأبي الحسن علي بن إبراهيم القمي (الشيخ الصدوق)، (و.٣٠٧/ ٩١٩)، أحد أهم علماء الشيعة، مثل كتاب *رسالة الاعتقادات الإمامية* و*تفسير القمي*، و*الكافي في الأصول* للكليني، ونكت *الانتصار لنقل القرآن* لعبد الله الصيرفي، و*البرهان على عدم تحريف القرآن* للسيد مرتضى الرضوي. كما استفدنا من مصادر ومقالات حول ادعاءات تحريف القرآن، مثل *تاريخ القرآن في مصادر الشيعة والسنة*، و*جدالات تفسير القرآن بين أهل السنة والشيعة* لمصطفى أوزتورك، و*حفظ القرآن* لمصطفى أليك.

١. مفهوم موثوقية النص القرآني والتحريف

كانت مسألة موثوقية القرآن وادعاءات تحريفه، أحد المسائل النقاشية الأساسية بين أهل السنة والشيعة

(٢) أبو بكر محمد بن الطيب الباقلاني، الانتصار للقرآن، تحقيق: عمر حسن القيام (بيروت: مؤسسة الرسالة، ١٤٢٥/ ٢٠٠٤)، ٢/ ٣٣؛ إحسان إلهي ظهير، مفهوم القرآن والإمامة والتقية عند الشيعة، ترجمة صبري هزمتلي ومحمود أونات (أنقرة: مطبعة أفشار أوغلو، ١٩٨٤)، ٦٨.

(٣) مصطفى أوزتورك، جدالات التفسير ما بين السنة والشيعة (أنقرة: دار نشر أنقرة أوكولو، ٢٠٠٨)، ١٨٠.

(٤) الكليني، الكافي في الأصول والفروع (بيروت، ١٤٢٦/ ٢٠٠٥)، ٢/ ٦٣٤، ٨٢٤.

(٥) الكليني، الكافي في الأصول والفروع، ١/ ٢٢٨.

الإمامية. ويتشكل أساس هذه المناقشة من آراء كلا المذهبين حول مسألة موثوقية النص القرآني وادعاءات تحريفه، فيما يتعلق بمناقشة إمامة/ خلافة علي بن أبي طالب، فوفقاً لأهل السنة، القرآن الكريم هو آخر كتاب سماوي، وقد أنزله الله على سيدنا محمد ﷺ للبشرية جمعاء، ولم يطرأ عليه أي تغيير أو تحريف، ولن يحدث ذلك حتى يوم القيامة، فالقرآن على عكس الكتب السماوية السابقة عليه، محفوظ من التغيير أو التحريف بتدابير إلهية وبشرية. وقد دعَّمَ العديد من المفسرين السنة ذلك، بالآية الكريمة: ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ۝٩﴾ [الحجر ١٥/ ٩]. ولم تسلم الكتب السماوية الأخرى من التحريف والتبديل والإدخال والحذف بعد وفاة الرسل، بسبب عدم تطبيق التدابير البشرية (الحفظ، الكتابة، الجمع، النسخ، التبليغ، التكرار في الصلوات) التي طبقت لحماية القرآن الكريم[٦].

من المفيد فحص كلمة تحريف من الناحية اللغوية والاصطلاحية قبل الانتقال إلى ادعاءات تحريف القرآن. *حرف الشيء:* طرفه وجانبه، *وتحريفه*: إمالته والعدول به عن موضعه إلى طرفٍ أو جانب[٧]، وتحريف الكلام عن موضعه، أي تغييره وتبديله وإعطاؤه تفسيراً مغايراً لمقصده[٨]، أو تأويل الكلام وتحميله أكثر من معنى[٩].

ويطلق مصطلح التحريف التنزيلي على تغيير النص والتحريف التأويلي على تغيير المعنى[١٠]. وعلاوة على كلمة تحريف، يعتقد أن بعض الكلمات والقوالب مثل التبديل، ولي اللسان، والكتمان، والنسيان، وبيع كلام الله وكتابة الآخرين له، ذو علاقة بالتحريف في القرآن[١١].

بينما استُخدم مصطلح التحريف في الأدب الإسلامي في الفترات المتقدمة، للتعبير عن تحريف اليهود والنصارى للنصوص المقدسة وتفسيرهم لها تفسيراً خاطئاً عن عمد[١٢]، إلا أن مصطلح التحريف ورد في

(٦) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ٣٣، إعجاز القرآن تحقيق: محمود محمد مزروعة (جدة: مكتبة كنوز المعرفة، ١٤٢٧/ ٢٠٠٦)، ٢٣؛ ظهير، مفهوم القرآن والإمامة والتقية عند الشيعة، ٦٨.

(٧) أبو الفضل جمال الدين بن منظور، لسان العرب (القاهرة: دار الحديث)، ٢/ ٤٠٢-٤٠٣؛ الأصفهاني، المفردات في غريب القرآن (بيروت: ١٤٣٢/ ٢٠١١)، ٢٢٨.

(٨) أبو جعفر محمد بن جرير الطبري، جامع البيان عن تأويل آي القرآن (بيروت، ٢٠٠٥)، ١/ ٤١٢، رسول جعفريان، أكذوبة تحريف القرآن بين الشيعة والسنة (طهران: ١٤٠٥/ ١٩٨٥)، ٨.

(٩) الأصفهاني، المفردات في غريب القرآن، ٢٢٨.

(١٠) عارف يلدريم، «مسألة التوراة والإنجيل من الناحية الكلامية»، جامعة أتاتورك، مجلة كلية الإلهيات ٢٦ (ديسمبر ٢٠٠٦)، ١٢؛ أحمد بن عبد الحليم بن تيمية، اقتضاء الصراط المستقيم لمخالفة أصحاب الجحيم، تحقيق: محمد حامد (القاهرة: ١٣٦٩/ ١٩٥٠)، ٨.

(١١) محمد تراقجي، «مشكلة فهم آيات القرآن فيما يتعلق بتحريف التوراة والإنجيل»، مجلة أصول - الأبحاث الإسلامية ٢/ ٢ (يوليو - ديسمبر ٢٠٠٤)، ٣٦.

(١٢) ابن عاشور، التحرير والتنوير، ٦/ ٣٦-٣٧؛ بن عطية، المحرر الوجيز، ١، ٢٦٠.

معاجم الفترات الأولى مرتبطا بالتفسير أكثر من ارتباطه بالنص، ولذلك استخدم هذا المصطلح للتعبير عن تضارب المعاني(١٣). وردت كلمة تحريف المرتبطة بكلمة «تغيير» و «تبديل»(١٤)، في أربعة مواضع في القرآن الكريم ضمن هذا السياق، للتعبير عن تضارب معاني وسياق الكلمات وتحريف كلام الله فيما يتعلق بأهل الكتاب(١٥). وعند النظر إلى كل هذه الآيات، نرى أن هذه الآيات تخاطب يهود المدينة في زمن رسول الله(١٦). وذكر المفسرون أن هذه الآيات تربط فعل «تحريف» المسند ليهود المدينة بالتوراة، إلا أن تظل إمكانية حدوث تحريف في الكتب السماوية الأخرى واردة حتى وإن كان ذلك بشكل جزئي(١٧). ولكن الرأي الشائع لعلماء التفسير، هو أنه التحريف في الكتب السماوية باستثناء القرآن كان في اللفظ والمعنى(١٨).

ذكر بن عبد الله بن أحمد القرطبي (و.٦٧١/ ١٢٧٣) وأبو جعفر محمد بن جريرالطبري (و.٣٣٥/ ٩٤٦)، أن النبي حذر من أن اليهود سعوا لتحريف القرآن، كما حرفوا في أصل التوراة. وقال إن رجال الدين اليهود، كانوا يستمعون إلى النبي، ويبدلون في الكلمات والأحكام التي لا تعجبهم، ويحرفون معانيها، ويفسرونها على أهوائهم، ويتكتمون على الأحكام الإلهية العامة(١٩).

ووصف فخر الدين الرازي (و.٦٠٦/ ١٢٠٩) التحريف على أنه إعطاء الكلام تفسيراً مغايراً لمقاصده بالتفسير الكاذب والتلاعب بالكلام(٢٠). وتحدث الرازي عن سلسلة أشكال التحريف في تفسير الآية رقم ٤/ ٤٦ في سورة النساء. فقال «أول شكل للتحريف، التغيير اللفظي مثل تحويل العبارة المتعلقة بعقوبة الرجم إلى الحد، أو تغيير الشكل الأصلي للفظ(٢١). والشكل الثاني، التأويل المردود في أساس الأفكار التي ليس لديها قاعدة أصلية، والتلاعب بالكلمات لإعطاء النص المقدس تفسيراً مغايراً لمقاصده. أما الشكل الثالث، فهو

(١٣) ابن عطية، المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز، ١، ٢٦٠؛ تراقجي، «مشكلة فهم آيات القرآن فيما يتعلق بحريف التوراة والإنجيل»، ٣٧.

(١٤) ابن منظور، لسان العرب، ٢/ ٤٠٢.

(١٥) البقرة ٢/ ٧٥؛ النساء ٤/ ٤٦؛ المائدة ٥/ ١٣؛ الرعد ١٣/ ٤١.

(١٦) ابن عطية، المحرر الوجيز، ١/ ٢٦١؛ الألوسي، روح المعاني، ٥/ ٦٩.

(١٧) ابن عطية، المحرر الوجيز، ١/ ٢٦٠؛ الألوسي، روح المعاني، ٥/ ٦٧-٦٩.

(١٨) لمناقشات ذات صلة، راجع. إجناتس جولدتسيهر، «جدليات الإسلام ضد أهل الكتاب»، ترجمة. جهاد تونج، مجلة معهد العلوم الإسلامية ٤ (١٩٨٠)، ١٥١-١٧٠؛ باكي آدم، التوارة وفقاً للمصادر اليهودية، (إسطنبول: ٢٠٠١)، ٢٠٨-٢٣٢؛ نجم الدين غوقكير، «مسألة تحريف الكتب السماوية وفقاً للقرآن الكريم»، مجلة كلية الإلهيات جامعة إسطنبول ٢ (٢٠٠٠)، ٢٢١-٢٥٦.

(١٩) لمزيد من المعلومات، راجع. الطبري، جامع البيان، ١/ ٤١١-٤١٣؛ بن عطية، المحرر الوجيز، ١/ ٢٥٩-٢٦٠؛ بن حيان، بحر المحيط، ١/ ٤٣٦-٤٣٨.

(٢٠) الرازي، مفاتيح الغيب، ١٠/ ٩٥.

(٢١) الرازي، مفاتيح الغيب، ١٠/ ٩٤-٩٦.

تشويه اليهود لما سمعوه من النبي ﷺ، ونقله للآخرين نقلاً خاطئا، وإسناد ما لم ينطق به الرسول إليه»[٢٢].

٢. ادعاءات الشيعة بتحريف النصوص القرآنية

إن ادعاءات الشيعة بتحريف النصوص القرآنية متعددة الأبعاد. ويتعلق أحد تلك الأبعاد بعمل إضافات وحذف على النص القرآني، والبعد الثاني يتعلق بادعاء لحن النص القرآن (خطأ الإملاء والنحو)، أما البعد الآخر فيتعلق بالتكرار في القرآن. وإضافة إلى ذلك، تشمل أبعاد ادعاءات الشيعة بتحريف القرآن، على العبارات المجازية والكنائية، وبعض الضمائر والأدوات، والحروف المقطعة، وأشكال التخاطب، وعدد وترتيب سور وآيات القرآن الكريم.

وتحتوي المصادر القديمة للشيعة – الإمامية، على العديد من الروايات حول تحريف القرآن على مستوى اللفظ والمعنى، وحدوث بعض إضافات وحذف للنصوص القرآنية. ويشمل جزء من الروايات المتعلقة بالتحريف اللفظي، على ادعاءات بشأن عدم وجود العديد من الآيات بين نصوص المصحف[٢٣]. على سبيل المثال، نقل الكليني، أحد أهم محدثي علماء الشيعة، الكلمات التالية عن أبي عبد الله هشام بن سالم، في كتابه *الكافي في الأصول والفروع*: «يتكون القرآن الذي نزل به جبريل (عليه السلام) إلى الرسول ﷺ من سبعة عشر ألف آية كريمة»[٢٤].

قال أحمد بن محمد بن أبي النصر، أن سبعين شخصاً من قريش ذُكروا واحداً تلو الآخر في الآية الأولى من البينة[٢٥]. وعلى هذا النحو، نقل الكليني في رواية أخرى، أن الإمام محمد باقر كَذَّبَ من ادعى أن القرآن جُمع كما أنزله الله، فلم يُجمع القرآن ويُحفظ بالشكل الذي أنزله الله إلا بواسطة علي بن أبي طالب والأئمة من بعده[٢٦]. ويشير هذا الادعاء أن القرآن بشكله الكامل والأصلي، قد اختفى بموت أئمة أهل البيت[٢٧]. علاوة على ذلك، ادعى بعض علماء الشيعة أن بعض السور حُذفت تماماً من القرآن. ووفقاً لهم، فقد حدث ذلك في سورة النورين التي تتكون من واحد وأربعين آية وسورة الولاية التي تتكون من سبع آيات تتحدث عن ضرورة إطاعة علي بن أبي طالب[٢٨]. ولكن بالتأكيد لا يوجد أي إشارة تؤكد هذه الادعاءات في القرآن الكريم.

---

(٢٢) الرازي، مفاتيح الغيب، ٣/ ١٢٤؛ الآلوسي، روح المعاني، ٥/ ٦٧-٦٩.

(٢٣) أوزتورك، جدالات التفسير ما بين السنة والشيعة، ١٨٠.

(٢٤) الكليني، الكافي في الأصول والفروع، ٢/ ٨٢٤.

(٢٥) الكليني، الكافي في الأصول والفروع، ٢/ ٦٣٤.

(٢٦) الكليني، الكافي في الأصول والفروع، ١/ ٢٢٨.

(٢٧) أوزتورك، جدالات التفسير ما بين السنة والشيعة، ١٨٠-١٨١.

(٢٨) أوزتورك، جدالات التفسير ما بين السنة والشيعة، ١٨٢، جارسين دي تاسى، " Chaptire inconnu du Coran", Journal Asiatigue3 (1842), 431-439.

١ ,٢. ادعاءات الشيعة بتحريف آيات القرآن

١ ,١ ,٢. حذف أسماء علي بن أبي طالب والأئمة الإثني عشر

يظهر في مصادر الحديث والتفسير الشيعية-الإمامية القديمة ادعاءات بتحريف جزئي في بعض الآيات. ووفقاً لهذه الادعاءات المسندة إلى الإمام محمد الباقر وجعفر الصادق، تتعلق هذه الآيات التي حُرفت نصوصها تحريفاً جزئياً، بفضائل أهل البيت والأئمة بشكل عام، وعلى بن أبي طالب وولايته بشكل خاص[٢٩]. على سبيل المثال، جعفر الصادق؛

﴿ كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ ﴾. قال هذه الآية رقم ٣/ ١١٠ في سورة آل عمران، حرفت كلمة اَمَّةٍ، والمقصود بها الأئمة الإثني عشر، إلى كلمة اُمَّةٍ[٣٠]. كمل تفسر الآية رقم ٧٥/ ١٧ في سورة القيامة ﴿ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ ۝١٧ ﴾، على أنها اِنَّ عَلِيًّنا جَمَعَهُ وَقَرَاَ. ونفس الأمر في الآية ٤/ ١٦٦ في سورة النساء ﴿ لَٰكِنِ اللَّهُ يَشْهَدُ بِمَا أَنزَلَ إِلَيْكَ أَنزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ ﴾ بأنها لٰكِنِ اللهُ يَشْهَدُ بِمَا اَنْزَلَ اِلَيْكَ فِى عَلِيَّ.كما حول مفسرو الإمامية اسم الموصول *الَّتى* في الآية: ﴿ إِنَّ هَٰذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ ﴾ [الإسراء ١٧/ ٩]، إلى *يَهْدي لِلْاِ مام. وقد فسر الشيعة العبارات المبهمة في القرآن بما يتماشى مع أفكارهم. والآية رقم ٥/ ٦٧ في سورة المائدة، أحد أهم الأمثلة على ذلك، إذ إن هذه الآية تشكل أساس نظرية الحق الإلهي التي يدعيها مذهب الإمامية، حيث تقول الآية الكريمة:* ﴿ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ وَإِن لَّمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ ﴾ [المائدة ٥/ ٧٦]. *قد فسر مفسرو الإمامية، الموضوع المبهم بقوله (ما) في الآية الكريمة، على أنه حق علي بن أبي طالب في الخلافة، ووفقاً لهذا التفسير، فقد تلقى الرسول صلى الله على وسلم الشيء المنزل عليه والمطلوب منه تبليغه بشكل واضح*[٣١]*، وأضافوا إلى الآية الكريمة:* ﴿ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ ﴾[٣٢] *مَاأُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ فِي عَلِيّ في بقية الآية. وعلاوة على الآيات السابق ذكرها، فقد ادعوا أيضاً تحريف وتغيير عبارات ورد فيها اغتصاب حق أهل البيت في الآيات رقم ٤/ ١٦٨ في سورة النساء، ورقم ٦/ ٩٣/ ٢٦ في سورة الأنعام، ورقم ٢٦/ ٢٢٧ في الشعراء*[٣٣].

كما ادعى بعض مفسري الإمامية، أن عمر بن الخطاب هو المقصود بقوله "فُلَانًا"في الآية الكريمة: ﴿ يَا وَيْلَتَىٰ لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ۝٢٨ ﴾ [الفرقان ٢٥/ ٢٨]،[٣٤] ولكن عثمان بن عفان حرف القرآن ووضع

(٢٩) أوزتورك، جدالات التفسير ما بين السنة والشيعة، ١٨٠-١٨٣.

(٣٠) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ٥٢،٥٣.

(٣١) سليمان أتيش، «منهج التفسير عند الشيعة الإمامية»، مجلة كلية الإلهيات جامعة أنقرة ٢٠ (١٩٧٥)، ١٦٢.

(٣٢) أبو الحسن إبراهيم الكومي، تفسير الكومي (بيروت: ١٩٩١)، ١/ ٢٢-٢٣.

(٣٣) الكومي، تفسير الكومي، ١/ ٢٢-٢٣.

(٣٤) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ١١٦؛ الصيرفي، نكت الانتصار، ٤٣.

فلاناً[٣٥]،فلا يمكن أن ينزل الله آيات مبهمة وغير واضحة المعنى على هذا النحو. وأيضاً في الآية رقم ٢٥/ ٢٧ في سورة الفرقان: ﴿وَيَوْمَ يَعَضُّ ٱلظَّالِمُ عَلَىٰ يَدَيْهِ يَقُولُ يَٰلَيْتَنِي ٱتَّخَذْتُ مَعَ ٱلرَّسُولِ سَبِيلًا ٢٧﴾، ادعوا أن المقصود بالظالم، أبو بكر الصديق، وأنه سيندم على أنه لم يجعل علي بن أبي طالب ولي مع الرسول[٣٦].

لم تقتصر ادعاءات الشيعة بالتحريف على ذلك، فكما هو معلوم، أنزل الله القرآن باللغة العربية وخاطب محاوريه في حدود إمكانيات اللغة العربية. وعلى هذا النحو، استخدم الله في خطابه الموجه لهؤلاء الناس، الأساليب الخاصة باللغة التي تحدث بها العرب، الذين كانوا أول من خاطبهم الوحي مباشرةً. ووفقاً لما نقله الباقلاني، ادعى علماء الشيعة أنه من غير الممكن أن يكون في القرآن الكريم مجاز[٣٧] أو كناية[٣٨] أو ضمائر[٣٩] أو حروف مقطعة[٤٠] أو كلمات مبهمة[٤١] أو عبارات مكررة[٤٢] غير معروف معانيها ومقاصدها، وقد تكون هذه الكلمات التي لا معنى لها، لشخص يحتاج لقول شيء لا يؤمن به، أو يخاف من إدارة الناس[٤٣].

قال بعض علماء الشيعة، أن كلمة اَوْ في الآية الكريمة رقم ٣٧/ ١٤٧ في سورة الصافات ﴿وَأَرْسَلْنَٰهُ إِلَىٰ مِاْئَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ ١٤٧﴾، يوحي معناها بالشك والظن، على الرغم من أنه لا يمكن إسناد أي شيء يتعلق بالشك أو الظن إلى الله تعالى لأنه بعيداً عن كل الشكوك والشبهات، وكما قالوا أن الآية الكريمة ﴿وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَٰمُوسَىٰ ١٧﴾ [طه ٢٠/ ١٧]، تفيد معنى السؤال والاستفسار، على الرغم من أن الله هو عالم الغيب

(٣٥) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ١١٦؛ الصيرفي، نكت الانتصار، ٢٩.

(٣٦) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ١١٦-١١٧، وراجع أيضا كراداش، تاريخ القرآن عند الشيعة وفي المصادر السنية، ١٩٠.

(٣٧) راجع. سورة يوسف ١٢/ ٨٢. ففي هذه الآية، وفقاً لعلاقة الحال - المكان، أحد أنواع العلاقات التي تشكل المجاز المرسل، تم ذكر المكان (القرية)، ولكن لم يتم ذكر الحال (سكان القرية). فالمقصود بقوله «وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ»، أي اسأل أهل القرية. (الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ٢٣٩.).

(٣٨) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ١١٦؛ الصيرفي، نكت الانتصار، ٤٤؛ راجع. يمكن تفسير فعل لَمَسَ في قوله «لَٰمَسْتُمُ النِّسَآءَ» في الآية رقم ١٢/ ٨٢ في سورة يوسف، ورقم ٤/ ٤٣ في سورة النساء، ورقم ٥/ ٦ في سورة المائدة، بالمعنى الحقيقي والمجازي أيضاً. فقد يكون المقصود بهذه الكلمة، الجماع أو اللمس. لأمثلة مختلفة، راجع. الزركشي، البرهان في علوم القرآن، ٢/ ١٨٨.

(٣٩) العاديات ١١٢/ ٤، الشمس ٩١/ ٣-٤، القدر، ٩٧/ ١؛ جونيت آران، «تقييم لادعاء وجود تكرار في القرآن الكريم من الناحية البلاغية»، مجلة أكاف الأكاديمية ٣/ ٢ (٢٠٠١)، ٩٤.

(٤٠) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ١١٥.

(٤١) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ١١٦-١١٧. راجع أيضا: كراداش، تاريخ القرآن عند الشيعة وفي المصادر السنية، ١٩٠.

(٤٢) قد يحدث التكرار في القرآن الكريم على شكل تكرار نفس الآية داخل سورة واحدة، أو ورود نفس الآيات بشكل متتالي، أو ورود نفس الآية في مواضع مختلفة في نفس السورة. فعلى سبيل المثال، وردت الآية الكريمة «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» ٣١ مرة في سورة الرحمن، وتكررت نفس الآيات رقم ٧٤/ ١٨-٢٠ في سورة المدثر ورقم ٧٥/ ٣٤-٣٥ في سورة القيامة. وعلى نفس النحو، وردت الآية الكريمة رقم ١٠/ ٤٨ في سورة يونس،«وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»وفي ستة سور مختلفة. يونس ١٠/ ٤٨؛ الأنبياء ٢١/ ٣٨؛ النمل ٢٧/ ٧١؛ سبأ ٣٤/ ٢٩؛ يس ٣٦/ ٤٨؛ الملك ٦٧/ ٢٥.

(٤٣) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ١١٦؛ الصيرفي، نكت الانتصار، ٤٤.

وحده، ولا يمكن وصف الله بعدم المعرفة وفقاً لمعنى ذلك.(٤٤) وأيضاً ادعى بعض علماء الشيعة، بأن الآية رقم ٣٠/ ٢٧ في سورة الروم: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى يَبۡدَؤُاْ ٱلۡخَلۡقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ وَهُوَ أَهۡوَنُ عَلَيۡهِۚ﴾.توحي بمعنى إمكانية وجود أشياء أصعب على الله من ذلك، وفقاً لمعنى «وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِ» على الرغم من أنه خالق كل شيء ولا يوجد ما هو عسير على الله عز وجل، وبناءً على ذلك، فهذه الآية مخالفة لنظم القرآن(٤٥)، وقالوا إن مثل هذه الأخطاء كانت نتيجة لتعند وأخطاء وتدخلات الأشخاص الذين جمعوا القرآن ونسخوه(٤٦).

٢, ١, ٢. ادعاءات تحريف القرآن من الناحية النحوية

ادعى بعض علماء الشيعة، تحريف أبو بكر الصديق وعمر بن الخطاب وعثمان بن عفان، القرآن من الناحية النحوية، وقالوا إنهم أضافوا إليه بعض الكلمات الخاطئة غير المتجانسة وغير واضحة المعنى، ولا يمكن إسناد هذه الكلمات إلى الله، فالله لا يتكلم بمثل هذه الكلمات الخاطئة، ولا يمكن أن ينزل القرآن بكلمات غير صحيحة ومخالفة لقواعد النحو، كما لا يمكن أن يكون النبي قد نطق بهذه الكلمات. وقالوا إن مثل هذه الأخطاء، قد حدثت من قبل الأشخاص الذين جمعوا القرآن ونسخوه بغرض إفساد كتاب الله عمداً(٤٧). وذكروا الآيات التالية كمثال على ذلك. كُتب كلمات الصَّلٰوةَ الزَّكٰوةَ في الآية رقم ٣١/ ٣ في سورة لقمان بالواو وليس بالألف. أيضاً أسقطت الألف في اسم اِبْرٰهيمُ في الآية رقم ٦/ ٧٤ في سورة الأنعام، واسم اِسْحٰقَ – سُلَيْمٰنَ في الآية رقم ٦/ ٨٤ في سورة الأنعام، وأيضاً في كلمة الْحَيٰوةِ في الآية رقم ١٨/ ٤٦ في سورة الكهف على الرغم من عدم نقطها بالواو [الأنعام ٦/ ٧٤–٨٥، الفاتحة ١/ ٣؛ الكهف ١٨/ ٤٦](٤٨). وأيضاً كتبت ألف غير ثابتة في نهاية قَالُوا – كُونُوا في الآية رقم ٢/ ١٣٥ في سورة البقرة، وفي قَامُوا في الآية رقم ٤/ ١٤٢ في سورة النساء. ونتيجة لذلك، يحدث اختلاف في الإملاء والقراءة(٤٩). وعلى الرغم من تأكيد علماء أهل السنة على أن ما اعتبره بعض علماء الشيعة خطأ نتيجة لشكل كتابة الحروف في هذه الآية، ليس بخطأ، ولكنه ذلك كان نتيجة لاختلافات لهجات الكتاب الذين ينتمون لقبائل مختلفة(٥٠)، إلا أن بعض علماء الشيعة ادعوا أن الله لم يكن ليستخدم مثل هذه العبارات الخاطئة من الناحية النحوية، ووجود هذه الأخطاء فيه، بمثابة دليل واضح على تحريف القرآن(٥١).

(٤٤) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ١٧٠، ١٧١–١٩٠.
(٤٥) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ١٧٢–١٧٣؛ فصلت ٤١/ ١١؛ النازعات ٧٩/ ٢٧–٣٠.
(٤٦) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ١٧٢–١٧٣.
(٤٧) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ١٣٠.
(٤٨) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ١٤٤–١٤٥.
(٤٩) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ١٤٥–١٤٦.
(٥٠) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ١٤٩.
(٥١) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ١٣١.

عند النظر إلى تاريخ الإنسانية، يظهر أن اللغة التي يستخدمها كل مجتمع تتكون من لهجات مختلفة. وعلى هذا النحو، تألف المجتمع العربي الذي نزل عليه القرآن، من قبائل تتحدث نفس اللغة ولكن بلهجات مختلفة(٥٢). وقد ذكر العديد من علماء السنة، أن القرآن الكريم نقل بالتواتر، وليس به أي أخطاء أو تحريفات بما في ذلك الأخطاء النحوية والإملائية(٥٣). وادعى علماء الشيعة، أن هناك أخطاء وتحريفات في كتابة وتلاوة المصحف الذي أمر بنسخه عثمان بن عفان. وقد حاولوا دعم ادعاءاتهم هذه بأمثلة على أن بعض آيات القرآن تتحدث تارة بصيغة الحاضر وتارة بصيغة الغائب، وهذا الأمر لا يتوافق مع نظم القرآن الكريم. وفي الآية رقم ٤٩/ ٧ في سورة الحجرات: ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ۝٧﴾. فبينما تتحدث الآية بصيغة الحاضر في قوله فيكُمْ، ولَوْ يُطيعُكُمْ، وفي قُلُوبِكُمْ، وكُمْ، تحولت إلى التحدث بصيغة الغائب مع ضمير هُمُ في قوله أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَفي نهاية الآية(٥٤).

أيضاً في الآية رقم ٣٠/ ٣٩ في سورة الروم: ﴿وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ ۝٣٩﴾، بينما تتحدث الآية بضمير الحاضر في قوله وَمَا آتَيْتُمْ وقوله تُرِيدُونَ، تحولت إلى التحدث بصيغة الغائب بقوله فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ في بقية الآية(٥٥). وقد ذكر الباقلاني أنه من المعلوم من عادة العرب في بلاغتها، أنها لا تسير على أسلوب واحد في كلامها، بل تتنقل من أسلوب لآخر، ويظهر ذلك الأمر بوضوح في الثقافة العربية والعديد من الشعر العربي، وهذه الاتهامات تسبب مشاكل من ناحية سند وثقة الراوي(٥٦). كما ذكر أن الشيعة زعموا أن علي بن أبي طالب جمع القرآن بعد وفاة النبي ﷺ، وجاء به يحمِله وغلامه قنبَر لا يغلانه، وأن هذا القرآن أُنزِل أربعة أرباع(٥٧)، رُبع في أهل البيت، وربع في أعداء أهل البيت، وربع في السِيَر والأمثال(٥٨)، وربع في الفرائض والأحكام، ولكن هذه الأجزاء غير موجودة في القرآن الحالي(٥٩).

في اللغة العربية، وهي اللغة التي نزل بها القرآن، يمكن العثور على عناصر لغوية مختلفة كاللهجات التي تختلف فيها الكلمات والمعاني والنطق والإملاء، والعناصر اللغوية الأخرى التي تساعد على جذب انتباه المخاطبين مثل ضمائر الغائب والمخاطب، والمجاز، والكناية، إلخ.، ولكن هذا الأمر ليس مبرراً على الإطلاق لوجود تحريف في القرآن الكريم، فهناك ترابط وتناغم ملحوظ بين جميع أجزاء القرآن وكلماته وعباراته وآياته

(٥٢) الزركشي، البرهان في علوم القرآن، ١/ ٢٩٣.

(٥٣) الطبري، جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ٢/ ٣٦٣-٣٦٤..

(٥٤) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ١٩٥٤. راجع أيضا سورة يونس ١٠/ ٢٢.

(٥٥) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ١٩٥٤.

(٥٦) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ١٩٥.

(٥٧) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ٥١.

(٥٨) الكليني، الكافي في الأصول والفروع، ٢/ ٨١٢.

(٥٩) الكليني، الكافي في الأصول والفروع، ٢/ ٨٢٤-٨٢٨.

وسوره، فهو حقًا كتاب إلهي خالٍ من كل أنواع التناقض والاختلاف والتحريف والتغيير، ومن المستحيل وجود تناقض في نظمه أو إعجازه أو نحوه أو ترتيبه.

ومما لا شك فيه أن تقييم القرآن على هذا النحو بين أهل السنة والشيعة، يرجع لأسباب سياسية وأيديولوجية، وتقول المجموعات الشيعية المتطرفة، أنها أخذت أصل الدين والقرآن من الأئمة العالمين به، ولذلك فرض على كل شيعي الإيمان بهؤلاء الأئمة وإطاعتهم، ولا يمكن تجريح أو تعديل الروايات المأخوذة عن هؤلاء الأئمة، حيث إن الإمام ليس بمثابة زعيم دنيوي فقط، بل إن لديه العصمة وعلوم الغيب، وبناءً على ذلك، فالإمام هو نائب الرسول في الشئون الدينية والدنيوية، وحكمه مستند للنص (الخبر الصادق)، وهناك العديد من الآيات والأحاديث المتعلقة بذلك[٦٠]. وأغلب هذه الأدلة، تثبت ادعاءات ضرورة تولي علي بن أبي طالب للخلافة بعد وفاة الرسول ﷺ، إضافة إلى إثباتها للإمامة[٦١]. ولكن هناك العديد من الآيات التي تبطل ادعاءات الشيعة هذه، مثل قوله: ﴿لَّا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِن بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ۝٤٢﴾ [فصلت ٤١/ ٤٢].

عادة ما يطرح علماء الشيعة أفكارهم المتعلقة بالقرآن من خلال مسألة ولاية علي بن أبي طالب، إذ إن علي بن أبي طالب، اعتمد المصحف الذي أمر بنسخه عثمان بن عفان، كما أنه كان ضمن المجموعة التي جمعت القرآن، ورفض ما لم يكن من القرآن، وقال إن القرآن لم يحدث به تغيير أو إضافة أو حذف لا في كلمة ولا حتى حرف بأي شكل من الأشكال[٦٢]. فإذا كان هناك آيات في القرآن الكريم تم تغييرها أو حذفها أو إضافتها وذكر علي بن أبي طالب ذلك، كما ادعى بعض علماء الشيعة، فلماذا لم يذكر هذه الآيات التي تم تغييرها أو حذفها أو إضافتها؟ وقبل الخوض في التفكير في ذلك، هل من الممكن أن يقول علي بن أبي طالب ذلك؟[٦٣] فنحن نعتقد أن علي بن أبي طالب رضي الله عنه، الذي رفض إرسال معاوية لولاية الشام، وتجهز للحرب، كان بكل تأكيد سيقول إذا حدث أي تحريف في القرآن الكريم، والذي هو أصل الدين[٦٤].

في الدراسة التي أجريناها بخصوص هذه المسألة، لاحظنا وجود ادعاءات التحريف ليس فقط في المصادر الشيعية، بل وأيضاً في روايات لأهل السنة على الرغم من الخلاف على درجة صحتها، ويمكننا الحصول على معلومات كافية بشأن هذه المسألة من الروايات المتعلقة بسورة الأحزاب وحد الرجم، ففي حديث مروي عن السيدة عائشة، ذُكر أنه على الرغم من أن سورة الأحزاب تتكون من مئتين آية في عهد الرسول، إلا أنها

(٦٠) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ٤٧؛ إحسان إلهي ظهير، مفهوم القرآن والإمامة والتقية عند الشيعة، ٨٥.

(٦١) أوزتورك، جدالات التفسير ما بين السنة والشيعة، ١٥-٣٧.

(٦٢) ابن سعد، طبقات، ٦/ ١٧٢؛ الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ٥٧ الصيرفي، نكت الانتصار، ٢٩.

(٦٣) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ٥٥-٥٦.

(٦٤) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ٥٧، ٥٩-٦١.

مكونة من ٧٣ آية في المصحف الذي أمره بنسخه عثمان بن عفان[٦٥].وبشأن هذه المسألة، ذكر عمر بن الخطاب وأبي بن كعب، وجود آية الرجم في القرآن الكريم، وأن هذه الآية في سورة الأحزاب، وكانت لتعدل سورة البقرة أو أطول[٦٦].

وفي حديث نُقل عن ابن ماجة (و.٢٧٣/ ٨٨٧)، روي عن السيدة عائشة: «لَقَدْ أُنْزِلَتْ آيَةُ الرَّجْمِ، وَرَضَعَاتُ الْكَبِيرِ عَشْرٌ، فَكَانَتْ فِي وَرَقَةٍ تَحْتَ سَرِيرٍ فِي بَيْتِي فَلَمَّا مَاتَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَتَشَاغَلْنَا بِمَوْتِهِ دَخَلَ دَاجِنٌ فَأَكَلَهَا»[٦٧].

ونرى أن الروايات المتعلقة بالآيات المنسوخة في أغلب ما أشار إليه الشيعة في كتب أهل السنة بشأن التحريف، تعتمد على أحاديث ضعيفة وبعض العبارات والروايات المقطوعة من سياقها، ولكن يجب القول بأن ذكر مثل هذه الروايات في مصادر أهل السنة، يلحق أضرار جسمية بموثوقية القرآن الكريم، لأن المستشرقين وبعض العلماء الشيعة يبنون ادعاءات بتحريف القرآن اعتماداً على هذه الآراء.

وفي النهاية، الخلفاء الأربعة وأصحاب رسول الله، هم من جمعوا القرآن الكريم ونسخوه، وهم الأشخاص المختارون ليكونوا شهداء على نزول القرآن وكتابته وحفظه وجمعه ونسخه وموثوقيته، ولم يكن هؤلاء الصحابة الكرام، ليتركوا خطأ رأوه في كتاب الله دون أن يصححوه قبل تركه للأجيال التالية. فهم الأشخاص الذين سمعوا القرآن من رسول الله، ثم جمعوه ونسخوه وحافظوا عليه، ولم يوجه أي انتقاد من الصحابة، وعلى رأسهم الخلفاء الأربعة، حول تحريف القرآن[٦٨].

٣. حفظ القرآن

حفظ الله آيات القرآن الكريم من شر الجن والشياطين أثناء نزوله وفي المراحل التالية، في اللوح المحفوظ وبيت العزة، وقد حفظ الله الوحي من الجن والشياطين الذين حاولوا الصعود إلى السماء للاستماع للملائكة وسرقة العلم منهم[٦٩]، حيث أبعدهم الله عن السماء بالشهب[٧٠]، وأخذ جبريل ملك الوحي، آيات القرآن الكريم من أم الكتاب بطريقة لا نعرفها[٧١]، وأنزلها على الرسول ﷺ في أوقات مختلفة وبتكامل في اللفظ والمعنى ولكن بأشكال متغيرة، وقد حفظ الرسول ﷺ الآيات التي أنزلت عليه، وأمر كُتاب الوحي بكتابتها بدقة، وكان يعرضها كل عام على جبريل ملك الوحي، وعلمها للصحابة، وجعلهم يقرؤونها ويحفظونها، وبعد وفاة

(٦٥) الحاكم، ٥١٠-٥١١؛ بن حبان، ٤٤٢٩؛ بن عبد البر، الاستذكار، ٦/ ٤٩٥.

(٦٦) البخاري، «حدود»، ٣١؛ الدارمي، «حدود»، ١٦؛ أبو داود، «حدود»، ٢٣؛ بن ماجة، حدود، ٩.

(٦٧) ابن ماجة، «النكاح»، ١٩٤٤.

(٦٨) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ٢/ ٦٠، ٦٤-٦٦، ٧٢.

(٦٩) الجن ٧٢/ ٨-٩؛ الحجر ١٥/ ١٧-١٨.

(٧٠) الطبري، تفسير الطبري، ١٢/ ٢٦٥-٢٦٧.

(٧١) الزركشي، البرهان في علوم القرآن، ١/ ١٦٤.

الرسول، تم الحفاظ عليها بالتدابير البشرية كالجمع والاستنساخ، حتى وصلت بشكل صحيح إلى وقتنا الحالي[٧٢]. وعلى هذا النحو، أصبح القرآن الكريم هو الكتاب المقدس الوحيد الذي حفظ وكُتب باللفظ والمعنى المنزل من عند الله.

١ ,٣. حفظ القرآن في اللوح المحفوظ

المقصود بمصطلح «حفظ القرآن»، وصول الوحي سالماً إلى الرسول ﷺ، والحفاظ على أصله منذ نزوله حتى وقتنا الحالي[٧٣]، أما المقصود باللوح المحفوظ، أم الكتاب الذي كُتب به جميع علوم الكون، وعلم الله المحفوظ من أي تحريف أو تغيير[٧٤]، ونحن نعتقد أنه سيكون من المفيد أن نتطرق بإيجاز إلى مصطلح اللوح المحفوظ.

مصطلح اللوح المحفوظ، هو أحد أهم المصطلحات المذكورة في القرآن فيما يتعلق بنزول الوحي، ويعد أهم عامل في حفظ القرآن، وورد مصطلح اللوح المحفوظ على شكل تركيب إضافي مرة واحدة في الآية رقم ٨٥/ ٢٢ في سورة البروج، وقد فسر العلماء مصطلح اللوح المحفوظ بالعديد من التفسيرات؛ على سبيل المثال، فسر العلماء اللوح المحفوظ على أنه لوح محمي من الجن والشياطين[٧٥]، كتب فيه علم الله فيما يتعلق بالمخلوقات[٧٦]، وهو المقام الذي سجل فيه الملائكة الكتبة العلم الإلهي[٧٧]، أو نسخوا فيه الكتب السماوية وعرضوها على جبريل، أما أم الكتاب[٧٨]، فهو مصطلح يعبر عن اللوح الذي نسخت فيه كافة الكتب الإلهية[٧٩]، وأخفيت فيه جميع العلوم بما فها أسرار الأرض والسماء[٨٠]»[٨١]، علاوة على ذلك، نرى أن مصطلح اللوح

(٧٢) القرطبي، تفسير القرطبي، ١/ ٢٥-٢٨؛ الزركشي، البرهان في علوم القرآن، ١/ ١٧٢-١٧٣؛ الآلوسي، روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني، ١/ ٢٥-٢٦.

(٧٣) حسن أليك دراسة حول حفظ القرآن (إسطنبول: منشورات وقف كلية الإلهيات)، ٢٠٠٩، ١٥.

(٧٤) القرطبي، تفسير القرطبي، ٢١/ ١٩٦؛ الآلوسي، روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني؛ ١٣/ ٢١٩؛ السيد الشريف علي بن محمد الجرجاني، كتاب التعريفات، دار القرطبي العلمية، (بيروت: ١٩٩٥)، ١٣٠؛ تقي الدين أحمد بن عبد الحليم بن تيمية، مجموع الفتاوى، (دباط:٧/ ١٢٦؛ سليمان أتيش، التفسير العصري للقرآن العظيم، (إسطنبول: دار يني أفقلار للنشر، ١٩٨٨)، ٨/ ٢٣٨.

(٧٥) الطبري، تفسير الطبري، ١٢/ ٥٣٠-٥٣١؛ بن منظور، لسان العرب، ١٢/ ١٥٢-١٥٤؛ الزمخشري، الكشاف، ٢/ ٥٣٦؛ جمال الدين عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي، زاد المسير في علم التفسير، (بيروت: المكتب الإسلامي، ١٩٨٧)، ٩/ ٧٨.

(٧٦) القرطبي، الجامع لأحكام القرآن، ٢١/ ١٩٦.

(٧٧) محمد حمدي يازير، دين الحق لغة القرآن، ٦/ ٤٠٣، ٩/ ١٠٢.

(٧٨) أبو إسحاق إبراهيم بن السري الزجاج، معاني القرآن وعبره، (بيروت: ١٩٨٨)، ٥/ ٣٠٩.

(٧٩) النمل ٢٧/ ٧٥.

(٨٠) ق ٥٠/ ٤.

(٨١) القرطبي، الجامع لأحكام القرآن، ٢١/ ٢١٨؛ الآلوسي، روح المعاني، ١٣/ ٢١٩؛ مجتبى ألتنداش، «اللوح المحفوظ وعموم الكتاب»، دراسات الكلام ١/ ١١ (٢٠١٣)، ٢٢٥؛ الأصفهاني، مفردات، ٤٥٦.

المحفوظ، استخدم بشكل مترادف مع مصطلحات الكتاب(٨٢)، والكتاب المبين(٨٣)، وإمام مبين(٨٤)، وأم الكتاب(٨٥)، وكتاب مكنون(٨٦) في بعض الآيات(٨٧).

واعتبر بعض العلماء أن مصطلح اللوح المحفوظ مترادف مع مصطلح أم الكتاب(٨٨)، وهناك العديد من الآيات القرآنية التي تعزز هذا المعنى، ﴿وَإِنَّهُۥ فِىٓ أُمِّ ٱلْكِتَٰبِ لَدَيْنَا لَعَلِىٌّ حَكِيمٌ ﴿٤﴾﴾ [الزخرف ٤٣/ ٤]. ﴿يَمْحُوا۟ ٱللَّهُ مَا يَشَآءُ وَيُثْبِتُ ۖ وَعِندَهُۥٓ أُمُّ ٱلْكِتَٰبِ ﴿٣٩﴾﴾ [الرعد ١٣/ ٣٩](٨٩)، أوضح الله عز وجل في هذه الآيات، أن جميع العلم والرسائل الإلهية لديه بقوله «عنده» وقوله «لدينا»، تبين لنا هذه المعلومات أن المناقشات حول أن القرآن مكتوب في مكان آخر غير عرش الله، وأنه أنزل إلى السماء الدنيا ثم على الرسول ﷺ جملة أو تدريجياً، بأنها مناقشات غير موفقة.

وبهذه الآيات، فقد ورد بوضوح أن القرآن العلي الحكيم كتب في اللوح المحفوظ (أم الكتاب) قبل نزوله على الرسول ﷺ، لحفظه من كل شيء بما في ذلك الجن والشياطين، كما ورد أنه كتاب منزل من عند الله ولم يختلط بكلام البشر في الآية: ﴿تَنزِيلٌ مِّنَ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴿٢﴾﴾ [فصلت ٤١/ ٢]، والآية: ﴿وَبِٱلْحَقِّ أَنزَلْنَٰهُ وَبِٱلْحَقِّ نَزَلَ ۗ﴾ [الإسراء ١٧/ ١٠٥]، ﴿وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ ٱلْأَقَاوِيلِ ﴿٤٤﴾ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِٱلْيَمِينِ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ ٱلْوَتِينَ ﴿٤٦﴾ فَمَا مِنكُم مِّنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَٰجِزِينَ ﴿٤٧﴾﴾ [الحاقة ٦٩/ ٤٤-٤٧]. وفي هذه الآيات الكريمة، أكد الله عز وجل، أنه الوحي محفوظ من التحريف والتغيير والوسوسة وأعمال الجن والشياطين والبشر، وبالتالي كُذبت ادعاءات المشركين بشأن القرآن والرسول ﷺ(٩٠).

كما أن حماية وموثوقية جبريل ملك الوحي والرسول ﷺ، لا تقل أهمية عن حماية اللوح المحفوظ لحفظ القرآن الكريم، وقد وردت موثوقية جبريل ملك الوحي في القرآن الكريم بخمسة أسماء، على نحو جبريل، وروح القدس، والروح الأمين، والروح، والرسول، ووفقاً لما ورد في الآيات ذات الصلة، فإن لجبريل قوة لا

---

(٨٢) طه ٢٠/ ٥١؛ الحديد ٥٧/ ٢٢؛ الرعد ١٣/ ٣٩، البروج ٨٥/ ٢١-٢٢.

(٨٣) هود ١١/ ٦؛ النمل ٢٧/ ٧٦، ٧٧؛ الأنعام ٦/ ٥٩.

(٨٤) يس ٣٦/ ١١.

(٨٥) الرعد ١٣/ ٣٩؛ الزخرف ٤٣/ ٤.

(٨٦) الواقعة ٥٦/ ٧٨.

(٨٧) الطبري، تفسير الطبري، ٧/ ٤٠٥؛ القرطبي، تفسير القرطبي، ٩/ ٢١٩؛ محمد رشيد رضا، تفسير القرآن الكريم (مصر: مطبعة المنار، ١٣٥٣/ ١٩٣٤)، ٧/ ٤٧٠.

(٨٨) الطبري، جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ٥/ ٤٠٢-٤٠٥، ١٢/ ٣٢٣.

(٨٩) للكتاب الأساسي راجع أيضا. آل عمران ٣/ ٧؛ الشعراء، ٢٦/ ١٩٢، ١٩٣؛ فصلت ٤١/ ٢.

(٩٠) محمد سعيد شيمشك، تفسير القرآن مصدر الحياة (إسطنبول: دار بيان للنشر، ٢٠١٢)، ٥/ ١٥٨.

تضاهيها قوة وعلم مؤكد(٩١)، فهو ملك الوحي الكريم والموثوق الذي تطيعه جميع الملائكة(٩٢)، ولتأكيد موثوقية القرآن، فقد حمى الله جبريل ملك الوحي، والرسول محمد ﷺ، وجعلهم موثوقين ثم أنزل الوحي من خلالهم.

٢, ٣. حفظ القرآن في بيت العزة

يعتقد البعض بأن الله أنزل القرآن الكريم في «بيت العزة» قبل أم الكتاب، ثم أنزله منجماً إلى السماء الدنيا، وبذلك فالقرآن قد حفظ من الجن والشياطين بالنجوم، حيث أن الله خلق النجوم لتزين السماوات، وتحمي الوحي، وتقذف الشهب على الشياطين وتيسر على الناس تحديد الاتجاهات(٩٣).

ووفقاً لما ذكره الطبري، فالجن والشياطين تحوم في السماوات منذ الأزل، وتستمع لما يقوله الملائكة فيما بينهم، ويضيفون من عندهم إلى ما سمعوه من الملائكة، ثم ينقلونه إلى الكهنة الذين يتواصلون معهم(٩٤)، ﴿وَأَنَّا لَمَسْنَا ٱلسَّمَآءَ فَوَجَدْنَٰهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهُبًا ۝٨ وَأَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَٰعِدَ لِلسَّمْعِ ۖ فَمَن يَسْتَمِعِ ٱلْـَٔانَ يَجِدْ لَهُۥ شِهَابًا رَّصَدًا ۝٩﴾ [الجن ٧٢/ ٨-٩]، ويشرح ابن عباس سبب نزول سورة الجن، ويقول إن الجن كانوا يستمعون للوحي الذي أرسله الله للملائكة فيما يتعلق بإدارة الكون، ولكن مع نزول الوحي على رسول الله ﷺ، حُرِّم على الجن الاستماع للسماء(٩٥)، كما يقول أبو حيان إن الله حرم خبر السماء على الجن والشياطين، فأرسلت الملائكة عليهم الشهب وأبعدتهم عن السماء(٩٦).

قال عبد الله بن عمر، إن الجن والشياطين كانوا يستمعون لأخبار السماء ويخبرون الكهنة بها قبل نزول الوحي، ولكن حيل بينهم وبين أخبار السماء وطردوا منها، منذ اليوم الأول لنزول الوحي على رسول الله ﷺ، كما روي عن ابن عباس «بينما نحن نجلس مع رسول الله، إذا نزل نجم من السماء فاستنار. فقال ﷺ، ماذا كنتم تقولون لهذا إذ رمي به في الجاهلية؟ فقال ابن عباس؛ كنا نقول مات عظيم أو يولد عظيم. فقال رسول الله ﷺ، أنها لا يرمى بها لموت أحد ولا لحياته ولَكِنَّ ربَّنا تبارك اسمُهُ وتعالى إذا قضى سبَّحَ أَهْلُ السَّماء حتَّى يبلُغَ التَّسبيحُ إلى السماء الدنيا، وتختَطفُ الشَّياطينُ السَّمعَ فيرمونَ فيقذفونَهُ إلى أوليائِهِم فما جاؤوا بِهِ على وجهِهِ فَهوَ حقٌّ، ولَكِنَّهم يحرِّفونَهُ ويَزيدونَ.»(٩٧)، وهذا يوضح حماية الوحي من شر الجن والشياطين بهذه النجوم، الأحداث هنا

(٩١) يوسف شوقي ياوز وزكي أونال، «جبريل»، موسوعة الشئون الدينية ٧/ ٢٠٢-٢٠٤؛ فيما يتعلق بالموضوع راجع. مريم ١٩/ ١٧؛ المؤمنون ٤٠/ ١٥؛ المعارج ٧٠/ ٤؛ النبأ ٧٨/ ٣٨؛ البقرة ٢/ ٨٧، ٢٥٣؛ المائدة ٥/ ١١٠؛ النحل ١٦/ ١٠٢.

(٩٢) راجع. الشعراء ٢٦/ ١٩٣؛ النجم ٥٣/ ٥-٦؛ التكوير ٨١/ ١٩-٢١؛ بن منظور، لسان العرب، ١٠/ ٣٩٣؛ الفيروزآبادي، القاموس المحيط، ٥٨؛ فتح الله جابجي، الملائك والجن والشياطين وفقاص للقرآن (إسطنبول: دار شعلة للنشر، ١٩٩٨)، ٢٣.

(٩٣) القرطبي، تفسير القرطبي، ١٨/ ١٣٨.

(٩٤) الطبري، تفسير الطبري، ١٢/ ٢٦٥-٢٦٧.

(٩٥) الطبري، تفسير الطبري، ٥/ ٤٩٩-٥٠١، ١١/ ٢٦٥-٢٦٥؛ القرطبي، تفسير القرطبي، ١٥/ ٤٤-٤٥؛ أبو الفرج جمال الدين عبد الرحمن بن علي بن الجوزي، زاد المسير في علم التفسير (بيروت: المكتب الإسلامي، ١٩٨٧)، ٨/ ٣٨٠.

(٩٦) أبو حيان، البحر المحيط، ٩/ ٩٢.

(٩٧) القرطبي، تفسير القرطبي، ٢١/ ١٠.

أحادث غيبية، ونحن لسنا متأكدين من كُنْهِهَا، ولا نعرف حقيقتها، وليس لدينا أي معلومات بخلاف ما ورد في القرآن والسنة عن الملائكة والشياطين(٩٨).

٣. ٣. التدابير البشرية لحفظ الوحي

٣. ٣. ١. الحفاظ عليه بالحفظ

عندما ننظر إلى تاريخ القرآن، نرى بلا شك أن مسألة الحفاظ على الوحي عند الله وأثناء نزوله وبعد نزوله، واحدة من أهم الأمور المتعلقة بذلك، وكان حفظ القرآن ومجتمع الحفظة الذي تشكل مع رسول الله ﷺ(٩٩)، وهو أول من حفظ القرآن، أهم عامل بشري في الحفاظ على القرآن، وقد بدأ مجتمع حفظة القرآن بالتشكل مع الرسول ﷺ والصحابة الكرام، ثم استمر بواسطة المسلمين حتى يومنا هذا(١٠٠).

كان النبي ﷺ، يشعر بالقلق من مسألة حفظ الوحي في مكة حيث كانت ثقافة الحفظ الشفوي شائعة، لذلك كان يتعجل ويجهد نفسه من أجل حفظ القرآن، ولكن الله عز وجل، أخبره أنه سيحفظ القرآن في ذاكرته، وأنه سيفهمه بسهولة من ناحية اللفظ والمعنى، وسيقرأه الله عليه فلن ينساه، ولذلك لا حاجة للتعجل في هذا الشأن، ﴿سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنسَىٰٓ ۝٦ إِلَّا مَا شَآءَ ٱللَّهُ﴾ [الأعلى ٨٧/ ٦-٧] *وبهذه الآية* أكد الله عز وجل، للرسول صلى الله عليه، أنه سيحفظ القرآن في ذاكرته(١٠١)، حيث كان النبي يقرأ القرآن الكريم غيبا وقتما يشاء دون أن يخطأ أو يضيف إليه أو ينقص منه.

اهتم الرسول ﷺ(١٠٢)، اهتماماً كبيراً بتعليم القرآن بنفسه للصحابة، وأوصاهم بضرورة حفظ القرآن فقال(١٠٣) «أشراف أمتي حملة القرآن»(١٠٤)، وبالفعل حفظ الصحابة الآيات المنزلة بقراءتها ليلاً ونهاراً في صلوات الفروض والنوافل والتهجد.

هناك العديد من الصحابة الذي ساهموا في الحفاظ على القرآن بحفظهم له، ولكن تختلف الروايات حول عدد هؤلاء الصحابة، ففي حديث رواه قتادة بن دعامة عن أنس بن مالك، ذكر أن القرآن جمع على عهد رسول الله ﷺ بواسطة أربعة كلهم من الأنصار، (وفقاً للبعض فالمقصود بالجمع هنا، الحفظ، أما البعض الآخر فيرى أن المقصود هو الجمع في كتاب واحد)، وهم: أبي بن كعب ومعاذ بن جبل وزيد بن ثابت وأبو زيد. وفي رواية

---

(٩٨) حسن أليك، حفظ القرآن، ٨١.

(٩٩) القرطبي، تفسير القرطبي، ١/ ٢٥-٢٨؛ الزركشي، البرهان في علوم القرآن، ١/ ١٧٢-١٧٣؛ الآلوسي، روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني، ١/ ٢٥-٢٦.

(١٠٠) الزركشي، البرهان في علوم القرآن، ١/ ١٦٤.

(١٠١) الزركشي، البرهان في علوم القرآن، ١/ ١٦٥.

(١٠٢) أحمد بن حنبل، المسند، ٢/ ١٥٧.

(١٠٣) أبو القاسم سليمان بن أحمد الطبراني، المعجم الكبير (الموصل: مكتبة العلوم والحكم، ١٩٨٣)، ٨/ ٢٩١.

(١٠٤) الطبراني، المعجم الكبير، ١١/ ٤٢، ١٢٥.

أخرى، أضيف إليهم عثمان بن عفان وتميم الداري(١٠٥)، وفي الرواية الواردة عن ابن أبي داود، ذكر أنهم خمسة وهم أبي بن كعب ومعاذ بن جبل وعبادة بن صامت وأبو الدرداء وأبو أيوب الأنصاري، وفي رواية أخرى ذكر أنهم كانوا من أربعة إلى ثماني صحابة ومن ضمنهم امرأة(١٠٦)، وفي رواية أخرى ذكر نفس العدد ولكن اختلفت أسماء الصحابة(١٠٧)، ولكن بالتأكيد لم يقتصر عدد الذين حفظوا القرآن في زمن النبي على هؤلاء فقط(١٠٨)، كما تتيح لنا حادثة استشهاد سبعون من حفظة المسلمين في حرب بئر معونة وسبعون في حرب اليمامة(١٠٩)، فكرة عن عدد حفظة القرآن في زمن النبي ﷺ(١١٠)، ووفقا لذلك من المرجح أن يكون هذا الرقم أعلى بكثير إذا أخذنا في الاعتبار حفظة القرآن الذين لم يستشهدوا أو الذين لم يشاركوا في الحرب.

لا يمكن أن يخضع القرآن الكريم، الذي تم حفظه في ذاكرة الكثير من الناس من جيل إلى جيل بشكله الأصلي منذ عصر النبي، لأي تحريف أو تغيير أو تبديل، فبخلاف القرآن، لم يتبع أصحاب الكتب السماوية الأخرى، عادة حفظ نصوص الوحي بلا انقطاع من جيل إلى جيل، ولا يوجد مصطلح *حافظ التوراة وحافظ الإنجيل* في علوم الدين المسيحي واليهودي، حيث إن هذا الأمر مقتصر على القرآن الكريم فقط(١١١)، فالقرآن الكريم، كتاب الله الوحيد المحفوظ بالتدابير الإلهية والبشرية، والمحفوظ في قلوب المؤمنين، ومكتوب في الصحف، ومقروء على الألسنة(١١٢)، وعلاوة على التعهد الإلهي فيما يتعلق بحفظ القرآن: ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ۝٩﴾ [الحجر ١٥/ ٩]،إلا أن التدابير البشرية التي فعلها الرسول ﷺ، وطبقت بحذافيرها، ساهمت أيضاً بشكل كبير في الحفاظ على موثوقية القرآن وحفظه من التحريف أو التغيير كآخر الكتب المقدسة.

كما أن تكرار عرض القرآن الكريم بين جبريل والرسول ﷺ في شهر رمضان من كل عام، كان أحد الطرق الأخرى لحفظ القرآن. كان الرسول ﷺ، يقرأ القرآن بطريقة العرض على جبريل في شهر رمضان من كل عام، لتصحيح حفظه، وقد حدث ذلك الأمر مرتين قبل وفاة الرسول ﷺ(١١٣)، ويحافظ المسلمون على هذه الذكرى منذ مئات السنين، من خلال قراءة القرآن الكريم وحفظه في شهر رمضان.

٣. ٣. ٢. الحفاظ عليه بالكتابة

تعد كتابة القرآن الكريم، أحد أهم الطرق التي ساهمت في حفظ القرآن الكريم، وربما هي أهمها، وبكتابة

(١٠٥) الزركشي، البرهان في علوم القرآن، ١/ ١٧٠؛ البخاري، فضائل القرآن، ٢٤-٢٥.

(١٠٦) أحمد بن حنبل، المسند، ٦/ ٤٠٥؛ الزركشي، البرهان في علوم القرآن، ١/ ١٦٤.

(١٠٧) السيوطي، الإتقان في علوم القرآن، ١٨٨.

(١٠٨) ابن سعد، طبقات (بيروت: دار الصدر، ١٩٦٨)، ٢/ ٣٥٥-٣٥٨.

(١٠٩) السيوطي، الإتقان في علوم القرآن ١٨٥؛ الزركشي، البرهان في علوم القرآن، ١/ ١٧٣.

(١١٠) حقي دورسون يلدز، تاريخ الإسلام العظيم من البداية حتى اليوم (إسطنبول: دار نشر تشغري، ١٩٩٢)، ٤٧٥/ ١.

(١١١) حسن أليك، حفظ القرآن، ١٧٧.

(١١٢) ابن عقل. الزيادة والإحسان في علوم القرآن.

(١١٣) الزركشي، البرهان في علوم القرآن، ١/ ١٧٠. محيسن، تاريخ القرآن الكريم، ١٣١.

القرآن الكريم، أصبح أول كتاب مقدس، يتم الحفاظ عليه بالتدابير البشرية وليس بالتدابير الإلهية فقط في مرحلة نزول الوحي، فمنذ اللحظة التي بدأ فيها نزول القرآن، بدأ كتبة الوحي في تسجيل كل ما ينطق به الرسول ﷺ، وقد حدث ذلك في وجود رسول الله وبمراجعته(١١٤)، وعند النظر إلى عملية كتابة القرآن الكريم، نرى أن رسول الله لم يكتف بحفظ الآيات المنزلة فقط، بل اختار كتبة للوحي حتى يصل القرآن الكريم بلا أخطاء إلى الأجيال القادمة.

قد تكون كتابة القرآن نتيجة لما ورد ضمنياً فيما يتعلق بحفظه إلهياً، وأيضاً ما ورد صراحة نتيجة للتدبير النبوي، لأنه لا توجد آية صريحة تأمر بكتابة القرآن، ولكن هناك آيات قرآنية تشير ضمنياً لكتابة القرآن منذ السنوات الأولى في مكة(١١٥)، وعلى سبيل المثال، بدء سورة العلق بقوله «اقرأ»، وقوله: ﴿ٱلَّذِى عَلَّمَ بِٱلْقَلَمِ ۝٤﴾[العلق ٩٦/ ٤] في نفس السورة، ثم قسم الله بقوله: ﴿وَٱلْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ ۝١﴾ في سورة القلم [٦٨/ ١]، والتأكيد على ذكر القرآن الكريم «بالكتاب»(١١٦)، والتأكيد أيضاً على أهمية الكتابة في بعض الآيات(١١٧)، ونزول الوحي بأمر اقرأ واكتب، كل هذه الإشارات تعد دليل ضمني على كتابية الوحي منذ بدء نزوله.

هناك العديد من الروايات حول كتابة الوحي بدءا من سنوات الوحي الأولى في مكة(١١٨)، حيث قال زيد بن ثابت: «لقد كنت جاراً للنبي، وكان كلما نزل عليه الوحي، أرسل النبي ﷺ إلي لأكتب الوحي، وعندما انتهي من الكتابة، كنت اقرأ ما كتبته على النبي، وكان يصحح لي ما كتبته»(١١٩). كما قال أيضاً: «لقد كنا نكتب القرآن في زمن النبي ﷺ على قطع الجلد.»(١٢٠)، كما أن كتابة القرآن على أشياء مثل الجلود والرقاع وسعف النخيل، دليلاً على كتابة القرآن منذ بدء نزول الوحي في مكة(١٢١). علاوة على ذلك، دخول عمر بن الخطاب الإسلام بعد قرأته

(١١٤) الزركشي، البرهان في علوم القرآن، ١/ ٧٠؛ محيسن، تاريخ القرآن الكريم، ١٢٨، ١٢٩؛ صبحي صالح، مباحث في علوم القرآن (بيروت: ١٩٩٠)، ٧٣-٧٤؛ حسن أليك، حفظ القرآن، ١٨٠.

(١١٥) الفرقان ٢٥/ ٥؛ الطور ٥٢/ ١-٣، عبس ٨٠/ ١١-١٦؛ البينة ٩٨/ ٢؛ الأنبياء ٢١/ ١٠٤؛ النجم ٥٣/ ٣٦؛ الأنعام ٦/ ٧.

(١١٦) ابن هشام، السيرة النبوية، ١/ ٢٧؛ بن فارس، الصحابي في فقه اللغة، ١٥؛ القلقشندي، صبح الأعشى في صناعة الإنشا (في كتابة الإنشا)، ٣/ ٩؛ الزركشي، البرهان في علوم القرآن، ١/ ٢٦٣.

(١١٧) محمد مصطفى الأعظمي، تاريخ النصّ القرآني من الجمع إلى التدوين، ترجمة. عمر تركار وفتحي سرانلي (إسطنبول: دار إيز للنشر، ٢٠١١)، ١٠٥.

(١١٨) البخاري، «جهاد»، ١٢٩؛ مسلم «عمارة»، ٢٤/ ٩٢-٩٤؛ «زهد»، ١٦/ ٧٢؛ بن ماجة، «جهاد»، ٤٥؛ الزركشي، مناهل العرفان في علوم القرآن، ١/ ١٧٢؛ غانم قدوري، رسم المصحف (بغداد: دراسة اللغويات التاريخية، ١٩٨٢)، ٩٨.

(١١٩) البخاري، «فضائل القرآن»، ٥، الزركشي، البرهان في علوم القرآن، ١/ ١٦٨؛ السيوطي، الإتقان في علوم القرآن، ١٣٤؛ قدوري، رسم المصحف، ٩٨.

(١٢٠) الزركشي، البرهان في علوم القرآن، ١/ ١٧٠؛ السيوطي، الإتقان في علوم القرآن، ١٥٣؛ الكردي، تاريخ القرآن، ٣٩؛ قدوري، رسم المصحف، ٩٧.

(١٢١) السيوطي، الإتقان في علوم القرآن، ١٥٧؛ الكردي، تاريخ القرآن وغرائب رسمه وحكمه، ٤٠؛ محيسن، تاريخ القرآن الكريم، ١٣٠.

صحيفة فيها سورة طه[١٢٢]، ونسخ صحابة أمثال أبي بن كعب وعبد الله بن مسعود وعلى بن أبي طالب، آيات القرآن الكريم في مصاحف خاص بهم[١٢٣]، وتقابل رافع بن مالك الزرقي مع رسول الله في بيعة العقبة، وإعطاؤه نسخة تشمل على جميع نصوص الوحي المنزلة حتى هذا الوقت (خلال عشر سنوات)، لرسول الله ﷺ[١٢٤]، تعد أدلة على أن القرآن الكريم لم يكتب لاحقاً، وإنما كان يكتب بأمر من رسول كلما نزل الوحي عليه.

وعند النظر إلى عملية نزول القرآن الكريم، نرى أن رسول الله لم يكتف بحفظ الآيات المنزلة فقط، بل اختار كتبة للوحي حتى يصل القرآن الكريم بلا أخطاء إلى الأجيال القادمة، وقد ساعدت كتابته على حفظه وعدم نسيانه وحمايته من الحذف والإضافات والأخطاء[١٢٥]، فلم تصل النصوص المهمة وعلى رأسها النصوص الإلهية إلى الأجيال المتعاقبة بشكل صحيح، إلا بواسطة الكتابة، وأفضل مثال على ذلك هو القرآن الكريم، علاوة على ذلك، فإن[١٢٦] جمع القرآن الكريم ونسخه[١٢٧]، كانت من أهم التدابير البشرية التي ساعدت على حفظه.

النتيجة:

القرآن الكريم هو كلام الله المنزل على النبي ﷺ، بواسطة جبريل ملك الوحي، بطريقة لا نعرفها، فمنذ اللحظة التي بدأ فيها نزول القرآن، وصل من النبي إلى يومنا هذا بشكل صحيح، وعلى عكس الاعتقاد الشائع في الإسلام، ادعى بعض علماء الشيعة خلاف ذلك،

فبينما أكد أهل السنة على أن القرآن الكريم محفوظ باللفظ والمعنى بالتدابير الإلهية والبشرية، ادعى بعض علماء الشيعة، تحريف القرآن وحذف الآيات والسور المتعلقة بخلافة على بن أبي طالب وأهل البيت، وخُلص إلى أن المناقشات بين أهل السنة وعلماء الشيعة في هذا الموضوع، كانت تعتمد على أفكار أيديولوجية وسياسية، ولم يكن هناك بيان واضح في القرآن ومصادر الحديث، يؤكد مزاعم علماء الشيعة.

وسعى بعض علماء الشيعة لدعم وتأكيد ادعاءاتهم ومزاعمهم بخصوص تحريف القرآن، من خلال طرح أفكارهم الشخصية حول مسألة ولاية على بن أبي طالب والأئمة الأوائل، ولكنهم لم يستطيعوا تقديم دليل واضح بالآيات أو الجمل التي تثبت ادعاءاتهم، لذلك لجأوا إلى حجة انتظار ظهور المهدي الذي سيكشف

(١٢٢) محمد حميد الله، نبي الإسلام، ترجمة. صالح توغ، (إسطنبول: دار عرفان للنشر، ١٩٩٣)، ١/ ١٠٥.

(١٢٣) الباقلاني، الانتصار للقرآن، ١/ ٣٢.

(١٢٤) ابن الأثير، الكامل في التاريخ، ٢/ ١٥٧؛ الأعظمي، الإسلام في عصر السعادة من كافة جوانبه، ١/ ٢٠١-٢٠٢.

(١٢٥) الزرقاني، مناهل العرفان في علوم القرآن، ١/ ٣٦٢.

(١٢٦) البخاري، «فضائل القرآن»، ٨؛ بن النديم، الفهرست، ٤١؛ الزركشي، البرهان في علوم القرآن، ١/ ٦٧؛ السيوطي، الإتقان في علوم القرآن، ١٥٤؛ السجستاني، كتاب المصاحف، ١/ ١٦٢-١٦٥؛ الكردي، تاريخ القرآن وغرائب رسمه وحكمه، ٣٩-٤٠؛ التوبة ٩/ ١٢٨-١٢٩.

(١٢٧) الزركشي، البرهان في علوم القرآن، ١/ ١٦٩؛ السيوطي، الإتقان في علوم القرآن، ١٥٧؛ قدوري، رسم المصحف، ١١٥.

عن النص الأصلي للقرآن ويصحح أخطاؤه، ولكن يجب علينا ذكر أن بعض الروايات في مصادر أهل السنة، ومنها الروايات المتعلقة بسورة الأحزاب، شكلت مرجعاً لادعاءات علماء الشيعة.

تظهر ادعاءات تحريف القرآن على مستوى اللفظ والمعنى بأبعاد كثيرة في المصادر الأولى للشيعة، حتى تشمل العديد من الروايات المتعلقة بتحريف القرآن من حيث اللفظ والمعنى، وعمل إضافات إليه وحذف آيات منه، والادعاء بأن القرآن الذي أنزله جبريل ملك الوحي على رسول الله كان مكون من سبعة عشر ألف آية، إضافة إلى حذف الآيات المتعلقة بفضائل أهل البيت وخلافة على بن أبي طالب، وادعاءات بخصوص العبارات المجازية والكنائية، وبعض الضمائر والأدوات، والحروف المقطعة، وأشكال التخاطب الواردة في القرآن الكريم، ومع ذلك، فقد وصل الباحث إلى استنتاج أن جميع ادعاءات الشيعة بشأن هذه المسائل، عبارة عن أفكار ذات مناهج أيديولوجية ولا أساس لها من حيث السند أو الراوي أو الرواية.

وعند الرجوع إلى مصادر الفترة الأولى وكتب الفترة الكلاسيكية الإسلامية، نرى أن علي بن أبي طالب اعتمد نسخة القرآن التي جمعها أبو بكر الصديق، وقام بنسخها عثمان بن عفان ووضعها في مصحف رسمي، بل وكان ضمن المجموعة التي جمعته، وأكد عدم حدوث أي تغيير أو إضافة أو حذف لا في كلمة ولا حتى في حرف بأي شكل من الأشكال في القرآن الكريم، بل ذكر أنه لم يكن ليفعل غير ما فعله أبو بكر الصديق وعثمان بن عفان إذا كان مكانهم، وكما ادعى علماء الشيعة، إذا كان حدث تغيير وتحريف وحذف للآيات المتعلقة بسيدنا علي بن أبي طالب وأهل البيت، وصرح علي بن أبي طالب بذلك، فكان علي بن أبي طالب رضى الله عنه، سيذكر هذه الآيات التي تم تغييرها أو حذفها أو إضافتها، ولكن لا يوجد أي قول لعلي بن أبي طالب من هذا القبيل.

وفي النهاية، علاوة على التعهد الإلهي بحفظ القرآن الكريم، ساهمت أيضا التدابير البشرية التي اتخذها الرسول ﷺ، وطبقت بحذافيرها، بشكل كبير في الحفاظ على موثوقية القرآن وحفظه من التحريف أو التغيير كآخر الكتب المقدسة.

المصادر:

- باكي آدم، «مشكلة فهم الآيات القرآنية فيما يتعلق بتحريف التوراة والإنجيل». مجلة كلية الإلهيات بجامعة أنقرة ٢٧ (١٩٩٧)، ٣٦٨-٣٧٩.
- آدم. التوراة وفقاً للمصادر اليهودية. إسطنبول: دار بينار للنشر، ٢٠٠١.
- أبو الثناء شهاب الدين محمود بن عبد الله الآلوسي، روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني. القاهرة: دار الحديث، ٢٠٠٥.
- الآلوسي. بلوغ الآرب في معرفة أحوال العرب. الناشر. محمد بهجت الأثري، بيروت: دار الكتب العلمية.
- أبو بكر محمد بن الطيب الباقلاني، الانتصار للقرآن. تحقيق: عمر حسن القيام. بيروت: مؤسسة الرسالة، ٢٠٠٤.
- الباقلاني. إعجاز القرآن. تحقيق: محمود محمد مزروعة. جدة: مكتبة كنوز المعرفة، ٢٠٠٦.
- أبو عبد الله محمد بن إسماعيل البخاري، الجامع الصحيح. إسطنبول: ١٩٩٢.
- رسول جعفريان، أكذوبة تحريف القرآن بين الشيعة والسنة. طهران: ١٩٨٥.
- السيد الشريف علي بن محمد الجرجاني، كتاب التعريفات. بيروت: دار الكتب العلمية، ١٩٩٥.
- سليمان بن الأشعث السجستاني أبو داود، السنن إسطنبول: ١٩٩٢.

- محمد محمد بن يوسف بن علي الأندلسي أبو حيان، البحر المحيط بيروت: ٢٠١٠.
- حسن أليك دراسة حول حفظ القرآن. إسطنبول: منشورات وقف كلية الإلهيات، ٢٠٠٩.
- غانم قدوري، رسم المصحف، بغداد: دراسة اللغويات التاريخية، ١٩٨٢.
- إجناتس جولدتسيهر، الأدب العربي الكلاسيكي. ترجمة عزمي يوكسال ورحمي أر أنقرة: دار إيباج للنشر، ١٩٩٣.
- جولدتسيهر. «جدليات الإسلام ضد أهل الكتاب»، ترجمة. جهاد تونج. مجلة معهد العلوم الإسلامية٥/ ٧ (١٩٨٠)، ٢٥٧.
- نجم الديم غوك كير، «مسألة تحريف الكتب السماوية وفقاً للقرآن الكريم» مجلة كلية الإلهيات جامعة إسطنبول ٢ (٢٠٠٠)، ٢١٢-٢٥٦.
- محمد حميد الله، نبي الإسلام. ترجمة. صالح توغ، إسطنبول: دار عرفان للنشر، ١٩٩٣.
- حميد الله. تاريخ القرآن الكريم. ترجمة. صالح توغ. إسطنبول: منشورات وقف كلية الإلهيات، ٢٠١٠.
- صبري هزمتلي، تاريخ الإسلام: من البداية حتى نهاية تاريخ عصر الخلفاء الأربعة. أنقرة: منشورات كلية الإلهيات بجامعة أنقرة، ١٩٩١.
- أبو محمد عبد الملك بن هشام بن هشام، السيرة النبوية.الناشر. مصطفى السقا وإبراهيم الأبياري وعبد الحفيظ شلبي بيروت: دار المعرفة، ٢٠١٢.
- أبو الفداء إمام الدين إسماعيل بن عمر الدمشقي بن كثير، تفسير القرآن العظيم. بيروت: ١٩٩١.
- أبو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم بن منظور، لسان العرب. القاهرة: دار الحديث، ٢٠٠٣.
- تقي الدين أحمد بن عبد الحليم ابن تيمية، مجموع الفتاوى. دباط: سنة النشر.
- ابن تيمية. اقتضاء الصراط المستقيم لمخالفة أصحاب الجحيم. تحقيق: محمد حامد. القاهرة: ١٣٦٩/ ١٩٥٠.
- ابن تيمية. موافقة صريح المعقول لصحيح المنقول. بيروت: ١٩٨٥.
- بن عقل، الزيادة والإحسان في علوم القرآن، القاهرة: ٢٠١٦.
- أبو الفرج جمال الدين عبد الرحمن بن علي بن الجوزي، زاد المسير في علم التفسير. بيروت: المكتب الإسلامي، ١٩٨٧.
- إحسان إلهي ظهير. مفهوم القرآن والإمامة والتقية عند الشيعة، ترجمة. صبري هزمتلي ومحمود أونات. أنقرة: مطبعة أفشار أوغلو، ١٩٨٤.
- أبو العباس أحمد بن علي بن الجوزي القلقشندي، صبح الأعشى في صناعة الإنشاء(في كتابة الإنشاء). مصر: المؤسسة المصرية العامة.
- شعبان كراداش، تاريخ القرآن عند الشيعة وفي المصادر السنية، إسطنبول: دار أكين للنشر.
- أبو جعفر محمد بن يعقوب بن إسحاق الرازي الكليني، الكافي في الأصول، كتاب فضائل القرآن. بيروت: ٢٠٠٥.
- الكومي، أبو جعفر بن بابويه (الشيخ الصدوق). رسالة الاعتقادات الإمامية. قواعد الاعتقادات الشيعية – الإمامية. ترجمة. أدهم روحي فغلالي. أنقرة: منشورات كلية الإلهيات بجامعة أنقرة، ١٩٧٨.
- الكومي، تفسير الكومي. بيروت: ١٩٩١.
- محمد طاهر بن عبد القادر الكردي، تاريخ القرآن وغرائب رسمه وحكمه، تحقيق: أحمد عيسى المعصراوى. الرياض: ٢٠٠٩.
- أبو عبد الله محمد بن أحمد القرطبي، تفسير القرطبي. تحقيق: سالم مصطفى بدري بيروت: دار الكتب العلمية، ٢٠١٠.
- تقي الدين بن عباس أحمد بن علي المقريزي، المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والآثار المعروف بخطط المقريزي. القاهرة: ١٢٧٠.
- محيسن محمد سالم تاريخ القرآن الكريم. المدينة المنورة: دعوة الحق، ٢٠٠٨.
- أبو الحسين مسلم بن الحجاج القريشي النيسابوري مسلم، السنن، إسطنبول: ١٩٩٢.
- ناس، طه. «نظرية الإجماع وتأثير الباقلاني». مجلة كلية الإلهيات بجامعة سكاريا ٢٧/ ٣٠ (٢٠١٤)، ١-٣٧.
- أبو زيد نصر حامد،إشكاليات القراءة وآليات التأويل. بيروت: المركز الثقافي العربي، ١٩٩٦.
- محمد أحمد النجفي، الشيعة وتحريف القرآن. بيروت: ١٩٨٢.
- محمد أوندر، دليل الكتب العتيقة والقديمة. أنقرة: دار النشر الثقافية لبنك العمل التركي، ١٩٨٨.
- مصطفى أوزتورك، ترجمة معاني القرآن الكريم، أنقرة: دار نشر أنقرة أوكولو، ٢٠١٤.
- أوزتورك. لغة القرآن وبلاغته. أنقرة: دار نشر أنقرة أوكولو، ٢٠١٠.
- أوزتورك. جدالات التفسير ما بين السنة والشيعةأنقرة: دار نشر أنقرة أوكولو، ٢٠٠٨.
- أوزتورك. تفسير المعتزلة للقرآن نموذج أبو مسلم الأصفهاني. أنقرة: دار نشر أنقرة أوكولو، ٢٠٠٨.
- مصطفى أوزتورك، وهادية أونسال تاريخ القرآن. أنقرة: دار نشر أنقرة أوكولو، ٢٠١٦.
- أبو عبد الله محمد بن عمر بن حسين القرشي الرازي، مفاتيح الغيب. بيروت، دار الكتب العلمية، ١٩٩٠.
- محمد رشيد رضا، تفسير القرآن الكريم. مصر: مطبعة المنار، ١٣٥٣.
- رضا، الوحي المحمدي، ترجمة. صالح أوزار. أنقرة: ١٩٩١.
- أبو عبد الله الصيرفي، نكت الانتصار لنقل القرآن للباقلاني، الناشر. محمد زغلول. الإسكندرية: ١٩٧١.

- صبحي صالح. مباحث في علوم القرآن. بيروت: ١٩٩٠.
- جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي، الإتقان في علوم القرآن، تحقيق: فواز أحمد زمرلي. بيروت: دار الكتب العربية، ٢٠١١.
- أبو جعفر محمد بن جرير الطبري، جامع البيان عن تأويل آي القرآن. بيروت: ٢٠٠٥.
- محمد تراقجي، «مشكلة فهم الآيات القرانية فيما يتعلق بتحريف التوراة والإنجيل». مجلة أصول، أبحاث إسلامية، ٢/ ٢ (يوليو - ديسمبر ٢٠٠٤)، ٣٤-٥٤.
- أبو القاسم سليمان بن أحمد الطبراني، المعجم الكبير. الموصل: مكتبة العلوم والحكم، ١٩٨٣.
- عارف يلدرم، «مسألة التوراة والإنجيل من الناحية الكلامية». مجلة كلية الإلهيات بجامعة أتاتورك، ٢٦، (٢٠٠٦)، ١٢-٢٠.
- أبو إسحاق إبراهيم بن السرى الزجاج، معاني القرآن وإعرابه. بيروت: ١٩٨٨.
- محمد عبد العظيم الزرقاني، مناهل العرفان في علوم القرآن. بيروت: ١٩٩٨.
- أبو عبد الله بدر الدين محمد بن عبد الله الزركشي، البرهان في علوم القرآن.بيروت: المكتبة العصرية ٢٠٠٩.